

Binlerce kategoride milyonlarca PDF kitabı aşağıdaki web sitesinde bulabilirsiniz.  
Veya Telegram kanalı üzerinden toplu şekilde indirebilirsiniz.

Ders kitapları, romanlar, çizgi romanlar, KPSS kitapları, YKS TYT AYT kitapları, kişisel gelişimden maceraya, İngilizce kitaplardan Rusça, Almanca ve diğeri dillerde kitaplara, tarihten siyasete, büyü kitaplarından felsefeye kadar birçok kitap bulunmaktadır.

Web Site: <https://1kitap1.com>

Telegram: <https://t.me/birkitap1>

**TARİH  
ARAŞTIRMA ve YAZMA  
METODU**

**Prof. Dr. Tuncer BAYKARA**

**Genişletilmiş  
İkinci Baskı**

**İZMİR-1996**

**İRFAN KÜLTÜR ve EĞİTİM MERKEZİ**  
**YAYINLARI / 5**

# **TARİH**

# **ARAŞTIRMA ve YAZMA**

# **METODU**

**Prof. Dr. Tuncer BAYKARA**

**Genişletilmiş**  
**İkinci Baskı**

**İZMİR-1996**

# İRFAN KÜLTÜR VE EĞİTİM MERKEZİ

Mithatpaşa Cad. 54. Sok. No: 2 Kat: 1/1

Güzelyalı-İZMİR

Tel: 0232 2480014

İlmi Eserler Serisi : 5

ISBN 975-95998-2-1

Birinci Baskı : 1995

İkinci Baskı : 1996

Baskı ve Cilt : Basset Matbaası - İZMİR

## İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... I

GİRİŞ ..... 1

### BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHÇİ OLMAYA HAZIRLIK ..... 9

A-KRONOLOJİ ..... 10

B. TARİHLE İLİŞKİLİ BİLİMLER ..... 19

C. TARİHE YARDIMCI İLİMLER ..... 21

### İKİNCİ BÖLÜM

TARİHİ BİLGİNİN KAYNAKLARI VE ONU

TESBİT YOLLARI ..... 47

A. KALINTILAR (BAKİYELER) ..... 48

B. HABERLER ..... 51

C. GÖRSEL HABERLER (MALZEME) ..... 72

D. BİLGİ İMKANLARI ..... 78

E. BİLGİYİ TESBİT VE SAKLAMA USULLERİ ..... 80

### ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAYNAKLARIN = EDİNİLEN BİLGİLERİN

TENKİDİ = ELEŞTİRİSİ ..... 86

A. DIŞ TENKİD ..... 87

B. İÇ TENKİD ..... 94

C. TENKİDLİ METİN NEŞRİ ..... 98

### DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SENTEZ = TERKİB = KALEME ALMA ..... 102

A. KALEME ALMANIN ESASLARI ..... 103

B. TERKİBİN SAFHALARI ..... 112

C. TERKİB ÇEŞİTLERİ ..... 115

## BEŞİNCİ BÖLÜM

### TARİH FELSEFESİ VE DİĞER FAYDALI

|                                  |     |
|----------------------------------|-----|
| <b>BİLGİLER</b> .....            | 122 |
| A. TARİH FELSEFESİ.....          | 122 |
| B. KONGRELER VE TOPLANTILAR..... | 137 |
| C. BİLİMSEL DERGİLER.....        | 142 |
| D. MÜRACAAT ESERLERİ.....        | 150 |

### EKLER

|                                                  |     |
|--------------------------------------------------|-----|
| A. KÖY, KASABA, ŞEHİR TARİHİ YAZMA<br>PLANI..... | 157 |
| B. ŞER'İYE SİCİLLERİ BULUNAN KAZALAR.....        | 171 |
| C. ÖLÇÜ VE TARTILAR.....                         | 177 |
| D. GEREKLİ TARİHLER.....                         | 180 |
| E. XIX.YY. SONUNDA OSMANLI ÜLKESİ.....           | 185 |

## ÖNSÖZ

Bu eser, uzun zamandır Hacettepe ve Ege Üniversitelerinde vermiş olduğum Tarih Metodu veya Tarihe Giriş derslerinin bir neticesi gibidir. Ders ağırlıklı olduğunun izlerini bu eserde görmek mümkündür. Bu eserin söze dinlemeye değil, okumaya ve bizzat araştırmaya dayalı olması gerekirdi. Bunların ileriki baskılarında telâfi edilebileceğini umuyorum.

Zeki Velidi Togan'ın *Tarihte Usul*'ü, konunun hâlâ en ayrıntılı eseridir. Ancak son yıllarda Türk tarihçiliğinin büyük isimlerinden Prof.Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'nun da *Tarih Araştırmalarında Usul*, adlı eseri de çıkmıştır. Bunlar varken, bizim bir yenisine ihtiyaç duymamız yadırganabilir. Ancak Anadolu'daki pek çok Üniversitede, derslerin daha değişik şartlarda yapıldığı göz önüne tutulursa, daha sade bir esere ihtiyaç vardı. Hem bizim çalışmamız, tarihe meraklı insanların ihtiyaçlarını gözetten bir bakışla yazılmıştır.

Tarih, doğrudan bizim insanımız ve bu ülkenin bilinenlerinden hareket edilerek ele alınmıştır. Yoksa, Batının, kendilerine göre mükemmel metod kitapları, kendi şartlarının eseridir. Bizim ülkemizin şartları, bilimin gereklerini, ülkemiz şartlarına göre ele almayı

zorunlu kılar. Nasıl aklın yolu birse, bilimde metod da birdir ve bu, kimsenin inhisarında değildir. Gözlem, sağlam kanıt, sıkı bir eleştiri (tenkid) ve sebep-netice ilişkilerine dayalı hükümler hiçbir zaman eskimez. Burada, günün geçici telâkkilerine değil, insanlık aleminin evrensel gerçeklerine dayanılmıştır. Çünkü, Türkler de bu büyük insanlık aleminin bir parçasıdır.

Çalışmanın, insanlığa, Türklüğe, insanımıza ve gençlerimize yararlı olmasını dilerken, beni metod yolunda bilgilendiren üç insanı rahmet ve minnetle anmak isterim: Zeki Velidi Togan (1890-1970), İbrahim Kafesoğlu (1914-1984) ve Muammer K. Özergin (1930-1986).

Bornova, 25.09.1996

## GİRİŞ

### TARİH NEDİR, TARİHİN ÇEŞİTLİ TARİF VE TANIMLARI

*Tarih* türkçemizde çok eskidenberi bilinen ve kulanılan bir kavramdır. Önasya kökenli olan *tarih* hemen bütün doğu aleminde ortak bir kelimedir (Türkçede, Arapçada ve Farsçada). Kavramın genel bir özeti için İslam Ansiklopedisi'ndeki "Tarih" maddesine bakılabilir.

Tarihin tanımına geçmeden önce, konuyla ilgili eski bilgilerinizi bir kenara bırakmak gerektiğini ifade edelim. Çünkü zihnimizde vaktiyle oluşmuş anlamlar, bizim daha geniş düşünmemize engel olabilir. Benzer bir başka olumsuzluk da, şu an için sizlere birşey ifade etmeyen dünyanın çeşitli köşelerindeki tanımları vermektir. Oysa bizim için önemli olan kendimizin, kendi geleneklerimizin tanımlarıdır. Çünkü bunlar belirli bir gelişmeyi ve oluşumu da gösterebilir.

Tarihin tanımlarında, öncelikle XIX. yüzyılın tariflerini vereceğiz. Böylece *tarif* konusundaki geçmişle bir bağ kurabileceğiz. Bunlar *Takvim-i Vekayi* ve *Ahmed Cevdet Paşa*'nın tarifleridir.

1.*Takvim-i Vekayi* (Sayı: 1,2.XI.1831) in tarifi:

"Tarih denen fen, âlemde cereyan eden ahvâli, zamaniyle zapt ve beyan etmekten ibarettir". "Tarih denen fenn-i celil kargah-ı âlemde vukubulan ahvali vakt ve zamaniyle zapt ve beyan etmekten ibaret ve selefdan halefe hisse alacak bir yadigar bırakmaktır". Aynı gibi

görünen bu iki tanım, birbirinin tamamlayıcısı gibidir. İlki sade, fakat ikincisi daha ayrıntılıdır. Tarih bir *fen* (yani müsbet ilim) olup, dünyada geçen halleri zamanı içinde tesbit edip belirtmektir. Bunun en önemli özelliği, geçmiş nesillerden gelecek kuşaklara bir hatıra bırakmaktır.

2.Ahmed Cevdet Paşa'nın (1822-1895) tanımı: XIX. yüzyılın bu ünlü tarihçisi ve devlet adamı, daha çok yazmış olduğu *Tarih* ile ünlüdür. *Tarih-i Cevdet* diye de anılan Tarih'deki tanımı de dikkate değerdir (*Tarih-i Cevdet*, İstanbul 1302, I.s.13)

“İlm-i tarih, efrad-ı nası vekayi’ ve ma’sir-i maziye ve vükela ve havassı hafaya ve se-rair-i mukteziye muttali’ idüb, nef’i amme-i aleme aid ve raci olduğundan ‘amme-i eşhas mütalaasına mecbul ve beyne’l-havas makbul ve mergub bir fenn-i kesir’ül-menafidir”.

Bunun günümüz türkçesi ile ifadesi şöyledir: Tarih, halka geçmişin olay ve güzelliklerine, Bakanlar ve seçkinlere gerekli gizli sırlı bilgileri edindirip herkese faydası olduğundan bütün insanlar okumaya istekli ve seçkinlerce de makbul ve rağbet gören çok yararlı bir ilimdir”.

Ümit Meriç (*Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, İstanbul 1979 (2), s.20) bu ifadeyi şöyle özetlemiştir: “Tarih, halka geçmiş olayları ve eserleri; devlet adamlarına da bilinmesi lazım gelen sırları öğretir. Bu itibarla herkes için faydalı bir ilimdir”.

3.Zeki Velidi Togan: *Tarihte Usul*, İstanbul 1950.69 s.13: 1890-1970 arasında yaşayan Rusya sahasındaki Başkurt elinde doğup 1927 den itibaren İstanbul Üniver-

sitesinde Tarih öğreten bu ünlü Türk tarihçisinin, XX yüzyıl ortalarındaki en önemli usul kitabındaki tanımı şöyledir:

“Tarih ilmi insanların zaman ve mekân çerçevesinde husule getirdikleri tekamül hadiselerini, bunların şuursuz iptidai hallerinde, tabiat esirleri yahut maşeri bir vücudun fertleri ve toplulukları sıfatıyla yaptıkları fiillerinde tecelli eylemeleri itibarıyla; ve maşeri hayatının mevzu bahis ayrı hallerde rol ve ehemmiyetleri tayin ve tesbit edilen psiko-fizik âmillerinin teşkil ettiği illi bağılıklar çerçevesinde tetkik ve tasvir eder”.

Bu tanım oldukça karmaşık görünmektedir. Ancak XIX yy sonlarıyla XX yüzyıl başlarının tarih görüşünü bu tanım yansıtmaktadır. Asıl unsur, zaman ve mekân çerçevesinde insanların tekamül (gelişme) lerini incelemek olup, cemiyet halinde oluş ile fiziki (psiko-fizik) amiller de bir başka önemli husustur. Tabiatıyla araştırılırken sebep-netice ilişkisine dikkat, tarih ilminin temelidir.

4.Fuat Köprülü’ (Şükrü Elçin’in nakline göre): XX.yüzyıl Türk kültürüne daha çok etkili olan Fuat Köprülü (1890-1966), önceleri Edebiyat tarihçisi olarak metod kitabı yazmış, daha sonra tarihçi olarak da ün kazanmıştır. Onun tarih tanımını, 1935 li yıllardaki bir talebesi, Prof.Dr.Şükrü Elçin’in ifadesi ile yansıtırız:

Tarih, “geçmiş zaman hayatını, mümkün olduğu kadar hakikate uygun olarak yeniden ihya etmektir”.

5.Prof.Dr.Tayyip Gökbilgin’e (1907-1981) göre: “Tarih, insan faaliyet ve tasavvurlarının meydana getirdiği bir bütündür”

6.Prof.İbrahim Kafesoğlu'na (1914-1984) göre:

“Tarih, insanların zaman ve mekan içinde geçirdikleri gelişmeleri ve bu insanların psiko-fizik hareketlerini, bu hareketlerin sebep-netice münasebelerine dayanan ortak değerlerini araştırır ve tasvir eder”.

7.Prof.Bekir S.Baykal'a (1906-1987) göre:

“İnsanların üyesi bulundukları toplumu etkileyen eylemlerinden doğan olayları zaman ve yer göstererek anlatan: bu olaylar arasındaki nedensel ilişkileri, daha önceki ve sonraki olaylarla bağlantılarını, karşılıklı etkilenmeleri araştırıp gösteren bilim” (*Tarih Terimleri Sözlüğü*,135).

8.*Türkçe Sözlük*’e göre, II,1419 (Ankara, Türk Dil Kurumu, 1988)

“Tarih, toplulukları, milletleri, kuruluşları etkileyen hareketlerden doğan, olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bu olaylar arasındaki ilişkileri, daha önceki ve sonraki olaylarla bağlantılarını, karşılıklı etkilenmeleri, her milletin kurduğu medeniyetleri, kendi iç sorunlarını inceleyen bilim”.

Burada çeşitli Türk tarihçilerinin fikirlerini belirttikten sonra, bütün bunların da gözönüne alınmasıyla şöyle bir tarifi tercih ediyoruz: (Prof.Dr.Tuncer Baykara'ya göre) “*tarih*, her zaman yaşanan hayatın geçmiş zaman içindeki bir kesitidir”. Bir başka ifade “ile geçmiş zamanda yaşanan hayatın bütün yönleriyle tetkik ve tasviridir”.

Tarihçilik genel olarak, Historiyografi diye de temeldir.

## TARİHİN FAYDASI

Tarih bütün dünyada vardır, demek ki, faydalıdır ve insanın bir ihtiyacını karşılamaktadır.

Bir kaç yıl önce, 1993 Ekim ayında İsviçreli çok yaşlı bir Felsefe profesörünün sözlerini o zamanki gazetelerde okuduk: “İnsan ömrü, bizim daha sıhhatli karar vermemizi sağlayacak bilgi ve tecrübe birikimi için kısadır, bereket ki *tarih* var ve biz, bu eksikimizi onunla gideriyoruz”. Yani biz insanların daha doğru sosyal ve siyasi kararlar vermemiz için tarih gereklidir.

Tarih insanlığın sosyal ve siyasal konularda sıhhatli=doğru karar vermesini sağlar. Bunun içindir ki eskiden bütün hükümdarlar, tarih okurlar, çocuklarına da okuturlardı. Çünkü idare etme= yönetme için gerekli olan bilgiler, en çok *tarih* sayesinde bilinebilir.

İnsanlık üç boyutun üzerindedir. *Dünden* gelmekte, *bugünü* yaşamakta ve *yarına* gitmektedir. İnsanlığın yarını için en iyi tahmini tarihçiler yapabilir. Çünkü bu üç boyutun en iyi bilineni bugündür. Ancak bugünü bilmek, yarını sezmek ve tahmin etmek için yeterli değildir. İşte insanın ve insanlığın yarınını bilmesi ve sezmesi için gereken öteki boyut, dünün bilinmesidir. Dünü bilmek ise, tarih sayesinde mümkün olabilmektedir.



Tarih, şu halde toplumların yarınları için bir ayakbağı, engel değil, aksine geleceklerine ışık tutan bir bilimdir.

Bazı insanlar ve toplumlar, gelecekteki oluşumları şu veyâ bu şekilde etkilemek isterler. Böyle olunca, tarihe müdahale etmek isterler ki, gelecek kendi beklentilerine göre oluşabilsin. Oysa büyük milletlerin hayatında tarih, çok daha önemli bir yere sahiptir. Çünkü tarih sayesinde geleceklerini planlayıp, bunu çok başarılı şekilde gerçekleştirebilirler.

Tarih ilmi bu büyük görevi sebebiyle, cihan siyasetine etkili olmak isteyen devletlerde en büyük değerini bulmuştur. Çünkü onlarda hükümetlerine, dış işlerinde yardımcı olup, fikir verenlerin başında, tarihçiler gelmektedir. Tarihçilik bu devletlerde bir toplumun bütün yönlerini bilmeye yönelik olarak algılandığından, toplumu daha iyi bilmeyi ve anlamayı sağlamaktadır.

ABD, Rusya, Almanya, İngiltere, Fransa, hatta Çin ve Japonya kendi tarihleriyle birlikte dünyanın öteki ülkelerinin tarihlerini de birlikte inceler. Böylece dünya tarihinin içinde, fakat önemli bir yeri olduğu için Türk tarihini de araştırırlar. Bu araştırmacılar, Türk tarihini, kendi öz menfaatleri için inceler. Türkiye'nin menfaati için değil. Bu açıdan tarih, Zeki Velidi Togan'ın dediği gibi, büyük ülke ve devletlerde haysiyetli bir bilim olarak kabul görülür.

Ancak, oluşum halindeki ülkelerde, toplumu kendi bildiklerince şekillenmesini isteyenler, tarihe önem vermezler. Bu küçük toplumlar, tarihin önemini bilmezler ve böylece gelecek için yaptıkları plânlarında ve

tahminlerinde yanılırlar ve öteki milletlerin elinde oyuncak olurlar.

Ülkemizde tarihin layık olduğu yeri alamamasında, yukarıda saydığımız son hususun da etkisi vardır. Ancak bundan sonra tarih daha da önem kazanabilecektir. Çünkü, buna lâyıktır.

Tarihin hisse, ibret ve öteki özellikleri önemlidir. Eskidenberi üzerinde durulan en büyük faydası, insanların gelecekte yapacakları için geçmişten ibret almaları yönüdür.

Tarih üç boyutlu bir alemin =Dün-bugün-yarın bir boyutunu teşkil eder. Hayat **dünden** gelmekte, **bugünü** yaşamakta, fakat aynı zamanda **yarına** da gitmektedir. İnsan en iyi bugün de yaşıyor ve dolayısıyla günü çok iyi bilebilir. Fakat onun en önemli merakı, yarın, yani gelecektir. Gelecek için, yarınlar için biricik bilme imkanı düne bakmaktır. Dün, yani *tarih çok iyi bilinirse*, bugünün de yardımı ile yarın için birşeyler sezilebilir. İşte insanlığın yarını, geleceği ile ilgili boyutu, en çok dün, yani *tarih* ile ilgilidir. Tarihin bu özelliğini en iyi şekilde Prof.Dr.Takiyettin Mengüşoğlu, “Tarihilik ve Tarihsizlik” adlı makalesinde (*Felsefe Arkivi*, sayı: 16,1968, s.115-130) belirlemiştir.

Tarih, toplumu kaynaştıran, ona güç veren unsurların en başında gelmektedir.

Kısaca, *tarih*, T.Mengüşoğlu'nun da dediği gibi, insanların vazgeçemeyeceği bir bilim, bir gerçektir.

Tarihçi olmak için, gerekli bilgilerin edinilmesinde şu aşamaları takip etmek yararlı olacaktır.

I.Tarihi bilmeye, tarihçi olmaya hazırlık: Bu bölümde tarihle ilişkili ve tarihe yardımcı sayılan bilimler incelenecektir.

II.Tarihi Bilgilerin Kaynakları;

III.Bilgilerin doğruluklarının eleştirisi, **tenkid**

IV.Kaleme alma, yani yazma=sentez; toplanan, doğrulukları belirlenen bilgilerden bir eserin yazılışı, terkiib=sentez yapmak.

V.Tarih Felsefesi; tarihte amiller= etkenler; tarihi yapan ana unsurlar ve diğer yararlı bilgiler

## BİRİNCİ BÖLÜM

### TARİHÇİ OLMAYA HAZIRLIK

Tarihi anlamak, tarihçi olmak, birçok konuda bilgili olmayı gerektirir. Tarih, insanın, insanların yaptığını incelediğinden insan ile ilgili öteki bilimlerin durumunu da bilmek gereklidir tarihin öteki bilimlerle ilişkilerinde şöyle bir şema yapabiliriz.

|                       |                       |                       |
|-----------------------|-----------------------|-----------------------|
| 2<br>ilişkili olanlar | 1<br>yardımcı olanlar | 2<br>ilişkili olanlar |
| 1<br>Yardımcılar      | <b>TARİH</b>          | 1<br>yardımcılar      |
| 2<br>ilişkili olanlar | 1<br>yardımcı olanlar | 2<br>ilişkili olanlar |

*Tarih* ilmi ile doğrudan teması olan bilimler, yardımcı bilimler olarak kabul edilebilir. Buna karşılık tarihle ancak köşeden temas edenler, tarihle ilişkili bilimlerdir. Tarihin asıl yardımcıları önenili olmakla birlikte, öncelikle tarihle ilişkili bilimler den söz edeceğiz. Fakat daha önce, Türkçe'deki Tarih'in öteki anlamından, yani Zaman Bilgisi= Kronolojiden bahs edelim.

## A-KRONOLOJİ=Zaman Ölçme Bilimi

İlk olarak, kronolojiyi, zamanı belirlemeyi görmek yararlı olacaktır. Çünkü Tarihte zaman boyutu çok büyük bir fiziki yer tutar.

Tarih'in en yakından ilgili olduğu bilgidir. Bu açıdan biraz ayrıntılı durmamız gerekecektir.

1.Dünyada her millet kendi zaman ölçme usulünü kullanır. Genel olarak takvim denilen bu usulde, başlangıç çok farklı olsa da kesinlikle ortak bir birim vardır: gün. Yani güneşin bir defalık devrini esas alan zaman birimi. Ancak sonrasında iki ayrı temel dikkati çekiyor:

a.Güneşin hareketini esas alan takvimler

b.Ayın hareketlerini esas alan takvimler

Güneş, günü kesinlikle belirlerken uzun zaman ölçüsü, yılda böyle kesin bir delil veremiyor. Gerçi çimenlerin yeşermesi, ağaçların çiçek açması veya kuzuların olması belirli bir zaman birimidir; ancak yine de özellikle ekvatora yakın yörelerden gölge esaslı belirleme imkanı da yoktur.

b.Ayın gökte aynı duruma gelmesi için 29 gün 12 saatlik bir süre geçer. Büyük tabiat olaylarında ise, aynı durumun 12 defa tekrarlanması görülür. Böylece ay, muntazam hareketi ile insanların orta büyüklükteki zaman ölçümünde birim olmuştur. Ancak, senede, yani aynı tabiat olaylarının ardarda gelmesi ile, ayın gökyüzündeki hareketleri arasında bir bağ yoktur. Bir başka ifade ile, 12

defa ayın muntazam hareketi 354 gün 8 saat 48 dakikadır, fakat tabiat olaylarının ardarda gelmesi, bir güneş yılı, 365 gün 5 saat 48 dakika ve 46 saniyedir. Güneş ve ay yılları arasında 10 gün, 8 saat ve 11 dakika bir fark vardır.

Bütün dünyada olduğu gibi, Türk insanı güneşin hareketinde iki zamanı kesinlikle, ikisini de kolaylıkla tesbit edilebilir; 9 Haziran ve 9 Aralık; 8 Mart ve 11 Eylül; iki gün-dönümü ve iki geceyle gündüz. Türklerde böylece 4 mevsim belirlenmiştir. **Kış, Yaz, Yay ve Güz.** Batı Türklüğünde, XV.y.y. da. *Yaz.Yay*'in yerine geçmiş boşluğu farsça *Bahar* doldurmuştur. Bununla beraber Doğu Anadolu da ve öteki Türklerde, mevsim adı olarak *yay* adı hala devam etmektedir.

## 2. 12 Hayvanlı Takvim

Türkler, her yıla bir hayvan adı konmuş olan Oniki Hayvanlı Türk Takvimini kullanmışlardır. Bu takvimin, bir başlangıç senesi olmadığından yıllar birbirini takip eder. Yıllara verilecek hayvan isimleri, Kaşgarlı Mahmud'a göre bir yarışda İli ırmağını ilk geçenlerin onikisi olarak belirlenmiştir. Yılların isimleri, şu sıra ile gitmektedir: Sıçan, Sığır (Ud), Pars, Tavşan, Ejder (lu), Yılan, At (Yund), Koy (koyun), Biçin (Maymun). Tavuk, İt (köpek) ve Tonguz (Domuz). Türk hayatında büyük bir yeri olan devenin burada yer almamasını Kaşgarlı yarıştaki ahlaklığına vermektedir. Hayvanların hepsi Türk hayatıyla ilgili ise de 'ejder'in daha çok Uzak-Doğu (Çin) e has olduğu unutulmamalıdır. Bu takvim, günümüzde halen de Uzakdoğu milletlerinde Çin, Japonya, Kore vb. kullanılmaktadır.

1996 sıçan yılı olup 1997 sığır, 1998 de pars yılıdır. Buna bağlı olarak 1972 ve 1984 yılları da sıçan yıllarıdır.

Görülüyor ki, yıllar 12 senede devrettiğinden ve ortalama insan ömrü 60 yıl da 5 kere devrettiğinden, yine de bazı mahzurları görülüyor. Bu sebeple 60 lı esasa bağlı bir başka hesaplama varsa da Türk kaynaklarından bunun esasını çözemiyoruz. Ancak, muhakkak ki daha uzun zamanları içine alan bir düzen de vardı.

Türk takvimi, güneş yılı esaslıdır. Bununla birlikte, yıl başının sabit bir güne gelmediği, Çindeki geleneksel takvime benzer bir uygulama ile, üç senede devrettiği akla geliyor. Çünkü XIV-XV yüzyıllara kadar, bilinen kesin tarihi kayıtlara göre yıl başı, belirli bir günde olmayıp, ocak sonu ile şubat başlarını kapsıyordu.

Türk takviminin ay isimleri, iki esaslıdır:

a.Sıraya bağlı adlandırma: Birinciay, ikinciay... Beşinciay... Onuncuay, Güçük Ay, Aralık ay gibi.

b.Mevsimlerin ön, orta ve arka ayları biçiminde adlandırma ile. Böylece *Kışın ön, Kışın orta, Kışın arka* ayı gibi *Yaz., Yay ve Güz* mevsimlerinin de böyle üçer ayları bilinmektedir. Bu türden adlandırmaya Temür'ün Kazakistan kitabesinde rastladığımız gibi, Piri Reis'de ve daha yenilerde birçok kaynaktan raslıyoruz.

Hayvan yılı takvimi, günümüz Türk dünyasında birçok yerde kullanılmış kullanılmaktadır. Batı Türklüğünde, Fatih devrinde de kullanılmış olup, Fatih'in Otlukbeli zafernamesi, "Yılan yılı"nda kaleme alınmıştır:

Türk takviminin yılbaşı, bir dönemden (belki Milâd yıllarından) itibaren, **21 Mart'a yani Nevruz'a getirilmiştir**. Böylece tam anlamıyla güneş yılı esash olduğu görülmüş olup, böylece Nevruz Türkler için de sene başı itibar edilmiştir. Nevruz'un Osmanlı Türklerinde daha geri plâna itilmesine rağmen, Türkistan Türklerinde bir milli şenlik olarak kullanılmasının temeli budur. Ülkemizdeki bir kısım Türklerde 'Nevruz'u milli yılbaşı olarak kullanma geleneğini devam ettirmektedirler.

Türkler XI yüzyıldan sonra büyük kitleler halinde, Önasya'ya gelince, bazı yeni takvimlerle de temasa geçtiler. Burada ayrıca İrani ve Harezmi takvimine de raslamış iselerde, birisi dini öteki ekonomik etkili iki takvimi bilmişlerdir. Bunlar **Hicri ve Rumi** dediğimiz takvimlerdir.

**3.Hicri Takvim:** Hz.Ömer zamanında ortaya konduğu ve bir başlangıç belirlenen takvim, ay yılı esaslıdır. Ayın gökyüzünde oniki defa aynı hareketi yapmasını bir yıl kabul eden bu takvim, güneş yılına göre 11 gün kadar (10 gün 8 saat ve 11 dakika) kısadır. Dolayısıyla aylar, güneş yılının farklı zamanlarına gelir. Bu takvimin esası zaten Arabistan sahasında eskidenberi kullanılmakta idi. Hz.Ömer buna, 1 yılının birinci günü 17 Temmuz 622 Cuma gününe rastlayacak şekilde bir esas vermiştir.

Hicri takvimin ay isimleri şunlardır:

Muharrem, Safer, Rebiülevvel, Rebiülahir, Cemaziyelevvel, Cemaziyelahir, Receb, Şaban, Ramazan, Şevval, Zilkade ve Zilhicce. Bu ayların eskiden yazışmalarda kullanılan kısaltmaları şöyledir. M, S, RE,

R.CE, C. B, Ş, N, L, ZA, Z. Bu takvimin ay adları, hayatımızın içine, şahıs adlı olarak girmiştir. Muharrem, Recep, Şaban ve Ramazan gibi. Ülkemizin bazı yörelerinde özellikle Türk kadınları bu karmaşık ay isimlerinin yerine daha sade ve türkçe ayları koymuşlardır: Aşure, İkinci ay, İlk mevlid, Son mevlid, İlk namaz, Son namaz, Pişi, Berat, Oruç, Bayram, Aralık ve Kurban.

Hicri takvimde ay'ın başladığı günde esas, rüyet-i hilal, yani ayın batı ufkunda görülmesidir. Bununla birlikte 'tekmil-i selasin' denilen ve bir ayın 29, fakat öteki ayın 30 olmasını öngören usule göre de aylar hesaplanırdı. Her ayın ilk gününe *gurre*, son gününe *selh* denilir. Ayrıca aylar, onar günlük dönemlere göre üçe ayrılarak şöyle belirlenir:

01-10: *evail* (Evail-i recep gibi...)

11-20: *evasıt* (Evasıt-ı ramazan...)

21-29 (30): *evahir* (Evahir-ı zilhicce...)

Aylar, üçer aylık kümeler halinde de kısaltılırdı. Masar (1-3), Recce (4-6), Reşen (7-9) ve Lezez (sonuçay).

Eski metinlerde türkçe yazılsa da arapça tarihlendirme yapılması yaygındır. Ayların genel özelliklerini bu arada belirtelim. Muharrem, matem ayı olup, Rebiülevvel Mevlid: Şevval, Ramazan Bayramı, Zilhicce de Kurban Bayramı aylarıdır. Her tek kelimelik ayın bir kafiyeli eki de vardır: Recebü'l müreccib Muharremü'l-haram, Safer'ül-hayr; Şa'ban'ül-muazzam.

Türkler, bu takvimle birlikte Önyasya'da kullanılmış olan güneş esaslı öteki takvimleri de kullanılmış olmakla birlikte, kayıtlar genellikle bu takvimle tutulmuştur. Bu sebeple Hicri tarihleri miladiye doğru olarak, yanlışsız ve dakik çevirmek, önemli bir husustur. Bu konuda F.R.Unat'ın **Hicri Tarihleri Miladiye Çevirme Kılavuzu'nun** (Türk Tarih Kurumu yayını). her tarihte bulunması gerekir.

**4.Rumi Takvim:** Türkler Önyasyada, ta eskilerdenberi devam edegelen Sümer-Babil, Akkad, Asur ve Süryani takvim geleneğinin temsilcileri ile de temas etti. Böylece bazı ay isimleri bu takvimden geçmiş oldu. Batı Anadolu'da Bizans döneminde Roma takvimi kullanıyordu. J. Sezar, Eski Mısırın takvim esasını düzenliyerek yılı 365 gün 6 saat olarak kabul edip Jülyen takvimini belirlemişti. Bu takvim 4 yılda bir, ikinci aya 1 gün ilavesini öngörüüyordu. Takvim, uzun yüzyıllar kullanılmış olup, Türkler Anadolu'ya geldiklerinde Rumlarda bunu gördüklerinden adına Rumi takvim demişlerdir. Bazı ay adları, yer yer farklılık göstermekle birlikte (Nisan yerine Abril vs) gibi, 1945 e kadar Türk takviminin ay isimleri Rumi takvimin ay isimleri olmuştur: Kanun-sani, Şubat, Mart, Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül, Teşrinevvel, Teşrin-sani, Kanun-ı evvel.

Rumi takvim 1255 hicri senesinden itibaren 1 martta başlayarak resmen yürütüldüğünden. XIX y.y. sonları ile XX y.y. başlarındaki pek çok tarihler, bu takvimle anılır olmuştur. (1293 Harbi, 1877 Osmanlı-Rus savaşı olup, 1313 harbi de 1897 Türk-Yunan savaşıdır.

**5. Miladi Takvim:** Aslında Rumi takvim de milad esaslı ise de, Papa Gregoire'in ıslahatı Ortodokslarca kabul edilmediğinden, XVII yüzyıldan sonra, Sezarın takvimi iki koldan devam etmiştir. Şöyle ki, XVI. yüzyılın astronomları gerçek yılın 365 gün altı saat değil, 365 gün, 5 saat, 48 dakika 14 saniye olduğunu hesaplamışlardır. Aradaki 11 dakika 46 saniyelik fark, 128 senede birikerek 1 gün etmekteydi. Bu sebeple, gündönümlerine göre hesaplanabilen bazı zamanlar, yüzyıllar sonra aslından uzaklaşmışlar idi. Papa Gregoire, bir ıslahat yapmış, 4 Ekim 1582'den sonraki günün 5 değil, 15 Ekim olacağını ilan etmiş, böylece biriken 10 gün bertaraf edilmiştir. Katolik kilisesi liderinin yaptığı bu ıslahatı Ortodoks inançlıları kabul etmeyip, eski usule devam ettiler. Böylece XVI yüzyıldaki 10 günlük fark, 19 y.y. 12 ve XX yüzyılda da 13 güne çıktı. Nitekim 31 Mart olayı diye meşhur olay, gerçekte 13 Nisan 1909'da olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında, 15 Şubat 1332 (1917) tarihini 1 mart 1333 (1917) takip ederek, XX. yüzyılda 13 gün olan farkı kaldırmıştır. 1333 yılı 31 kanun-evvelde biterek 1334 den (1918) itibaren rumi tarihler tam olarak milâdiyi karşılamaya başlamıştır.

Nihayet 1341=1925 senesi sonlarındaki (26.XII.) bir kanunla, 1926 yılı 1 kanunsaniden itibaren miladi takvimi kabul edilmiştir. 1945 yılında dört ay ismi öz-türkçeleştirilmiştir: Ekim, Kasım, Aralık ve Ocak diye. Bugün kullandığımız takvimin ay isimleri, kimisi Önasya kökenli ve 5000 yıllık (Şubat, Nisan, Haziran, Temmuz, Eylül), kimisi Roma kökenli ve 2000 yıllık (Mart, Mayıs ve Ağustos) kimisi de ancak 50 yıllıktır (Ekim, Kasım,

Aralık ve Ocak). Bu arada belirtelim ki seneyi *Kasım* ve *Hızır* diye ikiye bölen bir ayırıma göre, kış ve yaz diye de söylenir, 6 Kasım ile 6 Mayıs bu ayırımın dönüm noktalarıdır.

Türkçedeki gün isimleri, hemen her yörede sadece cuma müşterek olmak üzere bir geleneği takip ederken, günümüzde İstanbul türkçesinin isimleri kabul edilmiştir. Bundan önceki usule göre yörenin en ünlü pazarının kurulduğu gün pazar olup, önceki gün 'dernek' diye anılıyordu. Ayrıca cuma ve cumartesi de bilinince, öteki günler pazartesi, günümüz pazarı için girey de denilir. Yörenin ünlü pazarları da haftanın günlerine ad olur. Bugünkü adlandırmada farsça etkisi vardır: Çarşensih (4.gün) ile Penç-şenbih (5.gün) gibi.

### 6. Öteki Takvimler:

**Olimpiyat takvimi** : Eski Yunanda muntazaman 4 yılda bir yapılan olimpiyatlara göre düzenlenen bir takvimdir. Bu takvim, MÖ 776 yılında yapılan olimpiyata göre tarihlendirilmektedir.

**Selevkos takvimi:** İskender'in generallerinden Selevkos'un düzenlediği ve MÖ 311'den itibaren başlayan bir takvimdir. Süryaniler bunu kullanmışlardır.

**Yaradılış takvimi** :Dünyanın yaratılışı, Hz.Adem'i'nin varlığını esas alan takvim de kullanılmaktadır. (Yahudilerin halen kullandığı takvim bu esaslıdır)

**Takvim-i Celali:** Ömer Hayyam'ın düzenlediği bir takvim olup, Selçuklu Sultanı Melikşah zamanında bir süre için kullanılan son derece hassas bir takvimdir. Ancak

bu takvimde, eski İran etkisi çok olduğundan yaygınlaşmamış-tır.

**Hükümdar takvimi:** Hükümdarların tahta çıkışını 1 kabul eden takvim olup, Japonya'da halen kullanılan resmi takvimdir (1983 senesi aynı zamanda 56.yıl idi: Çünkü Japon İmparatoru Hirohito'nun tahta çıkışının 56. senesinde bulunuyordu: 1926.

Dünyanın bazı yörelerinde kısa kullanılan takvimler de olmuştur: Fransız ihtilal takvimi gibi.

İslam aleminde astronomların gökyüzü ile ilgili bilgi topladıkları kitaplara *zic* denmektedir. Çünkü Ramazan ayı ve öteki kandillerin bilinmesi önemlidir. Nasrettin Hoca'nın çömlek hesabına dönmemesi için, hemen her şehirde bir vakit ölçme evi (Muvakkit-hane) vardır. Buralarda takvim ve saat işleri düzenlenirdi.

Görülüyor ki vakit ölçmek, dikkatli bir gözlemci için hiç de zor bir olay değildir. Gökyüzüne meraklı olan Türkler için ise mesele daha ayrı bir inceleme konusudur. Türkler, senenin içindeki durumu da gözlemleriyle kolaylıkla tesbit edebiliyorlardı. Daha 13.yüzyılda Anadolu'daki rasathaneler bu işin yapıldığı yerler olmuşlardır (Niksar, Kırşehir, Kütahya.)

Gökyüzü incelemeleri ile elde edilen sonuçlar **Ziclerde** toplanmıştır. En ünlü zicler Nasireddin Tusi'nin *Zic-i İlhani'si* ile Ulug Beğ'in *Zici* dir. Bu konuda ayrıca bakınız: O.Turan (E.Cavaignac), *Tarihi Kronolojinin Esasları*, Ankara 1954.

## B. TARİHLE İLİŞKİLİ BİLİMLER

Yukarda da ifade ettiğimiz gibi, tarih insan ile ilgili olduğundan, insanı inceleyen hemen bütün ilimlerin tarihle ilişkilerinden söz edebilir. Ancak *tıb* bilimi de insanı incelemekle birlikte, tarihle doğrudan veya dolaylı bir ilişki içinde kabul edilmez. Burada söz konusu ettiğimiz bilimler, *sosyal* olarak insanı inceleyenlerdir. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

**1.Sosyoloji;** tarih gibi sosyal olayları, sosyal yapıyı inceleyen bir bilim olarak, tarihle ilişkisi olan bilimlerin başında gelir. Toplumlari, onların genel yapılarını, toplumlar arası ilişkileri incelemesi açısından tarihçilerin de bilimle ilgili genel esasları bilmeleri gerekir: Bu konuda bir eser: Prof.Dr.E.Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Eskişehir 1994.

**2.Psikoloji;** İnsanın ruhi durumunu, iç dünyasını inceleyen bir bilim olup, tarihin temelinde de psiko-fizik hareketlerin büyük etkisini belirtmiş idik. Psikolojiden ayrılmış bir yeni bilim olan Sosyal Psikoloji konumuz açısından daha büyük bir önem taşımaktadır. Sosyalin, yani insan topluluklarının incelenmesi, tarihin ilişkili olduğu önemli bir bilim dalıdır. Bk. C.T.Morgan, *Psikolojiye Giriş*, Ankara 1993 (10.baskı).

**3.Felsefe;** Genelde birçok bilimin çıkış noktası kabul edilen felsefe, insan zihninin ve doğrudan "Felsefe"nin kendi özellikleridir. Ayrıca var olan *Felsefe Tarihi* de tarihçilere çok yararlı olmakla birlikte asıl felsefeye giriş kitapları yararlıdır. Misal olarak bk. Prof.Dr.Takiyettin

Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, İstanbul 1988 (4.baskı) keza bk.Prof.Dr.Nihat Keklik, *Felsefe*, İstanbul 1968.

**4.Hukuk;** İnsanlar arasındaki her türlü ilişkinin belirlenmi kuraların incelendiği bir bilim dalıdır. Aile içi, devletler arası ilişkilere göre tarihe daha az gerekli ise de genelde hukuk da tarihçi için yararlı bir bilimdir. Hukuk biliminin genel esaslarının bilinmesi tarihçiye büyük yararlar sağlar.

**5.Coğrafya;** Tarihin cereyan ettiği mekanı inceleyen bir bilimdir. Tarihle içiçe sayılabilen tarihi coğrafya, tarihe yardımcı bilimler arasında sayılacaktır. Hele beşeri ve iktisadi coğrafya, tarihin sosyal ve ekonomik boyutu için çok gereklidir. Bu tür coğrafyaya eskiler (XIX.yüzyıl sonlarının insanı) *Coğrafya-yı Umrani* diyordu.

**6.İktisad/ ekonomi;** Günümüzde önemi ve değeri daha da artan ekonomi, genel olarak tarihçinin bilmesi gerekli bir bilimdir. İktisadın genel esaslarının belirlendiği kitaplar çoktur; Prof.Dr.E.Manisalı, *İktisada Giriş*, İstanbul 1994;

**7.Siyaset Bilimi;** Yenilerde etkinliği ve önemi artan bir bilimdir. Siyasetin, daha doğrusu idare etme sanatının ortaya konduğu bir bilimdir. Kurucusunun Farabi olduğu söylenir; Prof.Dr.Bülent Daver, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara 1993 (5.Baskı)

**8.Kamu Yönetimi, Antropolojisi** ve daha bazı ilimler de bu arada tarihle ilişkili bilimler arasında sayılabilirler. Ancak bütün bunların kendi içindeki özellikleri yeni yeni belirlenmekte, tabiatıyla tarihle ilişkileri bundan sonra daha da kesinlik kazanacaktır.

Netice olarak, Tarih'in bir yönüyle ilişkili olduğu bilimleri yukarda saymış bulmuyoruz.

## C. TARİHE YARDIMCI İLİMLER

Yukarıda söylendiği gibi, Bazı bilimler vardır ki bunlar, tarihle adeta içiçedirler. Bu bilimler sadece son zamanlarda ayrı ve bağımsız birer ilim kabul edilmişlerdir. Hatta günümüz Batı dünyasında *Türkoloji* denilince hem filoloji, hem tarih, hem de Türklükle ilgili öteki bilimler bir arada anlaşılır. Burada sözünü edeceğimiz ve pratik sebeplerle bazıları hakkında daha ayrıntılı bilgi vereceğimiz bilimler, tarihin yardımcı bilimleridir. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

### 1.Filoloji=Dil İle İlgili Bilimler

**Filoloji**, bir başka deyişle doğrudan o dile ait inceleme ve bilgiler, tarihin en önemli yardımcısıdır. Hemen üstte belirttiğimiz gibi “Türkoloji” denilince daha çok dil ve sonra ona bağlı alt bilimler anlaşılır. Konuyu dört alt başlıkta ele alacağız:

a.Ana Dil

b.Kaynak Dili veyâ dilleri

c.Batı dili

d.Dil ile ilgili diğer meseleler

**a. Ana dil:** Tarihçi, herşeyden önce kendi dilini çok iyi bilmek zorundadır. Bir dili konuşuyor olmak veyâ



ünvan sahibi olmak o dili bilmek için yeterli olmayabilir. Çünkü ismin “e” halini farkedemiyen Profesörler çıkmıştır (Çok yaşlı anlamdaki *pir* in “e” halini, minik hayvancık “pire” ile karıştırıp makale yazan bir namlı Hukuk profesörü gibi) Türkçe konusunda yeterli olup olmadığımızı sık sık kendimize sormamız, günümüz türkçesinden başlayarak XX yüzyıl başlarının Türkçesini (Ömer Seyfeddin) veya XIX. yüzyıl ikinci yarısının Türkçesini (A. Cevdet Paşa) ve nihayet XVIII.yüzyıldan geriye doğru o zamanın türkçesini bilmemiz gerekebilir. Aynı şekilde acaba Selçuklu devri türkçesine veya Karahanlı döneminin metinlerine ne kadar hakimiz soruları da o dönemler için araştırma yapacakları yakından ilgilendirir.

Kısacası Türkçeyi iyi bilmek, hem günümüz Türkçesi için, hem de yakın geçmişin Türkçesi için geçerlidir. Bu sebeple tarihçilerin metinleri anlayacak kadar türkçeyi iyi bilmeleri gerekir. Bu, güzel Türkçe ile yazılmış kitapları çok okumakla olur. Falih Rıfkı Atay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Halide Edip Adivar gibilerin eserlerini asıllarından okumak gerekir.

Türkçeyi bütün devirleriyle bilebilmek, bir başka meseleyi, Türkçenin yazıldığı alfabeleri de bilmeyi gerektiriyor. Bir tarihçi hiç olmasa arap alfabesini çok iyi bilip geçmiş yüzyılların türkçesine doğrudan nüfuz edebilmelidir.

**b.Kaynak Dil veya Diller:** Bazı diller vardır, bunların yazılı metinleri çok daha eski zamanlara gidebilir. Çinlilerin yazılı kaynakları Milattan önceki yıllara kadar gidebilir. Dolayısıyla Çince Türk tarihini öğrenmek için

aynı zamanda bir kaynak dildir. Burada araştırmacı, modern çinceyi değil, mümkünse inceleme döneminin çincesini daha bilmek zorundadır. Nasıl ki XVI. yüzyılı inceleyecek bir araştırmacı, bu dönemin türkçesini bilmek zorundadır.

Latince ve Grekçe de kaynak diller arasındadır. Çünkü bu dillerin de tarihi edebiyatı zengin ve eskidir. Bunlara Arapça ve Farsçayı da katmamız gerekmektedir. Bu arada unutmayalım ki Türkçemiz de kaynak dil olarak önemlidir. Kaynak dillerin bir kısmı bugün için ölü dillerdir. Hititçe, Akkadça, Sümerce, Soğdça, Toharca gibi. İbranice de bir ölü dil iken İsraililer onu yeniden canlandırmışlardır.

Kaynak dil, gerçek bir araştırmacının ihmal etmemesi gereken bir husustur. Türk tarihinin erken devirleri için Çince, Ortaçağlar için Arapça ve Farsça, Beylikler devri için Grekçe ve Latince, Osmanlı devri için Rusça başta olmak üzere Almanca, İspanyolca, Fransızca, İngilizce ve hatta Balkan dilleri de kaynak dil kabul edilebilir. Bununla birlikte bir araştırmacının bütün dilleri bilmesine imkan olmadığından, ilerde çeviri yani tercüme konusuna ayrıca temas edilecektir.

### c.Modern Diller:

Tarihçi, kendi konusuyla ilgili ülkemizde ve dünyada neler yapıldığını, nelerin bilindiğinden haberdar olmak zorundadır. Ülkemiz için yayınları takip ederek bir fikir sahibi olduğu halde, dünyadaki gelişmeleri takip etmek için bir dünya dili bilmek gereklidir. XIX.yüzyılda dünyada en çok geçerli dil olarak Fransızca hakim idi. Yayınlar ve bilimin genel düzeyi ile ilgili fikiri bu dili bilenler edinebilirdi. XIX.yüzyıl sonlarında hem İngilizce,

hem de Almanca yeni diller olarak geliştiler. Bu dillerde de dünya tarih biliminin önemli eserleri yayınlandı. Ayrıca dergiler ve onlardaki tenkid ve haber köşelerinde yepyeni bilgiler verilmektedir.

Günümüzde İngilizce, neredeyse öteki dillerin üzerinde bir üstünlük kazanmıştır. Ancak bunun devamlı olacağını beklemek gereksizdir. Bugün İngilizce tarihçiliğin seviyesi ve dünyadaki yayınları takip etmek için önemlidir. Bunun yanında Rusça, İtalyanca ve hatta Japonca da tarihimizle ilgili araştırmalar yayınlanmaktadır.

Kısacası tarihçi, bilimin dünyadaki düzeyini ve dünyada neler yazılıp çizildiğini bilmek için bu dillerde yazılmış dergileri takip etmek zorundadır. Bu dergilerin önemlileri kitabımızın sonundaki ekler kısmında verilmiştir.

#### **d.Dil İle İlgili Diğer Meseleler:**

**Çeviri=tercüme:** Bir insanın bütün dilleri bilmesine imkan olmadığından, özellikle az bilinen dillerin uzmanları, çeviri yaparak yardımcı olabilirler. Çeviri yapmak için bir dili çok iyi konuşmak yetmez; aksine o dilin özellikle çeviri yapılan eserin ihtisas alanındaki terimlerini çok iyi bilmek gereklidir. Aksi halde yapılan çeviriler başarısız kalır (M.Ş.Çavdaroğlu'nun *Siyasetname* çevirisi gibi) M.Altay Köymen, Ahmet Ateş'in Ravendi çevirisini, kitabın aslından çok daha başarılı bulmaktadır. Çünkü Prof.Dr.Ahmed Ateş, Türkçeyi olduğu gibi Arapça ve Farsçayı da çok iyi bilen bir bilim adamıdır. Zeki Velidi Togan'ın Reşideddin'den yaptığı Oğuz Destanı çevirisi de başarılı kabul edilmektedir.

Günümüzde özellikle kaynak dillerinden türkçeye çeviri konusu çözümlenememiştir. Süryaniceden yapılan bir çeviri aslından değil, İngilizce çevirisinden yapılmıştır ki, tavşanın suyunun suyu demek olur.

**Manaların daralma ve genişlemesi:** Dil ile ilgili araştırmalarda dikkat edilmesi gereken önemli husus, kavramların ve kelimelerin anlamlarının zamanla daralması veya genişlemeleridir. *Vali*, XIII.yüzyılda nahiye müdürü anlamında iken, XVII yüzyılda Beglerbeği, yani birçok sancağın başındaki yönetici olarak genişlemiş, günümüzde ise, Osmanlı Sancak beği düzeyine inmiştir. Subaşı da mana daralmasının açıkça görüldüğü bir kavramdır: Ordu kumandanından köy zabıta yetkilisine inmiştir. Bazı yeni kavramlar çıkar: dolmuş, gecekondü, köşeyi dönmek, gibi: bazı kelimeler ise ölebilir: Sayrı, sindi vb.

#### **2.Dil ile İlgili Tetkikler: Toponomi**

Dilde özellikle her türlü isimlerle ilgili tetkikler de önemlidir. Her türlü isimle ilgili tetkikler ve incelemeler birkaç türlü olabilir:

- a.Kişi adlarıyla ilgili olanlar: Antropo-nimi.
- b.Su adlarıyla ilgili olanlar: Hidronimi
- c.Yer adlarıyla ilgili olanlar: Toponomi

Toponomi, yani yer adları çok yönlü araştırmalara konu olabilir. Bu satırların yazarı eskidenberi bu konuda incelemeler yapmış ve yapmaktadır. Kız-kalesi, Bodrum adı, Şehre-küstü bu alandaki çalışmalarıdır. Çünkü her türlü isim, tarihe yardımcı olabileceği gibi kültür

konularında bize önemli neticeler vermektedir. Türklerin Anadolu'da oluşturdukları adların önemli bir kısmı kendi öz ad verme geleneklerinin eseridir. Tabii ki bir kısmı yerli dillerden kalmıştır; ancak etkin unsur Asyadan getirdikleridir.

### 3.Arkeoloji:

Bir görüşe göre eski eserler= âsâr-ı atika bilimi demek olan Arkeoloji tarihin eşidir. Çünkü arkeoloji geçmişteki hayatın yazılı kaynaklar dışındaki en önemli bilgi kaynağıdır. Günümüzde arkeoloji denince Bizans ve daha öncesi (Roma, Yunan, Hitit vs) anlaşılmakla beraber, geçmişle ilgili bütün devirleri içine almak gerekir.

Anadolu sahasında Türkler 1071 sonrasında göründüklerinden ve Türkçede bu bilimin ortaya çıkışında Osmanlı Devleti yaşadığından, Osmanlı eserleri arkeolojiye dahil edilmek istenmez. Oysa bu ülkede hem Selçuklu hem de Osmanlı devri eserleri artık "arkeolojik eser" konumuna gelmiştir. Ancak Anadolu'da Türk devri arkeolojisi "Sanat Tarihi" bilim dalının içine itilmiştir.

Bu bilimle ilgili olarak "kazı=hafriyat" ve "yüzey araştırması" terimlerine de temas edelim. Toprak altındaki her şeyin gün ışığına çıkartılması "kazı", toprak üstündeki eserlerin, bir müdahale yapılmaksızın incelenmesine "yüzey araştırması" denilir.

Kazılarda hertürlü buluntu, duvar, kapı aralığı, hendek, tuğla, kerpiç,harç. ahşab veya gündelik kullanım eşyaları; iç ve aralık eşyası. taşınır-taşınmaz eşya incelenir. Yazılı belgeler (kitâbe ve diğerleri) de bulunabilir.

Bu arada her devrin veyâ devletin. "erken", "orta" ve "geç" zamanları vardır. "Erken Bizans" IV-VII.yüzyıllar arası iken "Geç Bizans" XI-XV.yüzyılları kapsar. Erken Osmanlı, XIV-XV. yüzyılları, buna karşılık "Geç Osmanlı" XIX-XX.yüzyılları içine alır.

Dünya genellikle eski Yunan, Roma ile daha çok meşgul olduğundan ve onlara dair bilgi pek bol olduğundan biz daha çok Türk arkeolojisinden örnekler vereceğiz. Türklerin oturdukları sahalarda XVIII.yüzyılda başlıyan yüzey araştırmaları XIX.yy sonları ile XX yy başlarından itibaren kazılara dönüşmüştür. Bugünkü Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Rusya içindeki mntakalar ve ülkeler, Çin'in kuzey batı ve batı diyarları, Moğolistan, Azerbaycan, İran'ın birçok yeri Türk arkeolojisi için önemlidir.

XIX.yy sonlarından itibaren Rus arkeologları, arkeolojinin gereği olarak yaptıkları çalışmalarda önemli sonuçlar almışlardır. Yüzey araştırması yapıp Göktürk kitabelerini bulup çıkaranlar ayırdırlar. Arkeologlar arasında S.P. Tolstov, A.N.Berştam, A.P.Okladnikov, L.R.Kızlasov ve A.N. Margulan'un adlarını bu arada belirtmek istiyoruz. Üç rahmetli Türk bilgini de 1930'lardan beri bu araştırmaları takip etmeye çalışmıştır: Zeki Velidi Togan, Emel Esin ve Bahaeddin Ögel. Günümüzde ilişkiler daha da artıp kolaylaştığından Türk araştırmacıların konuya daha çok eğilmeleri ümit edilir.

Anadoludaki Türk tarihini iyi bilmek için "Geç Bizans" dönemi arkeolojisinin takip edilmesi gerekir. Bu konudaki araştırmacıların bazılarının adlarını belirtelim: S.M. Ramsay, M.Wiener, C.Foss. S.Eyice Türk devri

arkeolojisiyle uğraşan Türk bilim adamları: Oktay Aslanapa, Beyhan-Haluk Karamağaralı, Rüçhan-Oluş Arıklar sayıla-bilir. Bunlara Türk San'at tarihi araştırmacılarını da eklemek gerekir:

Mi'mari: Y. Önge, A. Kuran, H.R. Ünal, M. Sözen, H.Önkal.

Çini: Ş.Yetkin, G. Öney

Minyatür, Resim: G.İnal, G.Renda.

Halı-kilim: Ş.Yetkin, B. Deniz

Küçük eşya: Örcün Barışta

Türk Sanatıyla ilgili Avrupalı iki araştırmacı çok ünlüdür: A.Gabriel ve K.Erdmann.

T. Baykara da 1964 den beri yüzey araştırmaları yaparak Anadolu'daki Türk iskanının ilk zamanlarını sağlam yorumlamaya çalışmaktadır. Çünkü sınırlı bilgiler bulunan yazılı kaynakların eksikliklerini ancak arkeolojik malzeme ile tamamlayabiliriz. Tarihçiler arasında nedense yazılı belge ve bilgilere daha çok değer verilir. Oysa arkeolojik bilgiler de çok yararlı bilgiler verebilmektedirler. Günümüz tarihçiliğinin arkeoloji ve sanat tarihinden daha çok yararlanması beklenir.

**4-Paleografya:** Her türlü yazını, yani alfabenin kullanılmış eski çeşitleri demektir. Arap alfabesi olduğu kadar. Latin Alfabesinin de geçmiş yüzyıllardaki şekil ve özellikleri Paleografyanın içine girer.

Türklerin kullandığı bütün alfabelerin zaman içindeki durumları yine Paleografyanın kapsamına girmektedir. En

uzun süre Arap alfabesi kullanıldığından Türk tarihçileri genelde Palografya deyince Arap Harflerinin kullanılış özelliklerini anlatmaktadırlar. Oysa Göktürk, Uygur ve hatta kısa Cumhuriyet dönemi Latin Alfabesinin eski şekilleri Paleografya konusudur. Yazının hem zaman içindeki değişimleri, hem de katiplerin kalemlerinden çıkan şekilleri bilinmelidir.

Günümüzde Tıp Doktorlarının Latin Alfabeye el yazıları nasıl değişirse geçmişte de her alfabenin değişik yazı türleri vardır.

Osmanlılar güzel yazı yazmaya. Hüsn-ü Hat'a büyük önem vermişlerdir. Arap alfabesinin kendine ait özelliklerini Türk Tarihçilerinin bilmesi gerekir. Kullanılışı en yaygın olan yazı şekli Rika. İranlılar için Talik, fakat en itinalı ve okunaklı yazı Nesih'dir. Nesih'in bir çeşidi Sülüs olup, köşeli yazı ise Kufi'dir. Ayrıca devletin hassas resmi kayıtlarında kullanılan, tebdil ve tagyir'i en aza indiren *siyakat* yazısı vardı ki, bir tür noktasız yazıdır. Arap alfabesindeki noktalar bazen kolaylıkla değiştirilmeye imkan verebilir.

Göz ( كود ) Kör ( كور ) olabileceği gibi

Fevzi ( فودي ) de kuzu ( قودي ) olabilir.

**Nesih:** Bir yazı türü olmakla birlikte bir çok terimin de köküdür: nüsha nesih ile yazılmış bir yeni bütündür. Nüsha çekme, yazma, kopye çekme işlemine *istinsah* denir. İstinsah eden, yani yeni bir eseri çeken de *müstensih*'dir. Matbaanın veyâ günümüzdeki gibi fotokopilerin söz konusu olmadığı zamanlarda kültür merkezlerinde kalabalık bir müstensih zümresi

geçinebiliyordu (Günümüzde Üniversite semtlerindeki fotokopicilerin çokluğu gibi)

Paleografya konusunda M.Tayyip Gökbilgin'in *Osmanlılarda Paleografya ve Diplomatik İlmi* adlı eseriyle (İstanbul 1979) Prof.Mübahat Kütükoğlu'nun düzenlediği "Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik" Semineri (İstanbul 1988) bakılabilir. Üniversitelerde, Paleografya dersi olduğundan konu ile ilgili kitaplar çoktur: (Y.Kurt, :C.Baltacı); Bu konu, diplomatik, epigrafi ve meskukat ile de yakından ilgilidir.

### 5-Meskukat:Nümizmatik: (Eski Paralar Birimi):

Uzun yıllar madeni paralar kullanıldığı ve bu paralar da basılıp kesildiği için Arapça'daki kesme kökünden gelen kelimeden türeyen *sikke* de para yerine kullanılmıştır. Paralar ile ilgili bilime de aynı kökten *meskukat* denilir. Para bir Devletin en önemli unsurlarından birisidir. Bu sebeple paraların özelliklerini inceleyen bilim tarihin en önemli yardımcılarındandır.

Paraların üzerinde devletin sembolü, o devletin kurucusu veya başka etkili şahsiyetinin kabartması bulunabilir. Tabiatı ile devletin adı, hayatı ile ilgili bazı bilgiler yer alabilir. Para, hükümdarın adına kesilir.

Paranın (sikkenin) kesildiği yer ile tarihi de para üzerinde bulunmaktadır. Paranın kesildiği madenin cinsi (altın, gümüş ve bakır) o devletin iktisadi gücünü de gösterir. Çünkü son yüzyılın etkin kağıt para öncesinde hemen bütün paralar kıymetli madenlerden kesilirdi. Osmanlılar altın parayı ancak Fatih devrinde, XV.yüzyılın ikinci yarısında kestirebilmişlerdi. Altın paralar genellikle

*dinar*, gümüş paralar ise *dirhem* diye adlandırılır. Bozuk paraları karşılayan bakır sikkeler ise *fuls*, pul ve sonraları *manğır* diye adlandırılmışlardır. *Akça*'ya gelince, ötekilerin kökenleri grekçe, pers dilleri olmasına karşılık bu ak= beyazdan gelen Türkçe bir kelime olup, XIII. yüzyıl sonlarında gümüş paraya verilen addır. XIV-XVII yylardaki para biriminde akçe esas olmuştur; XVIII-XIX yyda kuruş işe girmiştir.Osmanlılarda sikkeler için bk. Halil Edhem. Meskukat-iOsmaniyye.İstanbul 1334.

Paralar darphanelerde darb edilirdi. Eski para bilimi ile uğraşan kişilere *meskukatçı* ve *nümizmat* denilmektedir. Son yılların ünlü münizmatı İbrahim Artuk olup karısı ile birlikte yazdığı *İstanbul Arkeoloji Müzesi Teşhirdeki İslami Sikkeler Katoloğu* (2 cilt, İstanbul 1971-74) çok önemlidir. Çünkü Ülkemizde ve dünyanın öteki müzelerinde bulunan eski para=sikkeler, okunarak katologlar halinde yayımlanır:( Mehmed Mübarek, İsmail Galib, Halil Edhem, C. Ölçer vb.)

Kağıd para, kıymetli maden paranın yerine kaim olan nesnedir. Bu sebeple Osmanlılar ilk kağıd paralarına *kaime* (halk diliyle kayme) demişlerdir. Kağıd para, tarihin birçok devresinde görülmüş (İlhanlılarda XIII yy sonu), fakat XIX.yüzyılın sonlarında yaygınlaşmıştır. Bu yıllarda Avrupa bankalarının verdikleri (altın karşılığı) bir *not* olup bu yüzden adları *Bank-not* olmuştur: (halk diliyle pangunot).

Eski Türk hayatında kıymetli kürkler de değişim aracı olmuştu. Han-Hakanların mühürlü bezleri de para sayı-labilir. Türklerin kullandığı madeni paralara gelince, Çin paraları modelinde kesilen Türgiş sikkeleri VIII.

yüzyılda görülür. Daha sonra Karahanlılarla İslamların da benimse-diği Önasya paraları model olmuş, isimler de benimsen-miştir (dinar, dirhem, fûls gibi.) Kibarlar, “fûls-i ahmer” e muhtaç olur; halk ise “ meteliğe kurşun atardı”.

*Lira* Avrupa menşeli olup, 1844 de günümüz Cumhuriyet altınıni (7.2gr) karşılamıştır. Lira 100 kuruş olup, 20 kuruşluk gümüş para birimi *mecidiye* diye de anılır. Orta Avrupa, muhtemelen Macar dilinden geçen *kuruş* da 40 para idi (2.5 kuruş=100 para). 10 paralık metalik para birime *metelik* denmiştir. Etkisini XVIII.yüzyıldan itibaren gösteren oluşum 1844 de şöyle bir düzen oluşturmuştur:

4 Pul = 1 akçe  
3 akçe = 1 para  
40 para = 1 kuruş  
100 kuruş = 1 Lira

Osmanlı paraları, genellikle keselerde saklanırdı; *kese* 500 kuruşa karşılık bir para birimi olarak da kullanılıyordu. Osmanlılarda en büyük para birimi *yük* olup 200 kesedir [XIX yüzyıl ortalarındaki değeri ile 1000 altın] Dünyanın öteki paraları da altın veya gümüş idi: XX yy başlarındaki duruma göre (1 altın lira= 100 kuruş) sterlin 112,5, Frank 4,5, Dolar 33,5, Duka 54 kuruş idi. Gümüş Alman markı da 5,6 kuruş değerindedir.

## 6.Epigrafi = Kitabe =Yazıt Okuma Bilimi:

Yazıtları bilimsel olarak okuyup değerlendiren bilim *Epigrafi* diye anılır. Son yüzyıla kadar bütün dünyada, eser yaptıranlar bir kitabe= yazıt koyarak tarihe yadigar bırakmak isterlerdi. Böylece çok eski zamanlardan beri sağlam (taş, mermer ve hatta demir) zemin üzerine yazılan kita-

belere mevcuddur. Bunlar, herkesin görtüp okuyabileceği yerlerde olduklarından yalan bilgi bulunması ihtimali yok gibidir. Mezar taşı en sade kitabedir. Bazı yörelerde, taşlara kitabe yazılması yaygındı. (Babür,Vekayi.103 l).

Epigrafi bilimi aynı zamanda eski yazıları okuma bilimi= Paleografya, filoloji ve bilinmeyen yazıları (hatta şifreleri) okuma bilimi olan *kriptografi* ile ilgilidir. Çünkü kitabeler o zamana kadar bilinmeyen bir dil ile yazılmış olabilir. Göktürk kitabelerinin böylece yepyeni bir şekilde okunduğu bilinmektedir.

Kitabeler eskiden istinsah (aynen resmetme) veya estampaj usulü ile tesbit edilirdi. *Estempaj*, yazıtı özel kağıdı veya namlendirilmiş kalın kağıd üzerine bastırarak ve bütün girintileriyle çıkartmaktır. Bugün ise hem çeşitli fotoğrafları çekilmekte, hem de estampajı yapılarak daha dikkatli şekilde metni alınmaktadır.

Avrupa bilim adamları yüzlerce yıldır ülkemizdeki antik kitabeleri tesbit etmektedirler. Bunlar *Corpus* ler halinde yayınlanmışlardır. Hatta Fransızlar Suriyede etkin iken dünyada Arapça yazılmış bütün kitabelerin bir külliyatını yayınlamışlardır. (*R C E A*, 25 cilt) Türkçe kitabelerin en eskisi IV.yüzyıldan itibaren ilk örneklerine rastlanılan Göktürk yazıtlarıdır. VIII.yüzyılda çok büyük bir yayılma gösteren bu kitabelerin dili Danimarkalı W.Thomsen tarafından çözülmüş olup, üzerinde geniş araştırmalar yapılmış ve yapılmaktadır. Ayrıca yeni kitabeler de bulunmaktadır (V.Radlof, Malof, H.N.Orkun, T.Tekin, O.F.Sertkaya, D.Vasiliev).

Anadolu'daki Türk devri kitabeleri topluca yayınlanmadı. Eskidenberi kitabeleri toplayıp yayınlamaya çalışanlar Halil Edhem (Eldem). İ.H.Uzunçarşılı, Y. Akyurt, N. Kum, İ. H. Konyalı ve yenileridir. Ancak çalışmaların günümüzde de devam etmesi ve bütün kitabelerin özellikle Türkçelerin de yayınlanmaları gerekmektedir.

Kitabelerin tarih kısımlarında *Ebced* denilen ve arap alfabesindeki her harfe belirli bir sayı değeri veren usul kullanılmış olabilir. Elife 1, be'ye 2, cim'e 3 ve devam ederek her harfin belirli sayıları lugatlerden bulunabilir. mesela II.Bayezid'in yaptırdığı Çeşme kalesinin üzerindeki kitabede "Hoşabad" tarih olup, sayı değeri (600+6+300+1+2+1+4)olan 914 (1509) kalenin yapılış tarihidir.

Kitabelerle uğraşmak tarihe kaynak bulmak demek olup hele bir kitabe bulmanın ve bunu insanlığın bilgi hazinesine eklemenin zevki ve hazzı büyüktür.

## 7-Diplomatik

Ülke içi veyâ devletler arası her türlü yazışmanın iç ve dış şartlarını inceleyen bilimdir. Dar anlamda belgelerin (vesikaların), geniş anlamda ise ilgili daire ile ilgili bilgilerin de incelendiği bilimdir. Dış şartlar belgelerin boyutlarını ve bu belge yüzeyinin kullanılışını araştırır. Genelde kullanılan kağıdın yukarısı boş bırakılır. Belgelerin türüne göre sağda veyâ solda da boşluklar vardır. Ayrıca boyutlar da önemlidir ki, hiçbir ferman defter boyutuna yazılmaz. Hatta kullanılan kağıtların türleri de özelliklerine göre değişebilir.

İç şartlar belgenin muhtevası (içeriği) ile ilgilidir. T.Gökbilgin ve M.Kütükoğlu'nun eserlerinde güzel ve yeterli bilgi vardır. Belgelerde üç ana kısım vardır: a)Hitap, giriş veyâ özet kısmı, b) Hüküm kısmı, asıl amacın verildiği yerdir, c)Sonda protokol kısmı vardır ki yaptırımın yazıldığı yeri ve tarih de verir. Hitap kısmının önemi yakın yıllara kadar yaşayan ünvanlarda da bellidir. Ağa, bey ve efendi belirli zümrelerin ünvanı olup birbirine karıştırılmazdı. Devletlü, İzzetlü, Saadetlü gibi hitaplar, rastgele değil, bir kurallar gereği kullanılırdı.

Bu bilim bazı kavramları da aydınlatır: name, hüküm, ferman, berat, nişan, buyruldu, tahrir, arıza, şukka, mahzar, hüccet, arzuhal, telhis, temessük, derkenar bunlardan birkaçıdır. Yukarıda da dediğimiz gibi Prof.Dr. Mübahat Kütükoğlu'nun mükemmel kitabı *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, (İstanbul 1994) vardır. Keza bk: J.Reychma - A.Zajackowski. Osmanlı-Türk Diplomatikası El kitabı, İstanbul 1993 .

**Papiroloji**= Kağıd tanıma bilgisi burada, diplomatikle birlikte ele alınabilecek bir bilim dalıdır. Kağıdın türlerini tanıyarak, özellikle belgelerin zamanını belirlemede yararlı olan bu bilim dalında kağıd türlerinin bilinmesi esastır. Çünkü kağıt imalathaneleri genellikle bir tür damgalarını fligran halinde koyarlar. Böyle fligranların bilinmesi papirolojinin esastır. Ancak bunlara ham kağıdın mührlenmesi, aharlanması gibi özelliklerini de eklemeliyiz.

## 8-Mühür Tanıma Bilimi (Sicillografi):

Mühür, arapçası ile hatem, günümüzde dahi Uzakdoğuda kişinin resmi imzası yerindedir. Geçmiş yüzyıllarda da insanımızın imzası yerine kullanılan bir unsurdur. Böyle olunca mühür tanıma bilgisi tarihçi için yardımcı bir özellik arzeder. Mühür, en sade ifade ile o kişiyi belirler: genellikle baba adını ve mühürün kazıldığı tarihi verir. Bazı kimseler mühürlerinde güzel ve değişik sözler de kazdırmışlardır.

Mühür. Osmanlı devletinde daha etkili bir anlama sahip olmuştur. Çünkü Mühr-ü Hümayuna ancak Sadrazam sahib olabildi. Mühür kişinin kimlik belgesi gibi olduğundan mühür kazıcılığı, yani *hakkaklık* toplumun en saygın ve güvenilir kişilerinin mesleği olmuştur. Belgelerde veya vakfiyelerde kullanılan mühürlerle ilgili eski ve yeni bazı kayıtlar vardır. Eskiden özellikle evkaf idaresinde, mütevellilerin tatbik mühürleri listeler halinde belirlenirdi. İ.H.Uzunçarşılı, ve G.Kut-N.Bayraktar'ın mühürlerle ilgili tetkikleri vardır:Ayrıca bk.Topkapı Sarayı Müzesi Mühürler Seksiyonu Rehberi, İstanbul.1959.

## 9.Arma Bilimi (Heraldik):

Avrupa'da feodal beylerin kendi özel armaları, eşya ve yapılarında bulunduğundan, bunlarla ilgili bilgiler de Heraldik olarak belirlenmiştir. Oysa Türk toplumunda böylesine bir arma geleneği yoktur. Bununla birlikte Oğuz Boylarının tamgaları, belirli bir anlamda, arma gibi telakki edilebilir. Yine Osmanlı Padişahlarının *tuğra* ları, bu küme içinde değerlendirilebilir. Osmanlı Padişahı *tuğra*'sını

eserlerine koyabilir ve bu arada her türlü yazışmada kullanırdı.

## 10.Secere Bilimi (Soykütüğü Bilimi = Geneologic)

Batı Türk toplumunda pek önemli olmayan secere bilimi, Avrupada ve bazı Türk topluluklarında büyük önem taşımaktadır. Kişilerin geçmişdeki atalarını belirlemeye yönelik bu bilgiler, Batı Türklüğünde sadece Beyler, önemli sülaleler için yapılmıştır. Cengiz ve Temür ile ilgili neseb-nameler resimli ve çok güzel olduğu gibi, daha başka soy-kütükleri ve devlet kuran sülaleler vermektedir. (O.F.Sert-kaya ve S.Bayram).

## 11.Metroloji= Ölçü ve tartı bilimi:

Gerek tarihte, gerekse günümüzdeki ölçü ve tartıların birbiriyle ilişkilerini bildiren bir bilimdir. Bu bilgiler, özellikle iktisadi hayat için son derece önemlidir. Ayrıca tarihi olayların anlaşılması için de mesafe ölçülerinin bilinmesi yararlı olabilir. Çünkü hem komşu milletlerin (Çin, İran, Arap, Rus, Balkanlı veya Arap ülkelerinin ve hatta Bizans'ın), hem de bizim kendi geçmişimizdeki hertürlü ölçü ve tartıların bilinmesinin büyük gerekliliği vardır ve dolayısı ile öğrenilmelidir. Kendi geçmişimizde kullanılan okka, arşın, endaze, kantar gibi terimler yanında Çinlilerin *li* (uzunluk), Rusların *verst* (uzunluk) veya İngilizlerin *cwt* (tartı) türünden ölçülerinin bilinmesi gerekiyor. (A.Sevim, "İslam'da Ölçü Sistemleri". Türklük Araştırmaları Dergisi 5(1989). s.1/82

W.Hinz ( Çevirisi için bk.A.Sevim. "İslamda Ölçü Sistemleri", Türklük Araştırmaları Dergisi.5 (1989) s.1-89) ve H.Inalcık'ın İslamda ölçü ve tartılara dair kitapçık



ve makaleleri vardır. Ayrıca Türklerin geçmişte kullandığı bazı uzunluk, ağırlık, hacim, zaman ve su ölçüleri ile ilgili bazı değerler ekler kısmında verilmiştir.

## 12.Halk Bilimi= Folklor Etnografya):

Yakın yıllarda sadece Halk oyunları gibi bir anlama bürünen Folklor yerine Halk Bilimi tercih edilmiştir. Çünkü Halk bilimi “bir ülkede yaşayan halkın kültür ürünlerinin, gelenek, görenek, inanç, musiki, oyun, masal, halk hekimliği ve daha başka özelliklerini inceleyen bilimdir”. Geçmişte yaşamış, fakat etkisini günümüzde yer yer devam ettiren özellikler. Türk tarihinin bilinmesi için yararlıdır. Mesela “bağdaş kurma”, sadece beylerin tercih ettiği bir oturma şekli olup, Türk hükümdarları tahtlarında bu şekilde otururlardı. Son yıllarda özellikle Etnografya, Halk Bilimi ve Folklor alanlarında rehber kitapları bir hayli çoğalmıştır.

Türk Halk Kültürünü İnceleme Dairesi de belirli aralıklarla kongreler yapmaktadır. Bu türün önemine güzel birer örnek olarak W.Radloff'un *Sibirya'dan* adlı eseri ile Ali Rıza Yalğın'ın *Cenubda Türkmen Oymakları* adlı eserleri verilebilir.

**13.Sosyal Antropoloji** de yukarıda sayılan bilimlerin çok yakınındadır. Bu bilim de bir sosyal vakıa olarak insanların yakın geçmişinin özelliklerini inceler ve tarihten yararlanıp meseleleri çözmeye uğraşır. Bazı sosyal antropologlar, köylüler bu kavramı bilmediklerinden doğrudan tarih yazmakta olduğunu söyleyerek bilgi toplarmış. Dolayısı ile Sosyal Antropoloji de tarihe yardımcı bir bilim olarak sayılabilir.

T.Baykara'nın bir tarih kitabı olarak kaleme aldığı *Yatağan* adlı eserini “sosyal antropoloji” eseri gibi görmeye eğilimli eski tarihçiler de vardır. Prof.Dr.Bozkurt Güvenç'in *İnsan ve Kültür* adlı eseri, bu konularda yararlıdır.

## 14.Tarihi Coğrafya:

Aslında tarihle ilişkili bilimler arasında saydığımız coğrafyanın, tarihe yardımcı bilimler arasında sayılabileceğini de belirtmiştik. Burada tarihle çok yakından ilgili bir yeni bilim dalını, *tarihi coğrafya*’yı saymak istiyoruz. Tarihin geçtiği coğrafi mekanın kendisine mahsus özelliklerini, ortak durumlarını açıklamaya çalışan bu bilim, dünyada belki daha eski, ama ülkemizde yenidir. Yollar, şehirlerin kuruluş ve gelişmesinde coğrafyanın yeri ve öteki hususlar burada incelenir. Özellikle toponomi ile yakından bağlıdır bu bilim dalı. Anadolu sahasının eski zamanları için Ch. Texier ile S.W.Ramsay'ın eserleri ünlüdür. Türk devriyle ilgili yeni yeni çalışmalar yapılmaktadır (T.Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş Türk Devri, I*, Ankara 1988).

## 15-Kütüphanecilik Ve Müzecilik:

Bu iki bilim dalı, yeni kurulmuş olup, yeni yeni ihtisaslaşmaktadırlar. İnsanlığın her türlü eşya ve özellikle bilgi birikiminin saklandığı yerlerdir. Bu saklamada eşya veya kitap ayrımı yapmayan İngilizler. *British Museum*’u 1759’da açmışlardır. Buna karşılık Fransa’da kitaplar Kütüphanelerde, eşya ise Müzelerde saklanmıştır. Mevcud her türlü bilgiyi ve eşyayı eksiksiz saklamak gerekmektedir. İnsanlığın bilgi gelişmesini oradan takip etmek mümkün

olduğu gibi öteki bilgilerin de bir yerden bilinip gerektiğinde yararlanılması gerekir.

Aslında kitaplık= Kütüphaneler insanlığın çok eski zamanlarından beri vardır. Yazı malzemesi olarak papirus veya parşömen olsa da bilgiler tesbit edilip bazı yerlerde saklanmışlardır. Çinde bulunan kağıdın VIII-IX yüzyıllarda İslam alemi yoluyla Avrupaya yayılması ve bilhassa matbaanın yaygınlaşmasından sonra kitaplar çoğalmış (Avru-pa'da) ve kitaplıklar orada da belirtmeye başlamıştır. İslam alemindeki kitaplık geleneği, Türkiye Selçuklularında ve Beylikler devrinde de devam etmiş, Osmanlıların zengin kitaplıkları olmuştur.

Kitaplıklarda el yazması eserler de saklanır. Böylesine nadir ve değerli eserlerin tanım ve hatta fotoğraflarının yer aldığı katalogları yapılarak yayınlanır. Böylece kitaplıklarda hangi kitapların bulunduğu bilinir (M.S.Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Bibliyografyası*, İstanbul 1976-). Bu türden girişimler, Kültür Bakanlığı tarafından tamamlanmak üzeredir. Avrupa kitaplıklarındaki Türkçe yazmalar da yayınlanmışlardır (E. Blochet den itibaren). El yazması eserlerde sahife usulü değil, yaprak=varak esası belirtilir; kitabın açılış yönüne göre ilk yüzü *a*, öteki yüzü ise *b* diye adlandırılır. Sadece tek eserler değil, birçok küçük eserin bir cilt birliği içinde yer aldığı *mecmua*'lar da kataloglarda ayrıca belirtilir. Kitaplıklar üç kümede toplanabilir.

a.Halk ve çocuk kitaplıkları; Halkın ve çocukların ilgi duydukları kitapları bulunduran kitaplıklar; Bu kitaplıklardan herkes yararlanabilir.

b.İhtisas kitaplıkları. Kurumların kitaplıkları. Bunlar çeşitli ihtisas kurumlarının kitaplıklarıdır. Üniversitelerin. Fakültelerin ve hatta Bölümlerin kitaplıkları bu kümeye girer. Ayrıca mesela İçişleri Bakanlığı kitaplığı veya Deniz Müzesi kitaplığı, Arkeoloji Müzesi kitaplıkları da bu kümeye girer. Türk Tarih Kurumu Kitaplığı da böylesine bir ihtisas kitaplığıdır. Bunlardan yararlanmak özel izne bağlı olabilir. çünkü belirli amaçlı kitaplıklardır.

c.Milli Kitaplıklar: Bunlar bir ülkenin veya dünyanın basılı olsun olmasın her türlü yazılı bilgi birikiminin bir arada bulunduğu kitaplıklardır. Genellikle her ülkede bir tane bulunur. Böylece orada çıkan her türlü basılı malzeme bir arada bulunabilir. Ankara'da 1940'lı yıllarda kurulan *Milli Kütüphane* (kurulmuşta Bibliyotek) böyle bir amaçla kurulmuştur; Bununla birlikte ülkemizde derlenen bütün yayınlar, İstanbul'da Bayezid'deki Devlet Kütüphanesi ile İzmir'deki Milli Kütüphane'ye de gönderilir. Ayrıca TBMM kitaplığı da oldukça zengindir. Amerika'da Kongre Kitaplığında, İngilterede British Museum'da veya Fransa'da Biblioteque Nationale de dünyadaki her türlü yayın bulunabilir. Buralardan yararlanmak ayrı bir izin gerektirebilir.

Kitaplıklarda kitaplar, onlu bir usule göre ayrılırlar:

000-Genel konular

100-Felsefe

200-Din

300-Sosyal Bilimler

400-Dil

500-Fen bilimleri

600-Teknoloji=Tatbiki Bilimler

650- İş idaresi

700-Güzel Sanatlar

720-Mimarlık

800-Edebiyat

900-Tarih, Coğrafya, Biyografya

Mesela Sosyal Bilimler, 300'ün ait bölümleri şöyledir:

300-Genel

310-İstatistik

320-Siyasi ilimler

330-Ekonomi

340-Hukuk

350-Kamu Yönetimi

360-Sosyal refah

370-Eğitim

380-Ticaret

390-Örf ve adetler

Merkezlerdeki eserler de kataloglar halinde yayınlanır. Bu arada müzelerdeki bir başka tarih kaynağının sikke= paralar olduğunu da ilave edelim.

## 16.Arşivcilik:

Arşivcilik de çok yeni bir Bilim dalıdır. Ülkemizde arşiv XIX.yüzyılda kurulmuştur; fakat gelişmesi, 1923 sonrasında mümkün olabilmıştır. Bir ara Osmanlı dönemi mirasına olumsuz bakılıp yok olmasına ses edilmemişse de bu durum kısa sürmüş. her türlü eski belgeler titizlikle toplanmaya başlanmıştır. Arşivler ikiye ayrılabilir:

a.Özel Arşivler: en sade şekilde insanın kimlik cüzdanı, tapu senetleri ve mektupları kendi arşividir. Bu arşiv geçmişe doğru yüzlerce yıl da gidebilir. Böyle arşivleri olan pek çok kurum, aile veya kişi vardır. Ancak bu arşivlerdeki malzemeyi bazı özel kurumlar dışında, yeterli ölçüde bilemiyoruz.

b.Resmi arşivler: Devletin denetimde olan teşkilat olarak Devlete bağlı arşivler günümüzde iki yerde toplanmıştır:

**İstanbul'daki** Arşivler: Osmanlı Devlet merkezi olan İstanbul'da birçok arşiv vardır. 1-Başbakanlık Osmanlı Arşivi,8 Kasım 1846 da kuruldu. 2-İstanbul Müftülüğü Arşivi; 3-İstanbul Vakıfları Arşivi; 4-Askeri Müze Arşivi; 5-Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi; 6-Deniz Müzesi Arşivi; 7-Muallim Cevdet Kütüphanesindeki Arşiv gibi.

**Ankara'daki** Arşivler

1.Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi, son tahrirleri ihtiva eder;

2-Harp Tarihi Dairesi Arşivi, XX.yy askeri tarihiyle ilgili arşiv olup, belgeler peyderpey yayınlanmaktadır.

3-Cumhurbaşkanlığı Arşivi. Atatürk'ün belgelerini kapsar.

4-Milli Kütüphanedeki Şer'îye Sicilleri Arşivi: Her kazanın tutulan Şer'îye sicillerinin toplandığı arşivdir. Eklerde listesi verildi.Şeriye sicillerinin ne gibi bilgiler içerdiğini. H.Ongun'un yayınladığı. Ankara'nın 1 ve 2 numaralı Şeriye Sicili kitaplarından öğrenebiliriz.

Bazı kazaların şeriye sicilleri eskiden beri incelenmiştir. Tokat (H.Cinlioğlu), Antep (C.C. Güzelbey). Manisa (C.Uluçay) ve Bursa gibi.

5-Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi: Ülkemizdeki dini ve sosyal yapılar ve hizmetlerle ilgili belgelerin toplandığı arşivdir. Türkiye'nin maddi kültür yapısını, ortaya çıkarmakta yararlı en önemli arşivlerden birisidir. Geliri tahsis edilen gayri menkuller tarif edilirken binaların yapıları, çevreleri hakkında tafsilatlı bilgiler bulunuyor. Bu arada binaların çevresi de tarif edildiğinden, çok güzel bilgiler elde edilir. Gelir tahsislerinden, geçinme seviyelerine ve imaret vakıflarından fiyatlar öğrenilebilir.

1.Vakıflar; vakfiyelerin metinleri:

a.Tarihi bakımdan, o zatı tanımlar.

b.Vakfettiği bina, dükkan, han, hamam, veyâ evler ile araziyi, en iyi şekilde belirleyip tarif etmek gerektiğinden, bazen uzun uzun tavsifler vardır.

c.Umumiyetle câmi, mektep ve medrese gibi yapılar ve ona ait vakıflar olduğundan kültür hayatı bilinebilir.

ç.Görevlilere ait bilgiler de vardır.

2.XVIII ve XIX.yüzyıllardaki bütün câmi, mescid vs tesbit edilmiştir. Böylece o sıradaki bütün abideler bilinebilir.

3.Öteki tasniflerde, yapılan vakıflarla ilgili bilgiler de vardır. Bunlar köylerdeki mescid ve camilerin görevlilerine kadar gider. Böylece mevcut yapıların isimleri, tarifleri çıkmakta, yaptırımlar öğrenilmektedir.

Arşivlerden yararlanmak, ancak izinle mümkündür. Ülkemizdeki en önemli arşiv olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ni, M.Sertoğlu ve A. Çetin'in eserlerinden tanıyabiliriz:

## 17.Bilgisayar Bilimi:

Yeni bir bilim dalı olup, çok yönlü yararlı özellikleri olan *Bilgisayar* dan tarih için de faydalanmayı amaçlar. Hem inceleme, hem bilgi toplama ve özellikle bilgilerin düzenlenmesinde pekçok kolaylık sağlayabilmektedir. Bu eserin yazımı da ilk olarak Bilgisayar yardımıyla gerçekleştirilmiş. Gelecekte bundan istifade çok daha büyük ölçüde olabilecektir.

## TARİHİ BİLGİNİN KAYNAKLARI VE ONU TESBİT YOLLARI

Tarihde ‘bilgi’ esas olup, onun edinilmesi başlı başına bir büyük olaydır. Araştırmanın en önemli işlerinden birisi ‘bilgi’nin bulunduğu yerler ve edinme imkanlarıdır. Burada öncelikle ‘bilgi’nin esasının *Kaynak* olduğunu bilmemiz gerekir. *Kaynak* olayla ilgili, konumuz=inceleme alanımız hakkında vasıtasız, doğrudan ve açık her türlü bilgi demektir. Kaynağın temel özelliği, doğrudan oluşudur; dolaylı bilgiler de her zaman mevcuttur, ancak onların *kaynak* olarak kıymetleri daha geridedirler.

Bazen kaynakların durumuna göre *birinci el*, *ikinci el* diye terimler de kullanılırlar. Ancak buna, gerek yoktur ve *kaynak*, doğrudan ve vasıtasız bilgi özelliği ile dikkati çeker. Dolayısıyla kaynaklar hem çok çeşitli, hem de çok yönlü olabilirler.

Çağdaş yazarların eserleri hiçbir zaman *kaynak* diye tanımlanmaz: İ.H.Uzunçarşılı’nın *Osmanlı Tarihi*, veyâ Zeki Velidi Togan’ın *Umumi Türk Tarihi* gibi. Buna karşılık Zeki Velidi Togan’ın *‘Hatıraları’*’ı, 1890-1925 yılları için *kaynak*tır. Tarih araştırmacısının konusunu inceleyen, kesinlikle *kaynak*lara yönelmesi gerekir. Bunlardan edineceği bilgiler, olayı, konuyu bize doğrudan anlatırlar, açıklarlar. Bu bilgilerin edinilebileceği şerhler,

gerektiğinde bir duvar (sur) kalıntısı, bir sikke, bir eşya, bir belge veyâ bir vakanüvisin eseri olabilir.

Tarihi bilgi edinilebilecek yerleri, şöylece toplıyabiliriz:

1. Her türlü eşya.

2. Gözlemler, yâni sözlü bilgiler.

3. Yazılı belgeler, kitaplar veyâ ‘taşa, kağıda’ yazılmış bilgiler.

4. Görüntülerden, resim- heykel ve boyutlu malzemenin edinilen bilgiler.

Böylesine çok çeşitli yerlerden edinilen bilgilerin tesbiti de başlı başına bir meseledir. Ona da ayrıca temas etmek gerekiyor.

Tarih metoduyla ilgili eserler, yukarıda sözünü ettiğimiz türden bilgi bulunan yerleri şöyle kısımlara ayırmaktadırlar:

A. Kalıntılar (Bakiyeler)

B. Haberler

C. Görsel malzeme.

Ancak bunlara, şu iki alt bölümü eklemeliyiz.

D. Bilgi İmkanları: Kaynakların bulunduğu yerler

E. Bilgiyi Tesbit ve Saklama Usulleri

## A. KALINTILAR (Bakiyeler)

Kalıntılar, tarihte en başta gelen bilgi kaynağıdır. Nasıl mahkemelerde maddî deliller, sözlü ikrarlardan daha etkili ise, tarihte de olay veyâ konunun bilinmesi için vasıtasız bilgi demek olan kalıntılar aynı şekilde önemlidirler. Çünkü bunlar bir bilgi vermek amacıyla değil, hayatın tabii akışının birer unsurudurlar. Dolayısıyla gerçek olayın ve konunun içindeki doğal birer parça olduklarından tarihi bilgi değerleri de büyüktür. Çünkü amaçsızdırlar.

Geçmiş yüzyıllarda insanlar, nedense haberleri, yazılı bilgileri ve belgeleri öne çıkarmışlardır. Oysa kalıntılar, dolaylı olmayan bilgiler içerdiklerinden daha önemli olması gerekir. Bir savaş alanının belirlenmesi için vakanüvisin dediğinden çok, bir sahada bulunan ok uçları veyâ çok sayıdaki insan kemikleri daha büyük önem taşır. Kalıntılar hertürlü arkeolojik malzemeyi de teşkil eder. Kalıntılar birkaç kümede incelenebilirler:

### 1. İnsandan ve yaşadığı yerden kalanlar:

İnsandan kalanlar, sadece maddi eşya olmayıp, bazı adet ve alışkanlıklar da olabilir. Şöylece alt kümelere ayırabiliriz:

a. İnsanın maddî kalıntıları: İskeleti,.

b. İnsanın hüviyeti, diploması, hertürlü berat, takdirname ve belgeleri; Mezar taşı.

c. İnsanın mektupları, özel eşyası.

d. Evinin kendisi. içindeki özel eşyalar. Kullanma eşya ve âletleri.

e. Manevi kalıntılar: dil, âdet ve alışkanlıklar, örf ve gelenekler.

İnsanın kendisinden kalanlar arasına, ailesi, çoluk-çocuğu da katmak gerekir. Çocukları veyâ nesli de bir bakıma kalıntı sayılabilir.

### 2. İnsanın toplu hayatıyla ilgili kalıntılar:

Kalıntılar içinde asıl büyük ve kalabalık kısmı bu küme teşkil etmektedir. Bunun da birkaç alt başlık altında incelemek gerekir:

#### a. İktisadî hayatla ilgili olanlar:

a1. Her türlü ürünün kendisi (buğday tanecikleri, meyve çekirdekleri gibi). Hayvan kemikleri.

a2. Üretim aletlerinin kalıntıları: saban, çapa, değirmen taşı, fabrika binası vs.

a3. Her türlü sikkeler, paralar. (bk. Nümizmatik);

a4. Ulaşımla ilgili kalıntılar: köprü, yol, kaldırım, han, istasyon, kervansaray vs.

a5. Diğerleri: pazar yerleri, vb.

#### b. Eğitimle ilgili kalıntılar: mektep, medrese.

c. Dinî hayatla ilgili olanlar: câmî, mescid, kilise vs.

d. İdari ve siyasi hayatla ilgili kalıntılar: konaklar, resmî daireler, bunların her türlü eşyası, belgeler, kanunlar,

fıkıh kitapları, diğerleri. Bayraklar, fermanlar, öteki resmî kayıtlar. Arşivlerdeki malzeme, bu kümeye girmektedir;

e.Askerî kalıntılar: herçeşit silahlar, zırhlar; ok uçları vs. tahkimat kalıntıları: kale, burç, beden vs.

f.Sosyal hayatla ilgili olanlar: hastane, zaviye, hamam, ılıca, çeşme vs.

g.Güzel sanatlarla ilgili kalıntılar:

g1.Her çeşit boyutlu malzeme, kabartma, heykel.

g2.Resimler, gravürler, süsler, desenler: bir kısmı görsel haberlere girer.

g3.Herçeşit edebî ürünler: şiir, hikaye, destan, roman vs.

g4.Seyirlik oyunlar, temaşa,

g5.Musiki parçaları, araç ve gereçleri.

h.Her türlü idman kalıntıları ve diğerleri.

Kıscacası, insan hayatıyla ilgili olup tarihe eser bırakmak gibi bir amacı olmaksızın hayatın tabii bir parçası olan her türlü kalıntı, 'bilgi'nin kendisi demektir. Çünkü burada kalıntı, hayatın doğal bir parçası olarak en kesin ve vasıtasız bilgi vermekte yani kaynak olmaktadır. Burada genel çoğunluğa daha çok önem vermek gerekir. Bir şehirdeki evler için, en süslü ve güzel olanı değil, aksine binlercesinin bir örneği olan esas alınmalıdır. Korunması gerekenler de bize kalırsa bu olağan evler olmalıdır. Ötekiler birer istisna olup, 'bilgi' bakımından yanıtabilirler. Bu açıdan kalıntılar da doğallık (tabiiik) niteliğine çok dikkat etmemiz gerekir.

Bu türden bilgi edinebileceğimiz kalıntılar müzelerde bulunur. Bazı özel koleksiyonlarda da kıymetli eşya vardır. Ayrıca yüzey araştırmaları ile de önemli bilgiler edinebiliriz.

## B. HABERLER

Haberler, eskiden tarihin bilginin en önemli kaynağı kabul edilirdi. Oysa yukarda da ifade ettiğimiz gibi, vasıtasızlık kaynak olmak özelliği kalıntılarda daha etkindir. Çünkü haberlerde nakledenin veya yazıya geçirmenin bazı küçük değiştirme ve müdahaleleri söz konusu olabilir. Bu açıdan haberleri, kalıntılardan daha sonraya koyduk.

Haberler, olayı veya konuyu yaşayan veya görenlerin bize ulaştırdığı bilgileridir. Bilen veya görenlerin bilgisi de, tabii ki vasıtasız olma özelliğini taşırlar. Bilginin bize nakli, yani ulaştırılması ise birkaç türlü olabilir. Sözlü, yazılı veya resimli araçlarla bize ulaştırabilir. Bu sebeple, haberlerin de üç alt kümede görülmesi gerekmektedir.

### 1.Sözlü Haberler:

Bir olayı veya yaşayan kişilerin verdiği sözlü bilgiler, tarihî bilginin ilk kaynağıdır. Bu açıdan da yazılı haberlerin önünde yer almalıdırlar; çünkü bir zamana kadar yazılı bilgilerin de sözlü bilgi olarak devam ettiği muhakkaktır. Olayın veya konumuzun içinden gelenlerin, şahit olanların verdiği, vereceği bilgiler en kesin doğrudan bilgilerdir. Dolayısı ile kaynak olarak değerleri de

tartışılmaz. Meselâ XX.Yüzyılın Türk tarihi. her yönü ile sözlü kaynaklar olmaksızın tam olarak incelenemez.

Sözlü bilgilerin, haberlerin tarihçi tarafından kulanılmadan önce, başka kuşaklara intikal ettiği de görülür. Böyle durumlarda dahi kaynak olmak değerini korurlar. Böyle bilgi edinildiğinde, bilgi alınan kişinin tam adını, yaşını (doğum tarihini) ve kim olduğunu açıkça kaydetmek gerekir. Sözlü bilgiler, yazıya geçirildikten sonra, artık yazılı bilgiler, haberler türüne girerse de, onları yine bu kümede tutmak daha doğru olacaktır. Sözlü haberleri aşağıdaki kümelerde görüyoruz:

1.Canlı şahitler, yaşıyan tarihler: Bir olayın incelenmesi sırasında, hâla olayı yaşıyanlardan sağ olanlar varsa, onların bilgileri başta gelir. Böylesine kişilere canlı şahit veyâ yaşıyan tarih de denilebilir. Böylesine kişilerin bilgileri, eğer yazıya dökülürse, hatıra biçiminde yazılı haber şekline girerler.

2.Manzume ve şiirler: Manzum metinler, insan hafızasında en uzun süre kalabilenlerdir. Bu açıdan bilgilerin manzum hâle getirilerek nesilden nesile aktarıldığı anlaşıyor. Buna bir misâl. MÖ VI yüzyılda cereyân eden Alp Er Tunga'nın ölümünün XI.yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un eserinde yazıya geçirilmesidir. Demek ki manzum bir ağıt. 1600-1700 sene yaşayabilmiştir. 1930 lu yıllarda Nizip'de derlenen bir atışma. 1839 Nizip savaşıyla ilgili bilgiler vermektedir. Estergon Kalesi, Bağdad, Yemen Türküleri de bu türden sözlü haberler arasında sayılabilir (Tarihi şiirler için Cahit Öztelli'nin *Uyan Padişahım* adlı kitabına bakılabilir).

3.Destanlar: Türkçemizde *destanın* birkaç manası vardır. En başta mytos, mitolojiyle ilgili anlamı gelir. İkinci bazı olağan dışı olayların uzun bir şekilde anlatılmasıdır: ana-kız destanı, güzeller destanı, 53 lülerin destanı, gibi. Üçüncü anlamı tarihi bir olayın gerçek dışı motiflerle süslenmiş anlatımıdır. Bu arada hemen belirtelim ki nasıl günümüz insanı, gerçekdışı unsurlarla meyl duymuşsa, insan eskilerde de bu meyli taşıyordu. Destanlar böylesine gerçekdışı, olağanüstü unsurların içiçe girdiği bilgilerdir.

Destanlar başlangıçta manzum idiler ve böylece insan aklında çok uzun bir süre kalabilmişlerdir. Oğuz Destanı gibi, Kırgızların ünlü destanı Manas da manzumdur. Sonraki zamanlarda Oğuz Destanı, artık düz yazı halini almış, hele başka dillere çevrildiğinde manzum özelliği hiç kalmamıştır. Oğuz Destanı hem türkçesi (Rahmeti (Arat)-Bang) hem de Farsça çevirisi (Reşideddin, *Câmi üt-tevarih*= ile bize gelmiştir (Türkçe çevirisi Z.Velidi-Baykara).

Destanların kaynak olarak değeri sınırlıdır. Eğer, başka kaynaklarda hiçbir bilgi bulunmuyorsa, o zaman destanlar kaynak olarak kullanılabilirler.

4.Efsaneler: Efsaneler, olağanüstü motiflerle örülü hikayelerdir. Baykara'ya göre, destanda gerçek bir temelin üzerine olağanüstü unsurlar eklenmiştir. Efsanede ise olağanüstülük başlı başına hâkim unsurdur. Bunun içine olağan hayat sahneleri sıkıştırılmıştır. Bazı yer adlarıyla ilgili efsaneler gösteriyor ki, efsanelerden yer adı çıkmamış, aksine, yer adı efsaneyi doğurmuştur.



Efsaneleri ikiye ayırabiliriz:

a.Sabit (mahallî. yerel) efsâneler: sadece o yere ait efsaneler olup, orasının durumuyla ilgili bilgiler verebilirler.

b.Geziçi (seyyar, yaygın) efsâneler: Birbirinden hem zaman, hem de mekân olarak çok uzak toplumlarda aynı efsâneler vardır. Bunlara ‘gezici’ denmesi âdet olmuşsa da, ‘yaygın’ demek daha doğru olacaktır. Çünkü insanın temel özellikleriyle ilgilidir. “Sığır derisi kadar yer istemek” motifi etrafına örülü hikâye/ efsane hem Karahanlı devrinin başlarında (IX yy) hem de Fatih çağında (XV yy) görülür. ‘Nehirden gelen çocuk’ efsânesi, Hz.Musa’da yaşadığı gibi, Asur kralı Sargon’da, Cengiz’in atalarında da yaşamıştır. Kurdun insan çocuğunu emzirmesi hem eski Roma’da, hem de Türklerde görülür.

Efsanelerin tarihi kaynak olarak belirli bir değeri vardır. Bunu, hazırlamakta olduğum, Kız Kulesi (kalesi), efsaneden gerçeğe adlı çalışmada göstereceğim.

5.Hikâyeler:

Olağan hayat sahnelerinin, kahraman ve olayların olağan olduğu sözlü hikayelerdir. Meddahlar, eskiden halkın roman okuma ihtiyacını böylece gideriyorlardı. Sonradan yazıya geçirilen, yanlış olarak masal da denilen hikayelerdir. (Binbir gece hikayeleri gibi). Hikayeler de mahallî ve yaygın olmak üzere ikiye ayırabilirler. Hikayeler, tarihi kaynak olarak devirlerinin genel durumunu bize yansıtabilirler. 1960’lı yıllarda Erzurumlu Behçet Mahir, usta bir hikaye anlatıcısıydı. Ancak

hikâyelerine (efsane veya destanlarına) çağdaş unsurları da sokuşturabiliyordu (telefon gibi).

6.Kıssa, Fıkra, Latife ve Anekdotlar:

Sonuncusu, fransızca olup, aynı anlamı içerir. Birbirine çok yakın anlamlar taşıyan bu unsurların temel özelliği, insanlara “kıssadan hisse” kapmalarını sağlamaktır. Hayatın bir gerçeğini, ibret alınacak şekilde, fakat dudakta veya yanakta bir tebessüm duygusu bırakacak şekilde oluşturan kısa hikayeciklerdir. Hem bilgi verilir hem de ibret unsuru, hoş bir havada nakledilir. M.Avfi’nin XI-XII yüzyıla ait eserinden itibaren Nasreddin Hoca ile devam eder. Sonraki yüzyıllarda da Bektaşî Fıkraları toplumumuz için çarpıcı olmuştur. Nasreddin Hoca, XIII.yüzyıl Türk toplumu için kaynak kabul edilebilir.

Kıssa veya fıkra-latifelerin de yaygın özelliği, mahallî bilgilere güvenmemizi engeller. Çünkü bazı yaygın fıkralar olup, dünyanın hemen bütün toplumlarında benzerlerini, isim ve yer değişmiş, halde bulmak mümkündür. Ancak bunlarda da insanın temel duyguları belirtilmiştir. Her yörenin fıkralarını söylediği ünlü kişileri bulunabilir. Hafız Hızır-İlyas Ağa’nın *Letaif-i Enderun* adlı eseri, 1810-1830 yılları arasının en önemli sosyal olaylarının kaynağıdır. (C.Kayra türkçeleştirdi). Aynı şekilde Wanda adlı birisinin Fransızca yazdığı *Hatıralar ve Anekdotlar (Souvenirs et Anecdotes)* adlı eseri, 1830-1860 yılları arası İstanbul’u için kaynaktır. Atatürk’ü anlamak için de Atatürk’le ilgili fıkra ve latifelerin büyük yeri vardır.

7.Atasözü ve Darbimeseller.

Gerçeklerin, yüzlerce yıl yoğrula yoğrula en kısa halini bulmuş şeklidir. Atalardan kalmış, belirli kitaplar içinde yol gösterici akıl öğretici sözlerdir. İnsanı iyi yöne iten özelliği vardır. Atasözü ve darbimeseller, içinde çıktığı toplumun iç dünyasını yansıtır. Bir siyasi mücadelenin izleri olabileceği gibi (Karamanın koyunu sonra çıkar oyunu), atılım döneminin ruhunu da aksettirebilir: (Ya devlet başa, ya kuzgun leşe). Türk dediğimiz büyük kütlenin atasözleri de hemen hemen aynıdır.

#### 8.Menkıbe (menakıb):

Menkıbeler, olağanüstü motiflerle örülmüş bir destan veya hikâye türü olarak da kabul edilebilir. Türkçemizde etkili menkıbelerde, Alp-eren diyebileceğimiz hem asker hem dini özelliği olan kişilerin hayatı vardır. Gerçi yaygın olarak menkıbe, dinî özellikleri etkili kişilere izafe edilecektir.

Menkıbelerde bir gerçek temel vardır. Bunun etrafında olağanüstü motifler eklenmiş ve menkıbe ortaya çıkmıştır. Nitekim bir türk atasözü ‘şeyh uçmaz, müridi uçar’ derler. Böylesine olağanüstü unsurları sebebiyle menkıbeler, yakınlara kadar kaynak kabul edilmemişlerdir (M.Halil’in de etkisiyle). Oysa Avrupalı araştırmacıların etkisiyle (Cl.Huart, I.Melikoff) günümüzde menkıbeler tarihî kaynak olarak ele alınabilmektedir. Çünkü menkıbelerdeki olağanüstü özellikler ayıklanırsa, geride gerçek tarihî bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgileri başka kaynaklarda bulmanın imkanı da yoktur.

Mevlana’nın babası, kendisi ve çevresini ölümünden yarım yüzyıl kadar geçtikten sonra toplayan Eflaki’nin eseri, Cl.Huart’ın Fransızcaya çevrilişinden sonra önem kazanmış. tarihi kaynak olarak alınmıştır: *Menakıb ül-Arifin* (T.Yazıcı neşr ve türkçeye çevirdi). Aynı şekilde XI yüzyılın ünlü Türk kumandanı Danişmend Gazi’nin hayatını anlatan *Danişmentname* de I.Melikoff’un bu eseri neşr ve fransızcaya çevrilmesinden sonra dikkati çekmiştir. Bunların etkisiyle, uzun yıllar kullanılmayan Sarı Saltuk’un hayatını anlatan *Saltuk-nâme*, 1970’lerden sonra yayınlanmıştır. Gerçi bu eserde bilim-kurguya taş çıkartacak yerler olduğu gibi, zamanlar içiçe girmiştir. Sarı Saltuk, Sultan Alâeddin Keykubad ile (XIII.yy) cevgan oynadıktan sonra, birkaç on sahife sonra 1348’de (XIV yy) şehid düşen Aydınoğlu Gazi Umur Beğ ile konuşur, sohbet eder. Sözlü olarak bu menkıbeleri nakledenler, kendi zamanlarıyla ilgili tarihi bilgileri de bu esere sokmuşlardır. Şu halde *Saltukname*, olağan üstü unsurlarla dolu olsa da, özünü XIII yüzyıla ait gerçekleri, tarihi bilgileri saklayan bir kaynaktır.

Bunlar gibi, öteki menkıbelerde de tarihi bilgiler vardır. Bunların titizlikle toplanması, tesbit edilmesi ve yayınlanması gerekir. Anadolu’nun Türkler tarafından fethi hadisesi büyük ölçüde bu menkıbelerde yaşıyordu. Ne yazık ki önemli bir kısmı XIX. yüzyılda üzerinde durulmadığından unutulmuş ve kaybolmuştur.

#### 9.Diğerleri:

Sözlü haberlerin yukarda sayılamayanları burada söz konusu edilecektir.

## 2.Yazılı Haberler:

Yazılı Haberler, uzun yıllar tarihi bilginin biricik kaynağı olarak kabul edilmişlerdir. Günümüzde de bazı inceleme konularında yazılı haberler ön plânda görülebilir. Türk tarihinin Hun, Göktürk, Uygur ve Selçuklu dönemlerinde kalıntılarla yazılı haberler önemlidirler.

Yazılı Haberler, bir bakıma yazı ile başladığı kabul edilen tarihin bilgisini yazıya bağlamıştır. Yazıya geçtiği için değişmediği kabul edilen bilgiler, kaynak olarak kabul edilebilirler. Böylece, yazılı olan ve haber niteliği bulunan her türlü malzeme yazılı haber olarak kabul edilebilir.

Yazılı Haberleri birkaç alt kümede inceleyeceğiz:

### 1.Kitabeler= Yazıtlar:

Daha önce de belirtildiği gibi epikrafistlerin çözüp okuduğu ve yayınladığı kitabeler, yazılı haberlerin başında gelir. Uzun yüzyıllar, kitabe koymak geleneği toplumlar arasında yaygın olduğundan, yazılı haber olarak tarihin en eski devirlerinden beri söz konusudur. Herkesin görüp okuyabileceği yerlerde olduğundan yalan veya yanlışlık ihtimali de azdır. Genellikle sert maddelere (taş, maden vb) kazıldığından değiştirilme (tahrif) imkânı da çok az, hatta imkansızdır (fakat yapılabilir). Kitabeler eskidenberi toplanmakta, okunmak ve değerlendirilmektedir. (Tarihin Yardımcı İlimleri kısmına bakınız):

Kitabeler= yazıtlar birkaç alt bölüme ayrılabilir:

a.Malzemesine göre: taş, mermer, demir= çelik veya tahta üzerine yazılanlar.

b.Diline göre: Grekçe, latince, arapça, farsça veya (gariban) türkçe.

c.Devirlerine göre: Yunan, Roma, Bizans, İslam, Göktürk, Osmanlı dönemi.

d.Alfabelerine göre: Göktürk, Uygur, Arap harfli kitabeler gibi.

En sade kitâbe olan mezar taşından başlayarak bütün kitabelerin haber olarak da değeri vardır. Tabiatıyla en önemlisi Devlet Başkanlarının kazdırdıkları kitâbelerdir. Hititlerden başlayarak Asur, Roma, Göktürk, Temürlü kitabeleri vardır bu alanda. Bize bir araştırmacı olarak düşen görev, çevremizdeki kitabeleri toplamak ve yayımlamaktır.

### 2.Şecereleer:

Jeneoloji biliminin incelediği şecereleer, Batı Türk toplumunda önemli olmadığından söz edilmişti. Ancak Cengiz, (Su'bi Pencgane), Temürlü (Muizu'l-ensab) veya Osmanlı Padişah ailelerinin şecereleerinin ayrı bir önemi vardır: Meselâ *Silsilenâme* (Ank.Etn. Müz. 8457); Türk toplumunda aile içindeki bilgilerin yer aldığı defterlerin bulunduğu anlaşılıyor. Günümüzdeki gazetelerin vefat ilânları, bu açıdan belirli bir önemi haizdirler.

### 3.Hal Tercemesi (Biyografi) ve Otobiyografi:

Günümüzde de hal tercemesi= yaşam öyküsü etki ve önemini devam ettirmektedir. Eğer bir kişinin hayatını başkası yazarsa bu "Biyografi", buna karşılık kişi hayatını kendisi yazarsa (tabii ki son kısmı hariç) "oto biyografi" olur. İnsanların başkalarının hayatını merak etmesi, tarihin en eski zamanlarından beri görülür. Hele bu insanlar ünlü

veyâ topluma etki yapmış kişiler olursa. Roma çağının ünlü yazarı Plutarkos'un '*Paralel Hayatlar*'ından itibaren biyografiye dayalı eserler yazılmışlardır.

Çin tarihçiliğinin MÖ yıllara kadar giden geleneği içinde de 'Biyografi'ler önemli bir yer tutar. İslam dünyasında da Peygamberin hayatı, *Siyer*, en eski tarih kaynağıdır. (VIII yy); sonraki yüzyıllardaki eserler Yakut el-Hamevî'nin eseri yanında İbn Hallikan'ın (1211-1282) *Ve-feyât ül-Ayân*'ı ünlüdür. İslam tarihçiliğinde edibler (üdebâ), etibba (tabibler) ulema (alimler), şuaara (şairler) ve daha başkalarıyla ilgili kitaplar bir hayli çoktur. Bunlara sonradan *Tezkire* de denmiştir. Bu gelenek Selçuklu ve Osmanlılar da devam etmiştir. Devletşah'ın Tezkiresi ünlüdür; Ayrıca Osmanlı döneminde hem şairler, edibler, (Latîfî, Sehî, Aşık Çelebi, Kınalı-zade), hem de vezirler (Hadikat'ül-vüzera), reisler (A.Resmi, Sefinet'ür-Rüesa ) ve hatta kaptanlar için de yazılmış hal tercümesi esaslı kitaplar vardır.

Burada, XIX.yy sonları ile XX yüzyıldaki bazı yeni kişiler ve eserlerden de bahs etmek yararlı olacaktır. Bunlardan ilki İbnü'l-emin Mahmud Kemal İnal olup (1870-1957) kişi hayatı yazma geleneğinin son temsilcisi kabul edilebilir. Genç yaşında Bâb-Âlî'ye girip 18 sadrazamla çalışıp, 4 Kasım 1922 de, Osmanlı idaresiyle birlikte Babı Ali'den ayrılmıştır. Ayrıca şiir, musiki ve hat sanatıyla da ilgilenen devrinin seçkin bir münevver olup, teşvikkar kişilerin (H.Ali Yücel gibi) etkisiyle güzel ve önemli eserler yazmıştır: 1.Şairlerin hayat hikâyeleri, Kemal'üş-şuaara= *Son Asır Türk Şairleri*; 2.Sadrazamların hayat hikâyeleri, Kemal'üs-sudur= *Son Sadrazamlar*; 3. Musiki

erbabıyla ilgili kitabı *Hoş Sadâ*; 4. Nihayet güzel yazı ustalarının ha-yat hikâyeleri, *Son Hattatlar*. Mehmet Zeki Pakalın. İbnü'l-Emin M.Kemal İnal'ın bir taklitçisi gibi kabul edilebilir. Onun da Son Sadrazam ve Başvekillere. Maliye Nazırlarına ve ayrıca Osmanlı Tarih Deyim ve Terimleriyle ilgili kitapları vardır.

Mehmed Süreyya Bey (ölm.1908) de XIX yüzyıl sonlarında yaşamış bir başka siyasi ve idari biyografi yazarıdır. Hem tezkire ve kaynakları taramış, hem mezarlıkları dolaşarak dört ciltlik ünlü eserini yazmıştır: *Sicilli Osmanî*= Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniye (İst.1900); I-IV,İst.1306-1311; Bursalı Mehmed Tahir (1861-1924) de, Osmanlı döneminin eser veren kültür adamlarının hayatlarını bir araya toplamıştır: *Osmanlı Müellifleri*. (İst.1914-23); İndexi, Ahmed Remzi, Miftâh..., İst.1928.

Yenilere gelince dikkati çeken bir eser, Ali Çankaya'nın Mülkiye= Siyasal Bilgiler Fakültesinden mezun olanların hayat hikâyelerini topladığı 8 ciltlik eseridir: *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*. Behçet Necatigil'in *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü* türünde Tarihimizde İsimler Sözlüğü'ne ihtiyaç vardır. Gerçi günümüzde bu ihtiyacı Kim Kimdir (İstanbul 1989, 3.baskı); İ.A.Gövsâ, Türk Meşhurları, Ankara 1946; Türkiye Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi,1982-86,XII cilt; türünden kitaplar gidermeye çalışılır (Dünyadaki *Who's Who* 'lar gibi).

Biyografilerde kişilerin özellikleri yanında, görevleri de verildiğinden tarihçiler için önemli bir bilgi kaynağıdır-lar.

#### 4.Gözlemler (Müşahade): Hatıra ve Seyahat nameleri:

Gözlem kümesi içinde, kişilerin kendi gözleriyle gördüklerini ve bildiklerini naklettikleri eserleri toplayacağız. Çünkü burada önemli olan, kişinin biryerden okuduğu veya edindiği bilgiler değildir. Doğrudan herhangi bir kişinin, kendi gözüyle gördüğü kulağıyla işittiği, yani kendi özünün edindiği bilgilerdir. Dolayısıyla bunlar da kaynak olarak, vasıtasız bilgi olduğundan dikkate değerdir.

Gözlem türünden olan kümeye, iki türü ayrı ayrı belirteceğiz. Bunlar sırasıyla Hatıralar ve Seyahat kitaplarıdır.

**Hatıralar:** Hatıra, kişinin kendisinin bildiği herşeyi yazmasıdır. Gerçi kişinin bütün bildiklerini yazmasına hem zaman, hem de eserinin boyutu yetmeyebilir. Ama yine de kişinin bildiklerini yazdığı eserler, anılar, hatıralar doğrudan insanın gözlemlerini nakletmektedirler.

Hatıraların insanın bildiklerini ve gördüklerini nakletmesi bakımından kaynak değeri büyüktür. Ancak aynı zamanda büyük mahzuru (oluumsuzluğu) da vardır. O da insanın bazı konularda tarafı olabileceği, yani kendisiyle ilgili bilgilerde abartma ve hatta yanlış bilgi verebileceği hususudur. Dolayısıyla hatıralarda, çok yönlülük değil, belli bir taraflılık da söz konusu olabilir.

Hatıra yazmak yaygın bir gelenek ise de ülkemizde son yıllarda daha da yaygınlaşmıştır. Özellikle karar verici kişilerin, resmi belgelere ve öteki bilgilere yansımayan durumları açıklayan bilgileri çok önemlidir. Ayrıca bazen

hatıra sahipleri, salt kendi gözleriyle değil, başkalarının ağzından da olayları nakletmektedirler. (C.Bayar'ın hatıraları, *Ben de Yazdım* da olduğu gibi.) Hatıraların bir başka mahzuru yazıldığı veya daha önemlisi yayınlandığı zamanki durumda müdahalelerdir. A.Ağaoğlu'nun *Serbest Fırka Hatıraları'nın* ilk baskısı (1950 öncesinde çıkan) ile 1969 baskısı arasında bazı parçalar yayınlanmamıştır. (İ.İnönü Cumhurbaşkanı olduğu için). H.Rahmi Apak da 1942 de yayınlanan bir eserinde söylemekten çekindiği noktalar olduğunu 1957 de yayınlanan bir eserinde belirtir. (*Yemişlik bir Subayın Hatıraları*), Benzer bir durum. Atatürk'ün Vahdeddin'le konuşmasında söz konusudur: Atatürk'ün Hatıralarını 1926 da yayınlayanlar bazı cümleleri çıkarmışlardır. Hatta bazen Hatıralar, devrin siyaseti ile uyuşmadığından yasaklanabilmektedir (H.Edib Adıvar'ın *Türk'ün Ateşle İmtihanı* gibi).

Hatıralarda iki küme vardır. İlkinde insanlar, ölümlelerinden en az 50 yıl sonra bunların yayınlanmasını isterler (R.Nur gibi); ikincisinde hadiselerin hemen bütün şahitleri sağ iken hatıraları yayınlanır: Kenan Evren gibi. Aslında en iyisi zamanında hatıra yayınlamaktır ki, başkaları bu konudaki bildiklerini ayrıca ortaya koyabilsin.

Hatıra yazmak, sadece etkili ve önemli görevlerde bulunanlara ait olarak düşünülmemelidir. Aksine, sade insanın iç dünyasını ve dünya görüşünü bilmek açısından öteki türden hatıralar da dikkati çekebilir.

Türk tarihinin en eski hatıra yazarı kitâbesi de geçmiş olayları zikreden Bilge Kağandır. Ayrıca Babür de, Babürnamesi ile hatıra türünden eser vermiştir. Bazı Osmanlı aydınlarının da hatıraları XIX yüzyıldan itibaren

çoğalmaktadır: A.Muhtar Paşa, *Sergüzeş-i Hayatım*; Kâmil Paşa, Sait Paşa ve sonrasında hatıralar artar. Atatürk başta olmak üzere XX yüzyıl Türk tarihinin yetkilileri de hatıralarını yayınladılar: İ.İnönü, C.Bayar, K.Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, F.Altay ve başkaları. bu arada Zeki Velidi Togan'ın *Hatıralar*'ı, bir büyük tarihinin hatıraları olmak bakımından önemlidir.

Hatıraların tarafızlık mahzuru karşı, zıt düşüncedekilerin hatıralarıyla giderilebilir. Meselâ Milli Mücadele yıllarında, Atatürk'ün temsil ettiği düşünceye karşı. Vahdettin ve D.Ferit tarafının hatıralarını bilmek önemlidir. Bu taraftan Refik Halit Karay'ın *Minel Bab ilel Mihrab* adlı eseri bu açıdan önemlidir.

Hatıraların sadece yayınlanmış olması şart değildir. Yayınlanmamış Hatıralar, sözlü haberler kısmında da bahsedildiği gibi, sözlü haber olarak kullanılabilir.

Sonuç olarak hatıralardan kaynak olarak istifade etmek için şu hususlara dikkat etmek gerekir: a. yayın tarihi, b.yayınlayan c.hatıra sahibinin dünya görüşü d.hatıra sahibinin olayla ilgili bilgisinin olabilmesi durumu, görevinin niteliği gibi Atatürk'ün uşağı Cemal Granda veya Emir Çavuşu Ali Metin'in hatıraları Atatürk'ü ve dönemini anlamak için önemlidir.

#### b.Seyahatnâmeler:

İnsanın yeni ve değişik bir yerdeki gözlemlerini anlatan eserlere Seyahatname diyoruz ki, doğrudan gözleme dayanır. Bunun bir büyük özelliği, farklı ve değişik bir kültür ortamına girildiğinden, eski sâkinlerinin dikkatini çekmiyen hususları da kaydedebilmesidir. Turist

kelimesi türkçede yaygınlaşmadan bunlara "seyyah" denilirdi.

Seyyahların seyahat amacı birkaç türlü olabilir:

1.Haber edinme (gizlisi de dahil) başta olmak üzere devlet görevlisidirler (Elçi gibi).

2.Yeni ve değişik yerler görmek isteyen, gerçek seyyahlardır.

3.Bilimsel araştırmalar yapmak üzere seyahat edilebilir.

1.Osmanlı elçileri gibi resmi görevliler başka ülkelere gidip onlar hakkında yazı yazabilirler. Burada devletin arşivlerinde yatan raporları değil, yayınlanabilen türden eserleri kastediyoruz. XVII yüzyıldan başlayarak Avrupa devletlerinin dünyayı dolaşan görevlileri, ülkemiz için söz konusudur: İngilizlerden H.Layard, M.Sykes, G.Bell, D.H.Lawrence bu türden seyyah görevlilerin başlıcalarıdır. Bunlar genelde bilim adamı gibi, bilimsel faaliyet gibi faaliyet yaparlar ve arkeolog olmayı tercih ederler. Ninova harfiyatını idare eden H.Layard, 25 yıl sonra İstanbul'da İngiliz büyük elçisi olmuştur.

Osmanlı Elçilerinin yazdıkları sefâretnâmeler, görevli olarak gittikleri ülkelerde gördüklerini içerir. İbn Fadlan X yüzyıldaki bir elçilikde görevli idi. Rubruqius, Pl. Carpini gibi Busbek de sefir (elçi) sayılabilir. Seydi Ali Reis ve A.von Moltke'nin yazdıkları da görevlilerin seyahatnamesi kümesine girer: Sefâret papazı R.Walsh'ı da burada sayabiliriz.

2.Yeni ve değişik yerler görmek isteyenler: Bu kümedekiler seyahati görmek isteğini yerine getirmek üzere yapanlardır. Hem eski Yunan dünyası, hristiyanlığın veya islamiyetin kutsal yerleri (budistler için de aynen geçerlidir). nihayet merak edilen yöreler (esrarengiz doğu dünyası gibi) görülmek istenir. Meselâ XVIII-XIX. yüzyılın ünlü Avrupalı yazarları böyle seyahat etmişlerdir: Chateaubriand, Lord Byron, A. de Lamartin, Th. Gautier, G.Flaubert, H.K. Andersen gibi. İbn Battuta, Aşık Çelebi ve bizim Evliya Çelebi de bu kümeye girerler.

### 3.Bilimsel araştırma gereği olarak gezenler:

Jeolog, tarihçi, sanat tarihçisi, arkeolog ve öteki uzmanlar araştırmak için ülkeleri gezebilirler. Bu olağan bir gezi kabul edilebilir ki, ilk kümedekilerin böyle görüldüklerini belirtmiştik. Ch. Texier, tarihçi-arkeolog, W.M. Ramsay, M.Michaud, tarihçi, A.Tschihatchef coğrafyacı, Hamilton (Jeolog), H.Kiepert de harita uzmanlarıdır. Bunların yazdıklarında ülkenin tabii görünüşü, halkın durumu ve öteki bilgilerde, uzmanlık alanındaki bilgilerle karışmıştır. Ainsworth adlı bir seyyah, Nizip Savaşı sırasında orada olmuştur.

Kısacası seyahatnameler, gözleme dayalı tarihi bilgiler verirler. Ülkemize gelen seyyahlar, V.de Saint-Martin'in eski(1860) veya S.H.Weber'in ile yeni eserinden (1952,1953) öğrenebilir.

### 4.Takvimler, Yıllıklar, Analler,Kronikler

Tarihin temelinde, bir, önemli olayların kaydı, bir de olayların hikayesi vardır. Olayların kaydı Analles, öteki ise

Historia diye anılır ki, lâtin kökenli dillerdeki histoire = history buradan gelir.

Takvimin iki anlamından ilki zaman hesabıdır: ikincisi ve burada söz konusu edeceğimiz anlamı, olayların yıl (ve hatta gün hesabıyla) kaydedilmesidir. Hatta bazen yazılışda geriye doğru kaç yıl geçtiği kaydedilmiştir. İnsanlar geçmiş merak ettiklerinden böyle bilgileri toplamaya çalışmışlardır: Katib Çelebi'nin *Takvim'ü-tevarih'i* gibi. O.Turan (Ank.1954) ve Atsız *Osmanlı Tarihine ait Takvimler*. İst.1961 da Anadolu tarihiyle ilgili takvimleri yayınlamışlardır.

Takvimlerin gelişimi, olayların biraz daha ayrıntılı olarak her yılın içinde anlatılmasıdır. Böylece olayların zaman (sene=yıl) olarak ele alınıp anlatıldığı bilgi kaynakları, tarih kitapları ortaya çıkmıştır. Olayların zamana göre anlatılması, MÖ ikinci binlerden başlayıp gelen bir gelenek olup, İslam tarihçiliğinde de devam etmiştir. Bunlara annal= yıllık/kronik de denilir. Özünde olayların konuya göre değil zamana bağlı olarak anlatılması yatmaktadır. Bu tür bilgi veren tarihlere en doğru olarak yıllık da denilebilirse de, yıllık, Türkçede bir başka anlam da içerdiğinden *kronik* veya *annal* demek daha doğru olsa gerektir.

Kronikleri yazarlar, devletin resmi görevlileri olmayabilir. Genellikle ortaçağlarda kilise papazları (Rus, Ermeni, Gürcü vs) böylesine yıllık kayıtlar tutmuşlardır. İlk Osmanlı tarihleri (Aşıkpaşazade'ler) de, böyle yıllıkların gelişmesi olduklarından *kronik* diye adlandırılmalıdır.

### 5.Vekayi-nâmeler:

Vaka, bilindiği gibi olay demek olup olayların yazıldığı kitaplar anlamına gelmektedir *vekayi-name*. Burada söz konusu ettiğimiz bilgileri verenler, devlet ile bir şekilde bağlı olanların yazdıkları eserlerdir. Devletin idari kadrosunda yer alan veya hükümdara bağlı kişilerin yazdıkları eseri bu kümede topluyoruz. İkiye ayıracağız:

a.Şehnâmeler: Bilindiği gibi yöneticiler tarihe büyük değer verirler. Dolayısı ile eskiden hükümdarlar, yanlarında tarihçiler bulundurur. bunlardan hem geçmiş öğrenir, hem de kendi yaptıklarının gelecek kuşaklara anlatılmasını isterlerdi. Böylece hükümdarın yanında bulunan, veya devlet çarkının içinde yer alan kişiler, o hükümdara bağlı olarak bazı eserler kaleme alırlar. Bunlara *şehnâme* türünden eserler diyebiliriz. Tarih-i Hanî, Selçuk Şehnâmesi; Temür'ün yanında bulundurduğu N. Şamî'nin Zafernâmesi gibi. Ayrıca Osmanlılarda Selimnâme veya Süleyman-nâmeler de bu arada misal olarak verilebilir. Gerçi bunlarda hükümdarın her yaptığı övülür ve bütün icraatı göklere çıkartılır. Fakat dönemin genel havası da eserde yansiyabilir. XVI.yüzyıla, Şehnâmeciler çağı da denebilir. Arif Çelebi (Âlî 194)

b. Vak'a-nüvistlerin eserleri: vekâyinameler:

Bazı devletlerde, olaylar devlet teşkilatında yer alan bir teşkilat (büro veya kişi) tarafından kaydedilir. Buradaki görevliler (veya görevli) olup biten herşeyi kaydederler. Böylece devlet teşkilatının bir parçasının yazdığı eserler ortaya çıkar ki, bunlara *vekâyinâme* diyebiliriz. Devlet merkezine ulaşan veya yazılması uygun görülen bilgiler,

burada yer aldığından, bu eserlere devletin, merkezin görüşünü yansıtır.

Bu türün en eski örneği Çin'de görülmüştür; ancak Çin geleneği, herşeyi kaydetmekle birlikte her sülale, kendi tarihini kaleme almaz, bir sonraki döneme bırakır. Böylece resmi tarihçiliğin mahzurlarından (yani her yaptığının mükemmel olduğu varsayımı) kurtulunmaya çalışılmıştır. Çünkü vakanüvis (olay-yazarı) devletin bir memuru olduğundan, o zamanki yöneticilerin yaptıklarını hep haklı gösterirler. Osmanlı vakanüvislerinde de bunun izleri pek çoktur. Vakanüvis Esad Efendi, Üss-i Zafer'de, II.Mahmud'un Yeniçeri ocağını kaldırışını haklı göstermek için , Mustafa Nuri Paşa'ya göre, büyük abartmalar yapmıştır.

Osmanlılarda Vakanüvistlik, XVII.yüzyıldan sonra devlet teşkilatına girmiş, devletin sonuna kadar devam etmiştir. (Son vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi). Bu konuda İslam Ansiklopedisinin **Vekayinâme** maddesinde (B.Kütükoğlu) güzel bilgi vardır.

### 6.Ansiklopedi, Sözlük ve Rehberler:

İnsanlara yararlı bilgilerin bir araya getirildiği ansiklopedi türünden eserlere tarihin hemen her devrinde görülebilir. Ancak bu adın ortaya çıkması, Avrupa'daki yeni oluşumla, yâni XVIII yüzyıldadır. Fransız, İngiliz. (Encyclopedia Britannica.1768-1771, 3 cilt), Alman ( Brockhaus Encyclopedia, ilk.1796-1808); ve öteki devletlerin ansiklopedileri. devirleri için dikkate değer bilgiler verirler.



Lugat= Sözlükler de özellikle kavramların ortaya çıkıp anlamlarının gelişmesi, değişmesi için yararlıdır. 1830 tarihli bir Fransızca-Türkçe sözlük, dönemi için önemlidir: aynı şekilde A.Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmanisi* de 'dikkate değer bilgi' verir. İslam aleminin *mucem* 'leri de bu kümede sayılabilir (*Mucem'ül-Büldan* gibi).

**Rehber**, (Klavuz) kitapları çok eskilerden beri insanlara yararlı bilgiler vermek üzere tertib edilmişlerdir: Piri Reis'in, Akdeniz kıyıları rehberi, *Kitab-ı Bahriye*'si gibi. Avrupalıların Osmanlı Ülkesi ve Türkiye içi tertiplediklerin rehberler (Guide). XIX.yüzyıl için önemli bir bilgi kaynağıdır (Murray, Baedeker vs.).

Katiplere güzel yazı kaleme almak için düstur olacak eserler de bu arada sayılabilir: *Düstür el-Kâtib* gibi. Güzel ve etkili yazı kaleme alma rehberleri, eskidenberi vardır. Daha çok ünlü eski güzel yazı ustaları (münşî)'nin yazılarından örnekleri toplayan bu türden eseriye Münşeat denilir. Hoyslu Hasan bin Abdülmumin'in XIII.yüzyıl sonlarında yazdığı *Nu'het'ül-Küttâp...* Anadolu sahasındaki erken örneklerden birisidir (farsça). Osmanlı devrinde Feridun Bey'in *Münşeatı* çok ünlüdür. Günümüzde seyyar kitapçılarda satılan bazı kitaplar da buna örnek gösterilebilir.

#### 7. Resmî bilgi veren yayımlar (eserler):

Devletler, bazen kendileriyle ilgili bilgileri yayımlar veya ortaya koyarlar. Son yüzyıllarda bu türden bilgi veren kitaplar bir hayli artmıştır. Siyasi eserler olabileceği gibi, ülkenin ekonomik ve dış ticaret (iç ticaret dahil) ile ilgili

bilgilerine toplayanlar da önemlidirler. Böylesine yayımlar, devletin kesin kayıtlarından çıkarıldıklarından daha büyük önem taşırlar.

1839 sonrası, bütün "Mevzuat"ı içine alan *Düstur*'lar önemlidir: ilk tertibi 1839-1908 arası olup, 2. tertip *Düstur*, 1908-1922 arasını kapsar; Türkiye Cumhuriyeti dönemini ilgilendiren 3. tertibi, 23.IV.1920 ile 26 Mayıs 1960 arasındır. Ülkemizdeki İstatistik Genel Müdürlüğü yayımları gibi. Meclis Zabıtları; Yargıtay ve Anayasa Mahkemesi Kararları; Kararlar Dergileri; Dünyada bu türden yayımlar XVII yüzyıldan sonra görülmektedir;

#### 8. Süreli Yayınlar= Mevkute= periodikler):

Zamana bağlı olarak çıkanlardır. Bunlar gündelik, haftalık, onbeş günlük, aylık veya yıllık olarak çıkabilir.

a. Gündelik çıkan ve haber esaslı olanlar 1632 deki *gazeteden* itibaren bu adı almışlardır. Yabancı dilde 1790 lardan itibaren ülkemizde de çıkmış, 1.XI.1831 de *Takvim-i vekayi* ile resmi bir gazete olmuştur. Daha sonra "ruznâme" veya "ceride" de denilen gündelik gazeteler artmıştır; (Ceride-i Havadis, Ruznâme-i Ceride-i Havadis, Tercümân-ı Ahvâl, Tasvir-i Efkâr..)

Gazete ve mecmualar XIX ve XX yüzyılda en önemli kaynak kümesidir; ancak iki yönde olumsuzluğu vardır: olaylar hemen duyulacağı için, haberlerin araştırılması yeterli olmayabilir. İkincisi de olay kaleme alan kişinin gözüyle değişik bir görünüş alabilir. Bu durumda olayları farklı siyasi görüşlü gazetelerden tahkik etmek gerekir.

b. Haftalık, onbeş günlük veya aylık çıkanlar genelikle mecmua= dergi diye anılmaktadırlar. Bunlar da haber, edebiyat ve sanat alanında olabilir.

c. Yıllık çıkanlar. *salnâme* diye anılabilirler. XIX. yy ikinci yarısından itibaren çıkan salnâmeler, yıllık süreli yayının ötesinde, resmî bilgi veren yayın niteliği de taşımışlardır. Bununla birlikte yıllık olarak çıkan haber dergileri de olmuştur.

9. Her çeşit bildiri, ilân, açık mektuplar ve diğerleri:

Bildiri, adı üzerinde haber veren bir bilgi türüdür. Burada hertürlü yazılı bilgi veren toplumsal bildirileri ve ilanları kastediyoruz. Bu arada bazen açık mektuplarda yayınlanabilir.

Yazılı haber veren öteki her çeşit malzemeyi bu kümede topluyoruz. Ayrı ayrı sayılması pek mümkün değildir. Ancak yazılı her türlü bilgi ve haber, doğrudan bu kümede bir yazılı haber olarak değerlendirilir.

### C. GÖRSEL HABERLER (MALZEME)

İnsanlar için göz, dinlemekten veyâ okumaktan çok daha etkin bir olaydır. Bu sebeple göze dayalı haberler, son yıllarda çok büyük bir gelişme göstermiştir. Daha önceki yıllarda da görsel= dilsiz haberler söz konusu idi. Ancak günümüzde bu haber kümesinin boyutu çok daha genişlemiştir. Üç alt kümeye ayırabiliriz:

1. Dilsiz görsel haberler,

2. Yarı dilli haberler.

3. Sözlü bilgiyle içiçe görsel haberler.

1. Dilsiz Görsel haberler:

Üzerinde veyâ içinde herhangi bir açıklama ve bilgi bulunmayan görsel malzemedir. Bu kümedekiler bir bakıma ‘kalıntı’ olarak da değerlendirilmektedir. Ancak daha ayrı bir kısım olarak aşağıdaki gibi ayrılabilirler:

a. Her türlü resim, minyatür, gravür ve benzerleri:

Burada sözünü ettiklerimiz binlerce yıldan beri insanlıkta görülen bir gerçektir.

a1. Duvara çizilen resimler: mağara duvarlarından başlayarak evlerin, yapıların duvarlarına çizilen freskler ve öteki resimlerdir. Osmanlılarda resim, genelde duvara çizilirdi; Münih’de bir konakda, 1683 Viyana Muharasasının büyük boyutlu bir resmi vardır; Tahran’da Çihil sütun’da Çaldıran’ın resmi vardır ki, burada Şah İsmail, 2 yeniçeriye öldürürken resmedilmiştir.

a2. Mozaik türündeki resimler; Bizans döneminde çoktur.

a3. Çini üzerine yapılan resimler.

a4. Tuval üzerine yapılan resimler, ki ressamların Avrupa’daki çalışmaları daha çok bu türdendir. Türklerde XIX yy ortalarından sonra yayıldı;

a5.Kağıt üzerine çizilen resimler. 50 yıl öncesine kadar kahvehaneye asılan resimler burada sayılabilir; Yavuz. Dünya Güzeli Fatma, vs.

*Minyatürler:* Minyatür İç Asyadan gelen bir gelenek olup, İran yoluyla İslam kitap sanatına girmiştir. Nasıl günümüzde kitapların anlaşılır hale gelmesinde fotoğraf önemliyse minyatür de İslam kitap sanatının bir parçasıdır. Kitapları istinsah edenler ayrı, minyatürleyen nakkaşlar ayrıdır. Matrakçı Nasuh'un *Beyân-ı Menazil-i Seferi İrakeyn* adlı eserinin minyatürleri, XVI. yy ilk yarısındaki Anadolu için emsalsiz bilgi verir. *Surnâme* minyatürlerde de, sosyal hayat olduğu gibi görmek mümkündür.

*Gravürler:* Batılı ressamın çizdiği, tarama esaslı resimlerdir. Bazı seyyahlar, fotoğraftan önce yanlarında namı gravür ustaları götürürlerdi: L.Laborde'un eserindeki gravürler gibi; Ainsworth'de, 1839 Nizip Savaşı gravürü vardır; Bunlardan bir kısmı görerek yaparlar; bazıları tarifile yapılrki, yanlış olur.

b.Fotoğraflar: Fotoğraf bilindiği gibi, nihayet 150 yıllık bir geçmişe sahiptir. XIX.yy ortalarından itibaren Türk alemine de girmiştir; ilk dönemde kartpostal daha yaygındır; 1890'lı yıllarda, Osmanlı ülkesinin her sancağından gönderilen fotoğraf albümleri, Yıldız Sarayından İstanbul Üniversitesi Kitaplığına intikal etmiştir. Renkli resimler 1920 de başlamışsa da ülkemizde 1970'lerden sonra etkili olmuştur.

c.Dia= Slide (Slayt): Son 40-50 yıldır gelişen bir türdür. Eğitim yönü çok güçlüdür.

d.Hertürlü yazısız afişler, reklam panoları ve diğerleri.

e.Sessiz filmler

f.Boyutlu malzeme.

f1.Her çeşit kabartmalar, mermer, taş ve madene kazılanlar çok uzun yüzyıllar kalabilmişse de Türklerin sevdiği ağaç üzerine kabartmaların çok azı günümüze gelebilmiştir.

f2.Heykeller, yâni üç boyutlu malzeme. Anıt olarak değil, tabii olarak ortada bulunan heykeller söz konusudur. Bunlar malzeme olarak (taş=mermer) maden ve ahşab olarak üçe ayrılır.

Boyutlu malzeme insanlığın her devrinde mevcut olmuştur. İslamiyetin etkisine rağmen Türkler, XIV yy kadar kabartma ve heykeli bilmiş, kullanmışlardır. Mezarlarına insanın timsalini koydukları gibi, geleneksel Osmanlı mezar taşı da sade bir heykel kabul edilebilir. İç Asyada yaygın Budha heykelleri sebebiyle, heykel Türkler arasında put diye de anılmıştır.

2.Yarı Dilli Haberler:

Bu kümede, görüntü esas olmakla birlikte, az da olsa izahat bulunan malzeme ele alınmıştır.

a.Üzerinde kısa, açık ve kesin sözler bulunan hertürlü afişler, reklam panoları.

b.Haritalar, her çeşit taslak, kroki ve plânlar. Bunların önemli bir kısmında yazılı haberler de bulunduğundan, yarı dilli haberlerin en önemli misalidir.

Harita. daha milâd yıllarından, hatta çok daha önceki bin yıllardan beri mevcuttur. Hem İslam coğrafyacılarında, hem de Kaşgarlı'nın eserinde de haritalar vardır. Çengiz ve Temür'ün de harita kullandığı bilinmektedir. Piri Reis'in Akdeniz rehberi olan kitabı da haritalıdır.

Türklerde haritacılık, XIX.yy da Avrupadan etkilendi; dönemin ünlü Alman haritacısı H.Kiepert ve oğlu R. Kiepert in haritaları uzun yıllar kullanılmıştır. Büyük devletler (İngiltere, Fransa ve Rusya) daha bu yıllarda Osmanlı Ülkesinin ayrıntılı haritalarını yapmışlardır. Haritalar, tarihin mekân boyutunu, belirlediği için ayrı bir önem taşırlar. 1/25.000 - 1/100.000 , 200.000, 800.000. vs.

Tarih atlasları, 1844 deki Hammer'e ek ciltten beri yaygındır. Bir örnek için bk. D.E.Pitcher, *An Historice Geography of the Ottoman Emprie*, Leiden 1972; H.Dağtekin, "Büyük Tarih haritacılığı ve Kaynakların..", VIII Türk Tarih Kongresi... Bildirileri,II, Ankara 1981,1141-1181.

### 3.Sözlü Bilgi İle içiçe görsel haberler:

Hertürlü sesli sinema filmi bu kümeye girer. Sessiz filmler ise, dilsiz haber olarak kabul edilir. Günümüzde görüntü çok güçlendiğinden, filmler oldukça yaygınlaşmıştır. Çünkü saklanmak imkanı da çok elverişlidir. Hemen her evdeki televizyon sayesinde, bu küme çok daha etkili bir yere sahiptir. Video da ayanı bir yaygınlık unsurudur.

Sesli filmler bu kümenin esasıdır. Bu açıdan filmler, tarih için de önemli bir bilgi kaynağıdır. Filmleri birkaç kümeye ayırabiliriz:

a.Devirlerinde çekilmiş her türlü filmler; bunlar sadece haber filmleri değil, aynı zamanda konulu filmler de olabilir. Çünkü bunlar, devirlerini yansıtır ve bilgi verebilirler.

b.Sonraki bir zamanda yapılmış eski zamanı anlatan filmler; Bunlar genelde tarihi filmler olup, mali gücün ve bilginin etkisiyle başarılı olabilirler: *Rüzgar Gibi Geçti*, *Kurtuluş* veya *Kuruluş* dizileri gibi. Bunlardaki bilgi unsuru, daha sınırlıdır.

Burada devirlerinde çekilmiş hertürlü filmin, belirli bir bilgi üstünlüğü olduğunu bir kere daha ifâde edelim. Bu haber filmi ise, *haber filmi ise*, haber olarak özelliği daha etkindir. "Haber" olduğundan yansızlığı tartışılabilir; oysa olağan filimlerdeki durum daha çok olumlu kabul edilebilir.

Her türlü piyasa flimleri de sözlü bilginin içiçe girdiği haberlerdir. Çünkü bunlar, kendi devirlerinin duygu, istek ve arzularını da yansıtır. Bunların içinde yer alan abartmalı hususlar eleştiri süzgecinden geçirilmelidir.

Sonuç olarak, hertürlü flimler, sözlü bilgiler eşliğinde görsel haberleri teşkil eder. Görsel haberler de, günümüzdeki haber türlerinin en yaygını olduğundan en önemlisidir denebilir. Gelecekte daha çok bu haberlere dayanılarak tarih yazılacaktır.

## D. BİLGİ İMKANLARI

1.Tarihi bilginin kaynaklarını gördükten sonra, bilgi edinmenin yolu ve yöntemiyle ilgili şu hususları kısaca belirtmek gerekir.

a-İlkçağ ve daha önceki dönemler için tarihi bilginin kaynağı, daha çok bu çağla ilgili olan kalıntılardır. Yazılı haberler bundan sonra gelir. Sözlü haberler hiçbir şekilde yer almaz. Sadece “Destanlar” bu hususta bir istisna teşkil eder.

b-Orta zamanlarla ilgili konularda kalıntılar da işe yaramakla birlikte, yazılı haberler öncelik taşır. Özellikle sikke ve kitâbeler de büyük değere sahiptirler.

c-Onaltıncı yüzyıl etrafındaki Osmanlı tarihi için, kalıntılar içinde yer alan arşiv malzemesi başta gelir. Sözlü haberler de belirli bir yer tutar; Yazılı haberlerin durumu daha az önemlidirler. Ancak buradaki yazılı haberler, yazıya bağlı her türlü bilgi olarak alınmamalıdır.

d-Sonraki yüzyıllarda, yukarıda sayılanların yanında seyahatnâmeler da işe yararlar. XIX, yüzyılda ise süreli yayınlar, gazeteler öne çıkar. Ayrıca, gözlemlerde hatıralar da etkilidirler.

e-XX yüzyılın ilk yarısı için arşiv artık önemini kaybetmiştir. Sadece özel arşivler daha büyük önem taşır; bu arada sözlü kaynaklar ve hatıraların büyük önemine yine işâret edelim. Görsel malzeme de bu dönem için kullanılabilir.

Sonuç olarak, konumuza göre bilgi edinmenin kaynağı ayrı ayrıdır. Bu açıdan bir esas tesbit ederek bunu tarihin bütünü için geçerli diye ele almanın bir değeri yoktur. Bilgi, çok ayrı yerlerden edinilebilir ve hepsinin, konu içinde belirli bir yeri ve ağırlığı vardır. Bu konuda, inceleme alanımızın durumu daha etkin ve belirleyicidir.

2. Kaynakların bulunduğu yerler: Çoğu zaman duymuşsunuzdur: Tarihçinin laboratuvarı, kitaplık veya arşivdir diye. Gerçekten de, tarih araştırmacısının bilgi edindiği yerler itibariyle bu söz doğrudur. Ancak, bilgileri sadece arşiv ve kitaplıklarda bulmadığımızı yukarıda da gösterdik.

Tarihi bilgiyi içeren kaynaklar, çok değişik yerlerde bulunabilir. Sözlü haberler veya bakiyeler, doğrudan olay yerinde bulunur ki, yazılı belge, kitap ile arkeolojik malzeme, ayrı yerlerde bulunur.

Bilginin bulunduğu eşyayı saklamak, istifadeye hazır tutmak çok eskiden beri görülür; öncelikle, bilginin tesbit edildiği yazılı-kayıtlı malzemenin toplanıp saklandığı yerler vardır; kitaplık gibi.

Eşya daha çok, müzelerde saklanmaktadır.

Kitaplık, Kütüphaneler: Tarihin yardımcı ilimleri hususunda, söz edilmiş idi. Kitaplıklar, genelde, T.C. Kültür Bakanlığına bağlı olup, zaman zaman yeni düzenlemeler yapılıyor; Mesela el yazması eserler, İstanbul'daki Süleymaniye kitaplığı veya Ankara'daki Milli Kütüphane'ye toplanıyor; önceki devrin kitaplıklarıyla ilgili olarak 375 kütüphane biliyoruz . Bu

konuda şu kitap çok yararlıdır :(Milli Kütüphane), Türkiye Kütüphaneleri Rehberi, Ankara 1957,X+243 sh.

Kurumlar, Belediyeler veya TC Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğüne bağlı kitaplıklardan başka, özel kişilerin kitaplıkları da önemlidir. Seyfeddin Özege, kitaplarını Erzurum Atatürk Üniversitesine, Konya'daki İzzet Koyunoğlu da Konya Belediyesine bağışladılar; F.Köprülü'nün kitaplığı ise Yapı Kredi Bankası'na satın alındı.

## E. BİLGİYİ TESBİT VE SAKLAMA USULLERİ

Bilginin bulunduğu yerleri, kaynakları böylece belirledikten sonra, bir başka önemli konuya geliyoruz. Bu da bilgiyi edinmenin, tesbit etmenin yollarıdır. Bilgiler edinildikten, tesbit edildikten sonra saklanması da ayrı bir mesele teşkil etmektedir. Böylece bilgiyi hem tesbit etmek, hem de onu uygun biçimde elde tutmak, saklamak ve işe yarar halde bulundurmak önemlidir. Burada bilgiyi yararlı hale getirmek önemli bir konudur.

Yukarda sözünü ettiğimiz gibi, bilginin bulundukları yerler çok çeşitli ve çok ayrı özellikler taşımaktadır. Yazılı haberlerdeki bilgileri tesbit kolaydır; fakat hem kalıntılardaki hem de sözlü haberlerdeki bilgileri tesbit daha güçtür. Bu güçlüğü rağmen, özellikle kalıntılarda, tarihe yardımcı bilimlerden de destek alarak bilgiler belirlenip, ortaya çıkartılabilir. Burada en önemli esas, ele aldığımız

konunun özelliğidir. Bir sikkede ana unsur, eğer siyasi tarih ise hükümdarın adı ve sikkenin kesim yılıdır; sikkenin ağırlığı veya madenin cinsi burada ikinci derecededir. Oysa ekonomik ağırlıklı bir incelemede, sikkenin maden cinsi (altın, gümüş veya bakır) ile ağırlığı daha büyük önem taşır.

Fakat yine de, çok farklı ve değişik yerlerdeki bilgileri yararlı hale getirmek gerekmektedir. Burada akla bazı yollar gelmektedir.

### 1. İnsan Aklı = Hafıza:

İnsan akli= hafızası bilgilerin edinilip, saklanmasında ilk ve en önemli yoldur. İnsanlar zaten binlerce yıl bunu yapmışlardır. Bilgiler ateki yerlerden edinilse bile (kalıntılardan, yazılı kaynaklardan) insan akli bunları bir arada tutup, gerektiğinde kullanmamıza imkan sağlayabilir.

Eskilerde, insanların en önemli bilgi saklama yolu burası olmuştur. Edinilen bilgiler buradan yararlanılmışlardır. Ancak bu bilgi saklama yeri, günümüzde yine de belirli ölçüde işe yarar. Özellikle sade ve küçük konularda bilgiyi bir arada tutup yararlanma, akıl ile daha çok mümkün olmaktadır.

Eskilerde akıllı veya hafızası kuvvetli insanların, tarihi bilgileri daha çok naklettikleri görülmüştü. Oysa bizim için tarihi bilgileri, kaynağı, biçimiyle aynen aktarmak değil, onu mukayeseli olarak sebep-netice ilişkisi içinde kullanmak önemlidir. Burada insan aklının bilgileri saklama yeri olarak kullanılması, günümüzde giderek gerilemiştir. Oysa, az eser yazan bir kısım eski tarihçiler,

bilgileri hafızalarında depo eder, gerektiğinde oradan kullanırlarmış (Halil Yinanç, bir gün *Tac üt-Tevarih*'i okuyormuş; sormuşlar, "Üstad niye okuyorsun?" Cevap vermiş, hafızamı tazelemek için).

## 2.Kırkanbar usulü:

Bilgileri tesbitin bir yolu, bilgileri bir büyük deftere kaydetmek, yani istinsah etmektir. Böylece çeşitli kaynaklardaki bilgiler, bir büyük defterin içinde bir araya getirilmiş ve istifadeye hazır halde tutulmuş olur. Eskiler, bilgileri kitaplıklardan istinsah ederlerdi. Farklı bilgilerin, farklı kaynakların yanyana geldiği bu tür bilgi defterlerine *kırkanbar* denildiğinden bu usule aynı ad verilebilir. Bu türden defterlerin yararlı oldukları zamanlar vardır: Bir yabancı ülkeye veya aniden nadir eserlerin yer aldığı kitaplığa gidilince, edinilen bilgiler ancak böyle bir eserde kaydedilebilir. Fotokopi imkânının arttığı günümüzde, böylesine istinsah olayı eski öneminde değildir.

Ayrıca defterlerdeki karmaşık bilgilerin yerleri de bizi şaşırtabilir. O zaman başa bir fihrist (içindekiler listesi) koymak gerekebilir. Bu usulün olumsuzluğu, edinilen bilgileri kullanırken rahat olmamasıdır.

## 3.Fotokopi usulü:

Günümüzün gelişen imkânları içinde, bilgiler istinsah edilemez, fotokopileri alınarak saklanır. Böylece bilgiler, yine bir arada bulunabilir. Ancak bu durumda da fotokopilerin bir listesinin bulundurulması, veyâ daha önemlisi aşağıdaki usulün burada da kullanılması gerekir.

## 4.Fiş = Kâğıtçık Usulü:

Bilgilerin eşit boyutlu, taşınması ve saklanması kolay küçük boyutlu kâğıtçıklarda toplanması en yaygın bir usul olarak görülmektedir. Bu kâğıdın 1/4 ü

| Apak                                                                                                                               | Bezginlik |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| H.Rahmi Apak,<br>Yetmişlik Bir Subayın Anıları<br>Ankara 1992. (TTK yayını)                                                        |           |
| Çocukluğundan itibaren hayatı:<br>özellikle I.Cihan Harbi, Milli Mücadele ve sonrası var. Milli mücadeleye gidişindeki tereddütü.. |           |

büyüklüğündeki kâğıtçıklara bilgiler kaydedilir. Ancak bu küçük kâğıtçıklara bilgilerin tümünü kaydetmek imkansız olduğundan, fotoko-pi usulüyle birlikte

düşünülmelidir. Çün-kü bu usulün bir üstünlüğü, edinilen bilgilerin kâğıtçıklar vasıtasıyla kolaylıkla elimizin altında, hatta elimizin içinde tuta-bilmek imkanıdır. 9x14 veyâ 10x15 sm boyutlarındaki kâğıtçıklarda herşeyden önce, bilginin edinildiği yerin tam künyesi yer almalıdır. Künyenin yer alması şarttır ve bizi ilerdeki daha büyük zaman israfından korur. Üst yarıda bu künyeden başka, sağ üst köşede, bizim uygun bulduğumuz genel konu başlığı bulunmalıdır. Sol üstde ise, buradaki bilgiyi hatırlatacak bir kısaltma yer alabilir.

Kâğıtçık usulünde, bilgilerin bulunduğu yerler kaydedilerek, istifade daha etkili hale getirilir. Bu usul araştırmacılar için çok yararlı ve kullanışlı usuldür. Çünkü bilgiler her zaman ulaşılabilecek yerde olsalar bile, bu bilgilerin toplanması ve sıraya sokulması çok zor olabilir. İşte bilgilerin özetleriyle bir araya toplanması, tasnifi bu

kağıtçık usulüyle kolaylıkla mümkündür. Kitap mübadelesinin imkân dahilinde olduğu zamanlarda bile bu usul yine de yararlıdır.

Bütün bilgilerin özünü böylece avucumuza alır, onu istediğimiz gibi plânlar ve bundan bilgiye (daha ayrıntılısına) ulaşabiliriz.

Burada önemli olan, kaynağımızın künyesini tam almak, konularımıza uygun bir kümelendirme yapıp, onları dizmek ve buradaki notlardan bilginin çoğuna ulaşmaktır.

5.Günümüzde *Bilgisayar* 'ın yaygınlaşması ve kullanışlı hale gelmesiyle, yeni bir usul, bilgisayar usulü ortaya çıkmıştır. Böylece bilgiler, bilgisayarda toplanmakta ve oradan istilâde edilir halde tutulmaktadır. Böylece bütün bilgiler, bilgisayar vasıtasıyla önümüzde olmaktadır. Bu-radaki bilgileri de istediğimiz biçimde tasnif etmek, sıraya koymak mümkündür. Bilgisayarın gelecekte, öteki usullerin üzerine çıkacağı anlaşılmaktadır. Ancak onun, bütün bilgilerin bir anda silinmesi (yok olması) tehdit ve tehlikesi taşıdığı da unutulmamalıdır.

Sonuç olarak, bilgiler çeşitli şekillerde toplanır ve yarar hale getirilebilir. Bütün bu usullerin kendilerine göre üstünlükleri vardır. En eskiler (Z.Velidi, M.Halil vb.) istinsah usulüyle çalışıyorlardı. Biz de başlarda bu usulle çalıştık, çünkü kağıtçıklara belirlediğimiz bilgilere her zaman ulaşmak mümkün değildi. Fotokopi çıkınca, fotokopiler artı; üstüste yığıldı ve bu zamanda, kağıtçık usulü, daha yararlı hale gelmiştir. Bilgisayar ise bu kuşağın ve geleceğin en önemli usulü olacaktır. Fakat öteki usulleri de bir kenara koymamak gerekir.

Bilgiler 2 türlü bulunabilir:

a.Doğrudan, bir eski zaman tarihi kaynağından, şiir veya düz yazı biçiminde yazılı bir metin olarak intikâl eden bilgiler; Genelde eskidenberi **tarih** denince bu anlaşılır;

b.İzlerinden, yankılarından ve dolaylı bilgilerinden yola çıkılarak öğrenilen ve inşa edilen tarihi bilgiler.

Bu, yeni yeni tarih sayılmaktadır: Bir olayın veya gerçeğin, edebi eserdeki, arkeolojik belgelerdeki veya apayrı bir yerdeki izlerini, bularak sürerek bilgiyi oluşturup tamamlamak yeni gelişen bir usuldür.



## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### KAYNAKLARIN = EDİNİLEN BİLGİLERİN TENKİDİ = Eleştirisi

Burada tarihçiliğin bir büyük yönünden tenkid = eleştiri = intikat = kritik hususlarından söz edeceğiz. Tarihçi, kendisine ulaşan her bilgiyi, tenkid ederek, doğruluğunu tahkik ederek gerçek bilgi kabul etmelidir. Tarihi kaynaklardaki bütün bilgilerin, kayıtların tahkik edilmesi icab eder. Çünkü sahte veya tahrif edilmiş (değiştirilmiş) bilgilere dayanan araştırma ve kitaplar değersiz kalır. Tenkid = eleştiri, bu yönüyle tarihçinin ve tarihçiliğin bir büyük unsurudur.

Z.Velidi Togan, İzmirli Mustafa Nuri Paşa'nın *Netâyic ül-vukuât* adlı eserini, gerçek bir tenkid düşüncesiyle yazıldığı için çok beğenir. Aslında bu eserde hiç bir dipnot yoktur; ancak bütün bilinenler ve olaylar, çok açık bir tenkid süzgecinden geçirilmiştir. Bu sebeple, hiç eskimeyen, değerini kaybettiğimiz bir eserdir.

Tenkid, üç kısımda incelenecektir:

A.Dış tenkid = Kaynak tenkidi,

B.İç tenkid = Müellifi tenkidi,

C.Tenkidli Metin Neşri.

### A. DIŞ TENKİD:

Adından da kısmen anlaşılacağı gibi, tarihi bilginin bulunduğu malzemenin içeriğinden (muhtevasından) çok dışı, kabuğu (zarfı) ile ilgilidir. Bir kaynaktaki bilgilerin bulunduğu o kaynağın, tarihi gerçekleri yansıtır yansıtmayacağının incelenmesidir. Dış tenkidi de birkaç kısımda inceleyebiliriz; bunu kaynak tenkidi diye de anlyabiliriz.

1-Dış tenkidin en önemli özelliği, elimizdeki kaynak, yâni yazılı bilgi veya belgenin gerçek olup olmadığının bilinmesidir. Bir kitabın adından veya yazarından da şüphe etmek günümüzde pek akla gelmeyebilir. Oysa "korsan baskı"larda bazı bilgilerin değiştirilebileceği unutulmamalıdır. Nitekim XIX.yy sonlarındaki Osmanlı yazarları, eserlerinin gerçekliğini, her nüshayı mühürlereyerek sağarlardı.

Bilgi veren her eşyanın veya belgenin gerçek olup olmadığının bilinmesi dış tenkidin en önemli yönüdür. Bu anlaşılma daha çok tarihin yardımcı ilimlerinin katkısıyla mümkün olabiliyor. İşte burada konumuza sahte eserler ve sahtekârlık unsuru girmektedir. Sahtekârlık, yâni gerçek dışı ortaya konan bilgi kaynakları başlıca üç yolla anlaşılabilir:

a.Fizikî unsurlarla: Elimizdeki eser veya malzemenin (belge) nin kimyasal analizi (C14 metodu dahil) ile; kâğıdın ve mürekkebinin özellikleri de bu konuda yararlı bilgiler verir. 1984 lerde ortaya çıkan Hitlerin Anıları'nın sahteliği, mürekkebinin kimyasal analizi ile anlaşılmıştır. sahtekar 4 yıl hapis cezası almıştır.

b.Diplomatik unsurlar: Daha çok belgelerin incelenmesinde söz konusudur. Burada belgenin boyutları ve yazım özellikleriyle inceleme yeterli olabilir. Her belgenin devrine ait özellikleri vardır. Türk belgelerindekinin eksik oluşu Ermenilerin uydurdıklarında şüphe bırakmamıştır. Çünkü Türkler XIX. yy. sonu ile 1928 arasındaki belgelere bunu koyarlardı.

c.İçeriğinin (muhtevasının) incelenmesi ile; burada dikkat edilmesi gereken her zamanın kendisine mahsus kelime ve kavramlardır. XIX.yüzyıldan kaldığı iddia edilen bir belgede 'uygarlık' kelimesinin olamayacağı gibi. Geç devirde ortaya çıkan bir mahkemenin verdiği belgenin, 1880 li yıllara ait olamayacağı gibi.

"Sahte"lik konusu, dış tenkidin en önemli meselesidir. Sahtekârlık, tarihçilerin büyük düşmanı ve en hassas olmalı gereken bir konudur. Meselâ 1941 lerde Konya'da Selçuklu devrine ait bazı yazma eserlerin bulunuşu büyük yankılar uyandırdı. Fakat bunlarda ancak XX.yüzyılda iyice bilinen Hitit/ Etilerden söz edilmesi, Orhun nehrinin adının geçmesi, sahteliğinde şüphe uyandırdı. Nitekim çok para isteyen eser sahipleri bir süre sonra ortalıkta görünmez oldular.Abdülbaki Gölpınarlı şöyle anlatır "Konya'da... düzenbaz, yalancı bir seyyar kitapçı vardı. Yep-yeni ve pis bir rik'a ile vezinsiz, saçma sapan şeyler yazar, Selçuk Şehnamesi, Dehhani Şehnamesi , Keşfi Tezkeresi, bilmem kimin cönkü diye bir ad takar, eski bir tarih atar; kağıttan, yazıdan, imlâ özelliklerinden, tarihi bilgiden, dilden, vezinden, kafiyeden anlamayan sâf-dillerle

satardı. Hitit, falan filan diye günün modalarını da ihmal etmez, yüksek makamların dikkatlerini çekmeye çalışırdı (Yunus Emre ve Tasavvuf, İstanbul 1961, s.79 ;keza bk. *Mevlana Müzesi Yazamaları Kataloğu* III ). Benzer sahtekarlıklar Z.V. Togan'ın eseri *Tarihte Usul*'da zikredilmiştir. Günümüzde en çok antik devir heykel ve paraları taklit edilmektedir.

Sahtekarlıklar üç kümede toplanabilir:

a.Adi sahtekârlık: para kazanmaya yönelik sahtekârlık olup, yukarda sözü edilen antik devir paralarının sahtelerinin basılması burada anılmalıdır.

b.Millî, ulvî=yüce amaçlar uğruna yapılan sahtekârlık: Bu tür sahtekarlar, para kazanmak için değil, mensup oldukları toplumun yararı için sahtekârlık yaparlar: Meselâ Kudüs'deki papazlar, kendilerine Hz.Ömer tarafından bahşedilen ayrıcalıklarla ilgili bir belgeyi, Abbasi halifesine sunup, aynıını istemişlerdi. Fakat bu belgede şahit diye gösterilenlerden birisinin Uhut savaşında şehit düştüğünün bilinmesi, bu belgenin sahte olduğunu kanıtlamıştır.

XVI.yy müelliflerinden Feridun Beğ'in Münşeat'ında Selçuklu Sultanının Osman Gazi'ye verdiği fermanın metni vardır. Oysa bu metin, 200 yıl kadar önce başka birisine verilmiş ve sadece isim kısmı değiştirilerek (tarihi de) Osman Gaziye mâl edilmiştir (M.Halil Yinanç isbat etti). Aynı şekilde Türk Hanlarının kendilerini Oğuz Han'dan veya bazı-larının kendilerini Hz.Peygamber neslinden

gös-termek için ortaya attıkları belgeler gibi. Bunlar da yüce sahtekarlıklara girer. Bir kısım tarihçinin Çanakkale savaşında Atatürk'ün göğsündeki saati öteki tarafa almalarında buraya girer. Ermeniler, kendi hakları için sahtekarlık yapıp Türkleri karalamak isterler.

c.Masum sahtekârlık: Çoğumuzun zaman zaman yaptığı şeyler olup bunun en güzel örneğini Evliya Çelebi gösterir. Çünkü Çelebimiz, görmediği yerleri de görmüş gibi anlatır; ancak bu sahtekarlıkta ne para kazanmak arzusu vardır, ne de ulvî-yüce bir amaç. Hüseyin Hüsameddin (Yasar) Efendinin Amasya Tarihi'nde de bu türden masum sahtekârlıkları olduğu söylerlerse de, onun verdiği bilgilerin bir kısmı yine de gerçek olabilir. H.Hüsameddin Efendi kaynaklardaki bilgilere yorum ve yâ tamir ile yorumlanabilecek şeyler eklemiştir.

Görülüyor ki, öncelikle yapmamız gereken, eserin, belgenin veya öteki eşyanın gerçek olduğunu belirlemektir.

2.Eserin (eşyanın veya daha çok kitabın) kimliğinin tesbiti:

Bilgi veren eşya veya eserlerin kimliklerinin tesbiti yapılmalıdır.

a.Eserin adı nedir?: Kitabın ismi, el yazması eserlerde önsözde (söz-başı, dibâce, methal, mukaddime) veya daha çok kolofon = ferağ de yer alır. Ferağ = kolofon yazma eserlerin en sonundaki, gittikçe daralan ters üçgen

şeklindeki kısımdır. Burada eserin adı, müellifi ve müstensihisi, eserin yazıldığı ve istinsah edildiği yer ve tarih bulunabilir. Ferağ geleneği, basma eserlerde de XIX.yyda bir süre devam etmiştir.

b.Yazarının adı nedir? Yazarı = müellif = musannif = muharririn adı, basılmış kitaplarda dış ve iç kapak üstünde, önsöz sonunda yer alabilir. El yazması eserde önsözde veya daha çok ferağ kısmında bulunur.

Yazar, yazmak kökünden, *muharrir* de aynı arapça anlamlı harrereden. *müellif* telif etmekten (uyuşturup kaynaştırmaktan) *musannif* de tasnif etmekten gelmektedir. Eski bir yaygın görüşe göre bilgi tesbit edilmiş ve belirlenmiş olduğundan, insanların yeni bilgi üretmesi diye birşey olamaz. Eski üstadlardan bize intikal eden bilgiler ancak daha uygun bir kaynaştırmaya (telife) veya daha müsait bir tasnife tabi tutulabilirler. Bu işleri yapan, yani eser yazarlar ise müellif veya musannif diye anılırlar. Şu halde musannif, bilgileri en uygun şekilde sıralayan, yararlı hale getiren demektir.

Müellif, muharrir veya musannifin *künyesi* ayrıca önemlidir. **Künye**, kitabın kendisi için de söz konusu olabilir. Bir kişinin adlandırması, günümüzde, adı ve soyadı iledir. Eskiden ise daha değişik idi :

1.Kendi adı, 2.unvanı 3. oğlunun babası oluşu 4.nisbesi

Bir eserin adı veya müellifi belli değilse, daha doğrusu bu adların yer aldığı kısımlar yırtılmışsa kitabın ve müellifinin adının tesbiti, belirlenmesi önemli bir meseledir. Müellif belli eser adı belirsiz ise, bilinenlerden

gidilir; müellif belli değilse, konuyla ilgili eser yazarların kitaplarıyla, elimizdeki karşılaştırılır. Bütün bunlara rağmen müellif tesbit edilememişse, bunlara ‘anonim’ denilir ki, ortak yazılmış demektir.

c.Eser ne zaman nerede yazılmıştır? Kitapların yazılış tarihi, daha çok el yazması eserlerde ferağda zikredilir. Basılmış eserlerde ise baskı tarihi esastır; bununla birlikte, yazılış ile basılış arasında bazen 40-50 seneyi bulan farklılıklar bulunur. Bu durumda, önsözün sonundaki tarih, eserin kaleme alınış tarihi olabilir.

Bir eserin, kitap veya belgenin tarih kısmı kopmuş olsa da tarihlendirme denemesi muhakkak yapılmalıdır. Bunun için de kağıdın türü, mürekkebin özellikleri, yazının çeşidi bir ipucu olabilir. İsmi bilinen veya içinde geçen yaşadığı zaman belli kişilerin varlığı da dayanak olabilir. meselâ bir belgede Baltacı Mehmet Paşa’dan ‘merhum’ diye söz edilmesi, onun ölümünden sonra yazıldığının göstergesidir. Tarihlendirme için alt ve üst sınırlar için latince şu terimler de kullanılır:

Terminus ante Quem = alt tarih

Terminus post Quem = üst tarih

Meselâ yazılış tarihi belli olmayan A.ĖaĖoĖlu’nun *Serbest Furka Hatıraları* adlı kitabının alt tarihi, olayın geçtiğı 1930, üst tarihi de ölümü olan 1939 tarihidir. Benzer şekilde alt ve üst zamanlar belirlenerek tarihlendirme denemesi yapılabilir.

Eserin yazılış tarihinin özel bir önemi olduğı açıktır. Bazen yazma eserlerin nüshalarına yeni bilgiler

eklenebilir. Hatta basılmış kitapların baskılarının arasında da farklar olabilir. Bunların basım tarihi ve kaçınıcı baskı olduğı muhakkak kaydedilmeli ve varsa özelliklerine dikkat edilmelidir. Politik özelliğı olan kitapların bazı baskılarında, devrin havasına uymayan kısımlar çıkartılmış olabilir. Meselâ A.ĖaĖoĖlu’nun *Serbest Furka Hatıraları* adlı kitabının 1948 ve 1969 baskıları arasında bazen 12 satıra ulaşan çıkartmalar vardır. 1948 baskısında yer almayan kısımlar, devrin Cumhurbaşkanı İ.İnönü için olumsuz sözlerin bulunduğı yerlerdir. (Baykara’nın İnkılap Tarihinin 1 ve 4 baskıları arasındaki farklar gibi) Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*’ü 16 Mayıs 1950 de noktalamıştır ki, 14 Mayıs’ın hemen ardından ve o günlerin havasını yansıtır.

El yazması eserlerde de müellif, farklı zamanlarda farklı metinler kaleme almış olabilir. Buna en güzel örnek Piri Reis’in *Kitab-ı Bahriye*’sidir. Bu eserin 20 sene farklı iki ayrı telifi vardır; fakat basılırken son kaleme alınan metin seçilmiştir. Oysa ilkinde de dikkati çeken bilgiler bulunmaktadır. Böyle durumlarda araştırmacıların bütün el yazma nüshalarını görmesi yararlı olur.

Bunun büyük önemi, müellifin fikirlerindeki zaman içindeki değışmelerin tesbitidir. Çünkü müellif, aradan geçen zaman içinde bazı gelişmeler geçirmiş, fikri biraz değışmiş olabilir. (R.Tevfik- S.Rifat kavgası gibi). Bu özelliğı sebebiyle, kitapların baskılarına da dikkat edilmeli, istifade edilen kitabın el yazması veya basılmış ise hangi yılda ve kaçınıcı baskısı olduğı muhakkak belirlenmelidir.

Birgi Çakırağa konağındaki İzmir resminin tarihi.orada yer alan Sarıklısla sayesinde bilinebilir ki, bu kışla 1829 da yapılmıştır.

3.Eser, kitap veya belgenin özgün olup olmadığının tesbiti: Bu bir bakıma kaynak tenkidi de denebilir. Kitap veya belgenin zamanını ve yazarını tesbit işinden sonra ve içindeki hususların tetkikine geçmeden önce, yine son bir tenkid-eleştiri gerekir. Bu da elimizdeki eserin, bir başka eserden doğrudan veya dolaylı aktarma olup olmadığının bilinmesidir. Bazı güzel adlı eserlerin, aynı türdeki başka eserlerin beceriksiz birer kopyaları olabileceği unutulmamalıdır. (A.Ateş, *Selçuklular Tarihi*, Reşideddin). Meselâ Yazıcıoğlu'nun *Tevarih-i Âl-i Selçuku'nun* özgün mü yoksa çeviri mi olduğu uzun seneler tartışılmıştır. Ancak W.Barthold, İbn Bibi'de farsça` suya düşen taşın` (Senk) burada suya düşen köpek (sek)` olduğunu tesbit edince çeviri olduğu anlaşılmıştır. Ancak Yazıcıoğlu'nun eseri tam bir çeviri olmayıp, kendisine ulaşan başka bilgileri (sözlü haberleri) de bu esere eklemiştir. Böylece elimizdeki kitabın özgün mü yoksa başkalarından derleme mi olduğu anlaşılmış olur. Böylece zaten tenkidin öteki kısmına, iç tenkide de giriyoruz.

## B. İÇ TENKİD:

Tenkidin - eleştirinin ikinci büyük bölümü olup, bir bakıma kısaca olayların ve muhtevanın (içeriğin) tenkidi diye tanımlanabilir. İç tenkid münhasıran belge, risâle ve kitapların tenkidi demektir. İç tenkid de üç bölümde ele alınacaktır.

### 1.Diplomatik tenkid,

### 2.Müellifin tenkidi.

### 3.Muhtevanın (=içeriğin) tenkidi.

1.Diplomatik Tenkid: Daha çok belgeler için yapılır; burada önemli olan husus, elimizdeki belgenin, gerçekliği kesin olsa bile, işlem görüp görmemiş olmasıdır. Çünkü bir belge, en sonunda işlem görmemiş, iptal edilmiş veya yerine gönderilmemiş olabilir. Bu açıdan belgelerde, olağan işlemlerle ilgili kayıtlara da bakmak gerekir. Çünkü belgelerin işlem görmesi büyük yanlışlara sebep olur ki, son yüzyıllarda bu türden hassasiyet de önemlidir.

### 2.Müellifin Tenkidi (Psikolojik kritik):

Dış tenkid ile ismini belirlediğimiz müellifin tanınmasıdır. Öncelikle müellifin hayatı bilinmelidir. Böylece şahsiyeti, zaafı, güçlü yönleri, bildiği diller, hayatının nasıl geçtiği, devlet tecrübesi, hayat felsefesi, dini hatta mezhebi, hatta genel olarak hâlet-i ruhiyesi de bilinmelidir. Çünkü insanların iyimser veya karamsar oluşlarının izleri eserlerinde de belli olur. Tabiatıyla en önemli özelliği, o insanın sözüne güvenilir birisi olup olmadığıdır. Bazı insanların söylediklerinin önemli kısmının yalan olduğunu çoğumuz biliriz. Bu sebeple müellifler arasında yalan yazıp uyduranlar, olaylarda kendilerine büyük pay ve yer ayırmak isteyenler olmuştur. İşte bu açıdan, müelliflerin çok iyi bilinmesi icab eder.

Müellifin hayat hikâyesinin bilinmesi için ülkemizde de *Kim Kimdir* türünde eserlerin artması icab ediyor. İnsanların çok şey biliyormuş gibi görünmesi ayrı bir olumsuzluktur. Şahsen benim tesbitime göre, insanların bir kısmı çok şey biliyor görünürler; bilmedikleri kısımlar

olursa derhal uydurur ve yalan söylerler. Böylesine tipler “Profesörler” arasında da vardır (öteki alanlarda olduğu gibi). İşte böylelerinin yazdıkları veya yazacakları eserlerin güvenilirliğinin tesbiti şarttır. Neticede müellifin tam bir eleştirisi, sözlerin doğruluğu, yazdıklarına güvenilirliğin de tesbiti demektir.

N. Nazif Tepedelenlioğlu, sözüne güvenilmez olduğundan, onu 1958 de çıkan *Hürriyetin İlânı* kitabında, Atatürk’den II.Abdulhamid’le ilgili naklettiği sözleri ihtiyatla karşılamak gerekir.

3.Muhtevanın (=içeriğin) tenkidi: Edinilen bilgilerin de eleştirilmesi gerekmektedir. Bu aşağıdaki sıra ile yapılır:

a. Yazılanlar, söylenen olaylar doğru mudur? Bilinenler başka kaynaklarla, bilgilerle uyuşuyormu? Çünkü eser, kişi herşey gerçek olabilir ama, eserin içindeki bilgiler sağma sapan olabilir. Bu da muhtevanın = içeriğin eleştirisi ile anlaşılabilir.

b.Yazılanlar hangi devre aittir? Müellifin bilebileceği bir zamana mı aittir? Meselâ Katip Çelebi’nin 1640 larda yazdığı *Cihannüma*’sındaki İzmir’e ait bilgiler, 1580 lere aittir. Amu Derya’nın Hazar denizine akışı da kaynaklarda farklı akisler bulmuştur.

c.Müellif, söylediklerinde ne demek istemiştir? Yazdıklarının veya söylediklerinin satır arası ayrı bir anlamı olabilir mi? Söylediklerinin dışında, ifade etmek istediği bir başka anlam olabilir mi? Müellifin bazen açıkça ifade etmediği hususları, ayrı bir şekilde belirttiği görülmüştür. Gerçi burada konu, yorum hususuna

gelmektedir. Bazen, R.Nur gibi, susması, bir şey yazmaması da dikkat çeker; Atatürk’ün *Nutuk*’da, Erzurum mebusluğunu önemsememesi gibi.

Yorumlama, özellikle müellifin ifadesinin vezir olduğu zamanlarda gerekmektedir. Ancak bu hususta, şu konulara dikkat etmek gerekmektedir:

c1.Genellemelerden mümkün olduğunca kaçınılmalıdır. Her olayın kendisine mahsus şartları olabileceği unutulmamalıdır.

c2.Bazı yaygın ifadeleri, beylik sözleri, her devrin kendisine mahsus terimlerini bilmek ve yorumlamada bunlara özel anlam yüklemekten kaçınmak gerekir. Bütün Ortaçağlar boyunca, İran Edebiyatının güzellik timsali “mâh-ı cîgil” deyimi vardır. Çiğiller, Isıköl civarında yaşamış, güzellikleri ile ünlü bir Türk boyudur. Meselâ İstanbul’daki Kızkulesi ile ilgili bir efsanede ‘mah-ı cîgil’ geçerse, bundan Çiğillerin İstanbul’da oturdukları anlamı çıkarılmamalıdır. Demek istenen, Kız Kulesi’ne adı-nı veren kızın güzelliğidir.

c3.Kaynakların veya bildiklerimizin arasında büyük zıtlık= tezaad varsa, bunlardan birini tercih edip, ötekini atmamalıdır. İki zıt bilgidен gerektiğinde, bir gerçeğin ifadesi gibi yararlanılabilir. Nitekim I.Cihan Harbi’nde bir Türk Kurmay subayı (A.F. Erden) yalanlardan gerçeği yakaladığını belirtir: “Bir telsizin yalanını öbür telsizin yalanı düzeltir; iki yalandan bir doğru çıkardı” demektedir.

Netice olarak, yorum ancak olgun yaşta başvurulacak bir yol olmalıdır.

Burada bir de tamir= ekleme = metni tamamlama hususuna gelebiliriz. Ancak eksik bırakılan hususlar için olabilecek bu usul de dikkatli kullanılmak icab eder.

### C. TENKİDLİ (METİN) NEŞRİ = Edition critique (edisyen kritik):

Eskiden, müellifin kaleminden çıkan nüshalar, matbaa olmadan önceleri, müstensihler tarafından çoğaltılarak istifade edilirdi. Dolayısıyla zamanla müellif nüshası kaybolduğunda, çeşitli nüshalardan yararlanılarak, eserin aslı metni tesis edilmeye çalışılır. Bilindiği gibi, fotokopi yaygınlaşmadan önce, **istinsah** bilginin yayılmasında önemli bir unsur idi.

Eğer bir eserin müellifinin yazdığı nüsha günümüze kadar gelmişse, buna ‘Müellif Nüshası’ denilir. Yayım söz konusu olunca bu eser, mümkünse aynen ve hatta fotoğraf olarak basılır. Çünkü üzerindeki çeşitli özelliklerin aynen yayında da görülmesi ve araştırmacıların istifadesine sunulması gerekir.

Bazen bir eserin müellif nüshası kalmadığı gibi, istinsah edilmiş nüshalarından sadece birisi kalmış olabilir. Dünya üzerinde sadece bir tanecik kalan, müellif nüshası olmasa da bu türden el yazması eserler de çok büyük değere sahip olurlar. Bunlara da fransızcadan alınma olarak “**ünik eser**” = **biricik eser** denilir. Meselâ Kaşgarlı Mahmud’un eseri, müellifinin kaleminden çıkmasa da günü-müze kadar ünik eser olarak gelmiştir. Ünik eserler

de yayınlanırken, aynen fotoğrafıyla neşredilir. Yayınlayanlar, müellif nüshasında olduğu gibi, bir önsöz, içindekiler ve dizin (endeks) ilave edilebilirler. *Düsturname-i Enveri*, ve **Saltuknâme** de önceleri ünik eser sayılıyordu. Sonradan yeni nüshaları ortaya çıktı.

Pek çok eserin müellif hattı olan nüshası günümüze kalmayabilir. Hele bir eserin birden fazla el yazması varsa, bunlardan asıl metni tesis etmek, ayrı bir özeni ve usulü gerektirir. Burada metni yeniden kurarken, müellifinin son yazdığı metni esas almamız daha iyi olur. Piri Reis’in Kitabı Bahriye’sinin iki telifinden sonuncusu tercih edilmiştir. Böylece nüshaları tesbit edilen eserlerin, aslı metnini tesbit işinde “édition critique” yâni tenkidli metin neşri dahildir. Bu iş şu şekilde olur.

- a.Eserin bütün dünyadaki yazma nüshaları tesbit edilir. Böylece dünyada o eserin kaç nüsha olduğu anlaşılır.
- b.Nüshalar, zaman bakımından sıralanır. Gerçi zaman bakımından müellifin hayatına yakın istinsah edilenler, her zaman en doğrusu olmayabilir. Fakat genelde eski nüshalar tercih edilir.
- c.Nüshalar arasında bir şecere tesbit edilir. Burada asıl önemli olan, nüshaların birbirleriyle mukayese edilerek, hangisinin hangisinden kopya edildiğini çıkarmaktır. Böyle gidilerek, kendisinden çekilen ve aslı nüshaya en yakın olanlar tesbit edilirler. Böylece elimizde 2-4 tane nüsha kalmış olur. Bir-biriyle mukayesede, özel isimler yararlıdır: Haldun

yerine Halclun yazılması gibi. Bazen tam bir satır atlanabilir: İsim'den öteki isme atlanabilir; aynı kelimelerden eksik kalmış olur.

d.Bu iki-dört nüshadan birisi. araştırmacının tercihi ne göre, imlâ, okunuş ve öteki özelliklerle asıl nüsha itibar olunur. Burada özel imlaların doğruluğu, okunuş kolaylığı da yan etkilere. Neticede bu esas nüsha. ötekilere karşılaştırılarak kesin metin tesis edilir.

e.Metin asıl nüsha takib edilerek düzenlenir; ötekilerle sadece çok önemli farklar gösterilir. Böylece el yazması eserin, aslı metnine uygun olanı tesis edilir. Daha doğrusu aslı metin ortaya çıkartılmış olur.

Atsız, Aşıkpaşazâde'nin eserini böylece tesbit etmeye çalışmıştır. Kemal Paşazâde'nin *Tevarih-i Âli Osman*'ı da böylece (I ve II ciltler) tesis edilmiştir (Ş.Turan)

Yayınlarla, genellikle yazarın kullandığı alfabe ve dil aynen kullanılır. Ancak Türkçe söz konusu olunca, popüler eserlerde latin harfleri de kullanılmıştır. (Saltuknâme neşrinde olduğu gibi). Cevdet Paşa'nın C.Baysun tarafından yayınlanan *Tezâkir*'i de değişik bir örnektir. Bazen. M.Neşri'nin *Kitab-ı Cihannüma* neşrinde olduğu gibi, bir sahifede aslı imlâ, ötekinde de latin harfli metin bulunabilir.

Yayınlarken, konuyla ilgili çalışmalar önsözde verilir. Ayrıca yine burada çalışmanın temel özellikleri de zikredilir. Tenkidli metin neşrini, sadece tarihçiler değil.

edebiyatçılar da bilirler. Çünkü birçok divanın aslı nüshası olmayıp, farklı nüshaları günümüze kadar gelmiştir.

Transkripsiyon, bir dilin sözlerini, kendi alfabesiyle değil, başka bir alfabe ile, tercihen Latin esaslı alfabe ile aynen yazabilmek demektir. Bunun için her harf yani sese ayrı bir karşılık verilir. Yaygın işaretler (harfler) e bazı yeni nokta veya çengeller ilave edilebilir. Ancak bunda iki yol vardır:

a)İmlayı esas almak, Keşf al-Zunun

b)Okunuşu esas almak, Keşf üz-zünun gibi= transliterasyon



**SENTEZ = TERKİB = KALEME ALMA**

Bilgileri topladık. onları eleştirerek doğruluklarını tesbit ettikten sonra. yazmak işine gelmiş bulunuyoruz. Bu bir bakıma yeniden yapma (sentez, terkiib) de demektir. Çünkü geçmişteki bir olayı, bir durumu yeniden inşa etmek, onu kelimelerle canlandırmak durumundayız. Bu açıdan, terkiibin nasıl olacağı, tarihçiliğin yazı ile ifade edilmesi en zor kısımlardan. Çünkü bazen “tarihçi olunmaz. tarihçi doğulur” türünden sözleri de işitiriz. Tarihçiliğin anadan doğma bir hususiyet olduğunu, sonradan öğrenilemeyeceğini ifade eden bu sözün doğruluğu şüphelidir. Fakat sadece bu bölüm için, yani ifade ve yazmak kabiliyeti güçlü kişiler için doğruluğunun derecesi tartışılabilir. Yazmak bir kabiliyet gibi görünüyorsa da, öteki bilim dallarında da araştırmaların sonunda bir neticeyi (sonucu) kaleme alma safhası hepsinde vardır. Tarih içindeki durum da bundan farklı değildir. Şu halde kaleme almak = sentez = terkiib, tarih usulünün nihayet bir safhası (=merhalesi-aşaması) dır.

Yazmak işinde. kolay ve rahat yazanların daha başarılı olacakları açıktır. Bu açıdan tarihçilerin de bol bol yazmaları gerekir. (Hatıra defteri ve günlük tutup, her gün ona birşeyler yazmak gibi). Bu konuda, başarılı yazarların eserlerinin çok okunması, hatta onların taklid edilmesi de akla geliyor. Zaten çoğumuzu etkileyen böyle yazarlar da vardır.

Terkib, araştırmamızın son safhası olduğundan, onunla bütün emeğimiz neticeye ulaşacaktır. Bu açıdan dikkatli olmak, sonucu en iyi şekilde ifade etmemiz gerekmektedir. Konuyu üç alt bölümde ele alacağız:

A.Kaleme almanın (yazmanın) esasları.

B.Terkibin (yazmanın = kaleme almanın) safhaları.

C.Terkib çeşitleri (yazının türleri).

**A. KALEME ALMANIN=YAZMANIN ESASLARI:**

Kaleme almanın, daha önceki derslerimizde sözünü ettiğimiz esaslarından gayri, daha başkalarından söz edeceğiz.

1.Hazırlığı olmak; burada söz konusu olan, genel bir hazırlıktır. Yoksa konuyla ilgili özel hazırlığı, ayrıca üçüncü madde olarak söz edeceğiz. Ancak burada, daha geniş bir bilgi temelinden söz ediyoruz. Konuyla ilgili bazı temel bilgilerin, kavramların edinilmesi gerekliliği söz konusudur. Tarihe çok meraklı bir mühendisin tarih yazmasında eksik olan özellikler bizde bulunmamalıdır. Bunlar şöylece toplânabilir:

a.Konu ile ilgili temel ve genel bir tarih bilgisi olacaktır. Bu bilgi çok ayrıntılı olmayabilir. İncelenen konu, çok aykırı sonuçlar vermişse, bunların tarihin genel bilinen yerinin içine oturtulması gerekir. Zaten konuyla yakından ilgilenenlerin de zihninde oluşmuş bulunan soru işaretleri, böylece çözüme kavuşturulmuş olabilir. Burada önemli olan, araştırma yapanın, dönemi ve yöreyi genel özellikleriyle de bilinmesinin gerekli oluşudur.

b.Konu ile ilgili her türlü kelimeyi, kavramı, terimi, tarihi çözebilecek durumda olmalıdır. Bir araştırmacı elbette bilmesi gerek en bütün herşeyi hafızasında taşıyamaz. Ancak önüne çıkan bütün bilinmezleri çözebilecek kitapların, eserlerin neler olduğunu bilmelidir.

c.Gerekli resimler, özellikle haritalar, plânlar, taslaklar ve öteki yardımcı her türlü malzeme elinin altında bulunmalıdır. El altında bulunacaklar belirli sayıdaysa da, ötekilere ulaşabilecek bir durumda olmalıdır. Günümüzde kitaplklar arası kitap mübadelesi, şehirler ve hatta ülkeler arası boyuta ulaşmıştır. Bunun usulünü bilmek ve gerekli kitapları aramak icab eder.

d.Zihnine takılan meseleleri konuşabilecek, tartışabilecek, danışabilecek kimseler çevresinde bulunmalıdır. Bilim hiçbir zaman dört duvar arasında yapılmaz. Bunu ancak eskiden, bakırı altın yapmak isteyen simyacılar yapmaya çalışmış (ve başarılı olamamışlardır). Günümüzde ise araştırmalar ancak meslektaşların karşılıklı fikir mübadelesiyle en iyi şekilde yapılabilir. Zaten büyük araştırmacılar, dünyadaki meslektaşlarıyla ahenkli bir dostluk içindedirler. Bu ilişkiler, kıskançlık veyâ fikir çalma biçiminde götürülmeyerek en uygun biçimde devam ettirilmelidir. Böylece araştırmacı, uğraştığı konunun durumunu, dünyadaki çalışmaları da bilecektir. Zaten bir araştırmacı, konusuyla ilgili olarak daha önceki çalışmaları bilmek, onları öğrenmek zorundadır. Böylece belirli bir hazırlığı varsa, araştırmacı başarılı olacaktır.

2.Peşin hükümlerden (ön yargılardan) uzak olmak:

Ne yazık ki toplum olarak da kişi olarak da "ön yargılı"lık konusunda hayli ileri durumdayız. Oysa bunun en alt düzeyde tutulması gerekir. Hele bir tarih araştırmacısında peşin hükümler hiç olmamalıdır ki, o daha rahat olarak araştırmasının sonuçlarını ortaya koyabilsin.

Peşin hükümler birkaç yönden olabilir:

a.İnançdan gelen peşin hükümler: Müslümanlar için Hz.Ali'yle çekişmesinden dolayı Muaviye'ye, Halifeye karşı hareketlerinden dolayı Çengiz evladına (Hulagu'ya) duyulan olumsuz bakış gibi. Hristiyanlar için de aynı = benzer hususlar çoktur.

b.Siyasetten gelen peşin hükümler: Bu önyargılar hem dış, hem de iç siyasetten gelebilir. Ruslarla uzun yüzyıllar çekişme ve savaşlar bir olumsuzluk duygusu yaratmıştır. Benzerleri Yunan, Bulgar ve hatta Araplar için de vardır.

İç siyasetten gelen peşin hükümler, daha karmaşıktır; çünkü bunlar genellikle zamanın kısa süreli dönemlerinde etkili olurlar. 1981 de göklere çıkartılan Kenan Evren için olan duygular gibi. İttihat ve Terakki sempatisi, buna karşılık II.Abdülhamid'e antipati, önyargıların en çarpıcı örnekleridir.

Bazen, batı'nın değerlerini aktarırken, peşin yanlışlığa düşeriz: "Ortaçağın karanlıkları " Avrupa için doğrudur,biz Türkler için değil.

c.Millî duygulardan gelen peşin hükümler; bütün Türklerin kahraman, veyâ bütün müslümanların

namuslu oldukları peşin hükmü gibi. Z.V.Togan, M.Hamidullah'ın samimi bir müslüman olduğu halde, ilmi araştırmalarında bunu bir kenara koya-bilmesini takdir ederdi.

Gerçi ön yargılardan ne kadar uzaklaşmak istersek isteyelim, mensup olduğumuz toplum, millet bizi etkileyecektir. Nitekim 'ilmin vatani yoktur ama, âlimin vardır' denilmiştir. 15 Mayıs 1919'da İzmir'e Yunan askerinin çıkmasını araştıran bir Türk ile bir Yunanlı meseleyi elbette farklı biçimde ortaya koyacaklardır. Çünkü o gün Türkler için bir matem, fakat Yunanlılar için bir bayram gibidir. Bu konuda önemli olan, araştırma yapan kişinin mensub olduğu milleti için duyabileceği makul hisleri, abartmamasıdır.

3.Araştırmacının bir özel hazırlık yapmış olması gerekmektedir.

Her eser yazanın, muhakkak bir birikimi olması gerekir. Bu, en sade bir hikaye için de söz konusudur. Tarihçi için birikim öncelikle yukarlarda söz konusu ettiğimiz tarihi bilgilerin toplanmasıdır. Romancı için birikim, hayatı bil-mek, her çeşit insanın hayatını çok iyi incelemektir. Hatıra yazan için de hayat tecrübesi ve görgülerinin birikimi söz konusudur. Bizim, yâni tarih araştırmacısı için birikim, doğrudan doğruya yaptığımız araştırmalardır. Araştırma-larımızın içinde toplayacağımız bilgiler bizim için birikimi sağlar.

Özel hazırlık, yeni bilgi birikimi, şu safhalardan geçmelidir.

a.Konu genel olarak belirlenir. Gerçi konuyu tez yapanlar kendilerini değil, tezi yönetenler belirler; ancak bu hususta araştırma yapanların fikri alınabilir. Asıl olan bağımsız yapılan araştırmalardır. Burada sadece genel hatlarıyla konu belirlenir; konuya 'efrâdını câmi, ağıyarını mâni' bir isim bulmak, çalışmanın sonunda olacaktır.

b.Konuyu incelemek için bir ön **plan** yapılması şarttır; çünkü plân, bir eserin= çalışmanın başarının en önemli temellerinden birisidir. Zaten 'ilim tasnif demektir' diye bir söz vardır ki, doğrudur. Bu sebeple konuyu, anlaşılabilir şekilde bölecek bir plân yapılması gerekir. Ancak bu plân, bir ön taslak, bir ön-plândır; çalışmanın ve araştırmanın sonundaki kesin plân bundan biraz farklı olabilir. Fakat bu da, ön plânın yapısındaki zarureti azaltmaz.

Ön plân, araştırmaya yeni başlayanlar için, daha önceki başarılı eserlerin plânlarının bir benzeri olarak alınabilir. Bazen buna itibar edilmeyerek, böyle bir çalışmanın tam ve ideal bir plânı nasıl olmalı diye düşün-melidir. Çünkü zihinde cevap arıyan bütün sorular böylece plânın içinde yer alacaktır. Ancak ideal plân, bilgi durumu sebebiyle sonradan tadilata uğrayabilir; ve genellikle hayli eksik olarak tamamlanır.

Burada bazı ön plân örneklerini, ana çizgileriyle göstermek amacıyla veriyoruz. Meselâ "XIX.Yüzyılda İzmir" başlıklı = konulu bir araştırma için beş ayrı tür plân akla gelebilir. "İzmir" yerine siz, kendi şehrinizi yazabilirsiniz. Her plân için, bir "Giriş" (medhal, mukaddime) kısmı yapılmalıdır; Burada konuya bir giriş

yapılarak; okuyucu hazırlanır; başka konulardan, eldeki mevzuaya yönelimi sağlanır.

1. I.Bölüm: 1800-1838

II.Bölüm : 1838-1856

III.Bölüm : 1856-1876

IV.Bölüm : 1876-1900

Görülüyor ki bu, zaman ağırlıklı bir taslakdır.

2. I.Bölüm : İzmir'in coğrafi özellikleri

II.Bölüm : İzmir'in nüfusu

III.Bölüm : İzmir'de iktisadi hayat

IV.Bölüm : İzmir'de sosyal hayat

3. I.Bölüm : Konak ve civarı

II.Bölüm : Punta (Alsancak)

III.Bölüm : Kadifekale yamaçları,

IV.Bölüm : H. Rifat Paşa yeni semtler ve İzmir civar: Karataş ve ilerisi, , Karşıyaka, Bornova, Buca.

Görülüyor ki burada mekân esas alınmıştır

4. I.Bölüm : İzmir'de idare,

II.Bölüm : İzmir'de eğitim, sağlık.

III.Bölüm : İzmir'de geçim,

IV.Bölüm : İzmir'de eğlence, spor vs.

b. Bir köyün incelenmesinin taslak plânı

I.Köyün coğrafyası, yer, iklim, bitki ve hayvan varlığı

II.İnsan unsuru: halk, en eskilerden günümüze, nüfus, aileler, geçmişleri.

III.Köyün geçimi, iş-güç, ekonomi:

IV.Köydeki hayat: evler, eğlenceler, öteki hususlar: câmi, hamam vs.

c.Bir savaşın (bir olayın) taslak plânı:

I. Savaşın cereyan yıllarındaki genel durum,

II.Savaşın öncesi, sebepleri.

III. Savaşın oluşumu, cereyanı.

IV. Savaşın yakın ve uzak sonuçları.

d.Bir insan hayatı:

I.Yaşadığı dönemdeki Türkiye (veyâ dünya)

II. Hayatı

III.Eserleri (veya görevleri)

IV.Bölüm :Etkileri, önemi.

Görülüyor ki, bütün ön-plânlarda konu, en fazla 5 bölümde incelenmek istenmiştir. Çünkü daha fazlası bütünlüğü bozar. Bir ana konu, beş bölümde rahatlıkla incelenebilir. Bu bölümler arasında ise belirli bir dengenin bulunması gerekir. Dengenin oluşumu, her şeyden önce sahife sayısının kendisini gösterir: bir bölüm 10 sahife, fakat sonrasındaki bölüm 110 sahife ise bu başarısız bir plândır.

Plân yaparken, hem ön plânda, hem de kesin planda sıralamaya, sayı veya harfle çok dikkat etmek gerekir. *Sıralamak*, anlamının temelidir; hiçbir şey yapılmaya bile, konuların kendilerine bir sayı verilmesi, hiç olmamasından daha iyidir. Fakat en güzeli bölümlerin, alt bölümlerin,

kısımların ahenkle bölünmelidir. Bu konuda, harf-sayı işbir-liği yeterli olup güzel neticeler vermektedir:

## İ.BÖLÜM, İKTİSADİ HAYAT, (BÖLÜM)

### A.Ziraat. (Bab)

#### 1.Hububat (Fasıl)

##### a.Buğday. (kısım)

Görülüyor ki, bir küçük konu (Buğday) kademe kademe büyüyerek kitabın içindeki yerine oturmaktadır. Böylesine sıralama, yâni *tasnif*, çalışmamızın başarısını sağlayacaktır.

Ön plân yapma, hazırlıklarımız sırasında bize çok büyük kolaylıklar sağlar. Çünkü bulduğumuz bilgileri, plânımızda adı geçen bölümlere göre düzenler, böylece konuya çok daha kısa zamanda hakim olabiliriz. İkinci olarak, sıralamamızı uygun yaparak zaman ve mekan bakımından büyük yararlar sağlayabiliriz.

### Çalışmamızın adının konması:

Yukarda konunun genel olarak belirlendiğini, kesin adının en sonunda verilmesi gerektiğini ifâde etmiştik. Gerçekten de konuya isim bulmak, ancak yazımın hemen öncesinde söz konusu olmalıdır. İsim bulmak, birkaç yönde önemlidir: eğer piyasada satış için eser yazacak isek, isminin çok çarpıcı olması gerekir: *Miyop Çörçil Olayı* gibi. Ama bizler, bilim adamı olarak, piyasa için çalışmadığı-mızdan, çalışmalarımızın adları daha sade ve süssüz olmalıdır.

Yukarda “XIX.Yüzyılda İzmir” başlığını taşıyan bir çalışmanın plânının farklı açılardan farklı şekillerde olabile-

ceğini göstermiş idik. Bu açıdan çalışmamızın ismi de, içeriği aynı olmakla birlikte farklı olabilir. Tabii burada, araştırmayı yapanın tercihleri ve dünya görüşü çok büyük önem taşır. Siyasi tarih ağırlıklı bir çalışmanın adı ile, sosyal yönü güçlü bir çalışmanın adı aynı olmayacaktır. “XIX. Yüzyılda İzmir” dendiğinde de zamana bağlı bir yazım, coğrafyaya bağlı bir esas plân; nihayet önemli iktisadi ve sosyal unsurlar ağırlıklı olabilir. Bunlara çarpıcı olayları, veyâ önemli kültürel kavramları da ekleyebiliriz.

Bir misal vermek gerekirse, 1919 Mayıs ayı içindeki olaylar incelendiğinde, çalışmamıza dört türlü isim verilebilir:

a.Mustafa Kemal Paşa'nın bir ayı,

b.Osmanlı Devletinde bir ay,

c.Bir Osmanlı Sadrazamının bir ayı: Damat Ferit Paşa,

d.İstanbul'un bir ayı,

Bunların hepsi de, bakış açısından biraz farklı olmasına rağmen, %90 aynı olayları vereceklerdir. Demek ki önemli olan, en uygunu, bakış açımıza yansıtıyı yakalayabilmektir.

Çalışmamızın isminin ne çok uzun, ne çok kısa olması gerekir. Kısa olması çok iyi ise de içindekileri tam ifâde etmiyebilir. Çok uzun isimler ise, akılda kalmaz ve zaten etkili bir görünüş vermezler. Bizim için önemli olan, içindekini tam olarak yansıtmasıdır. Çalışmamızın adı mümkünse başka isimlerle de karışmaması gerekir.

Çalışmanın adının konması, çoğu zaman yazımın hem öncesinde olmaktadır. Oysa bunun bu yönde konması yararlı olur. Çok uzun isimlerin, yaygın birer kısaltması da olmaktadır: S.İlkin- İ.Tekeli'nin Millî Mücadeleyle ilgili güzel kitaplarının ismi ne yazık ki çok uzundur: *Egedeki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*. Bu isim kitabın kabında beş satır tutmuştur. (Ankara 1989,TTK yayını).

## B. TERKÎBİN (yazmanın=kaleme almanın) SAFHALARI:

Burada öncelikle terkinin, yâni yazmanın fiziki şartları söz konusu edilecektir. Başlıca iki şart gereklidir: Uygun ve geniş bir zaman ile uygun ve rahat bir mekân. Özellikle zaman bakımından yeterli bir uzunluk olmalıdır. O süre içinde araştırmacının zihni, sadece konusunun yazım işiyle meşgul olmalı, başka meseleler ve işler onu ilgilendirmemelidir. Onun için uygun ve geniş bir zaman dedik.

İkinci husus, yeterli bir mekânın gerekliliğidir. Bu mekan, ışık ve manzara bakımından da güzel olunca çok daha iyidir. Böylece insan yazım işini daha rahat bir şekilde sürdürebilir.

Yazmak için, kurşunkalemle düz kağıda yazmak, daktilo ile bizzat yazmak, veyâ doğrudan bilgisayara yazmak arasında pek fark yoktur. Her birisinin de kendisine göre üstünlüğü veya eksikliği vardır. Önce kalemle taslak

yapmak (ilk), sonra daktilo ile bizzat yazmak gelir ki, daktilo olarak bilgisayar da kullanılabilir.

Araştırmacıların ilk taslaklarındaki usuller farklı olabilir.

a)Büyük bir kağıda, sol veya sağ yanına yazılır; öteki yanı, sonraki değerlendirmeler için bırakılır;

b)Yazıyı seyrek şekilde yazmak: düzeltmeleri, satır aralarındaki yerlerde yapmak;

c)Yazıyı, kağıdın üst 2/3 üne yazmak; alt boşluğu ekler ve düzeltmeler için gibi kullanmamak, mümkünse kağıdın bütünü yazılmamalı ve arkasıda kullanılmamalıdır.

Kaleme almanın sırası şöyledir.

1.Geniş ve uygun bir zaman içinde, bütün toplanan bilgiler yeniden okunur. Bütün bilinenlerin, toplanan bilgilerin bir zaman bütünlüğü içinde okunması gereklidir; çünkü, ilk olarak zihinde kalanlar özümленerek yazılacaktır.

2.Daha sonra her bölümle ilgili bilgiler yeniden okunur ve eğer bölüm kısa ise (30 sh. dolayında) yazıma geçilir. Yazma işi, bir günde yazılabilecek büyüklükteki birimler halinde olmalıdır. Mümkünse bir bütünün kısmını birazı bugün, kalanı üç gün sonra yazılmamalıdır. O yazım süresinde, belirlenmiş birim tamamlanmalıdır. Dolayısıyla bir yazma döneminde, uzunluğuna göre o kısım, alt bölüm ve hatta bölüm bitirilmelidir.

3.Tamamı böylece kısım kısım ancak herbiri, bir zaman bütünlüğünde bitirilmelidir. Tamamı bittikten

sonra, uygun bir dinlenmeden (2-3 günden çok olmaması gerekir) sonra, tekrar başa dönülür. Bu defa yazılanlar baştan itibaren gözden geçirilir. Öncelikle bütünlük gözden geçirilir; başta, bilgilerin ayrıntıları gösterilir; dip notları düzenlenir ve gerekli haşiyeler(ek izahlar) verilir ve açıklamalar yapılır.

4.Bütünü bu şekilde tamamladıktan sonra, daktilo metni yoksa daktiloya çekilir. Bilgisayarda ise bir metin çıkartılır. En azından üç hafta olmak üzere yazılanlar tamamen bir kenara bırakılır. O konu ile zihin meşgul edilmez; ve başka işlere bakılır. Bu süre ne kadar uzun olursa, o kadar yararlı olacaktır. Rahmetli Prof.B.Ögel bu işe "turşuya yatırmak" derdi. Bu süre içinde konuyla ilgili hiçbir çalışmanın yapılmaması gerekir.

5.Uygun bir süre sonra, çok rahat bir ortamda, tıpkı bir roman okur gibi, yazılanlar bir çırpıda (bir zaman bütünlüğü içinde) baştan sona okunur. Böylece yazılan eserin (metnin), konu bütünlüğü yeniden kontrol edilmiş olur. Eğer bütünlük hoşumuza gitmezse, üzerinde yeniden gerekli düzeltmeler, ekleme ve çıkartmalar yapıldıktan sonra, bir kere daha temize çekilir. Ancak bu temize çekme işinden önce, yazdıklarımızı iki ayrı dostumuza okutmamız yararlı olur: a) Konuyla ilgili bilgisi olan bir arkadaşımız, b) Konuyla ilgisiz, ancak türkçesine (anlam bakımından) güvenilir bir dostumuz. Böylece konu ve türkçesiyle ilgili tavsiye ve tenkidler de alınıp, gereken düzeltme ve eklemeler yapıldıktan sonra temize çekilir. Böylece çalışmamız şimdi ortaya çıkmış olmaktadır.

Görülüyor ki, bir eserin en azından üç kere yazılması (temize çekilmesi) icab etmektedir. V.Minorsky'nin

*Hudud al-alam*'i, onüç kere temize çektiği rivayeti olduğundan, başarılı eserlerin durumu ortaya çıkar. Kaleme alma süreci, bazen aylarca sürebilmektedir. Bu açıdan yazım işinin hiç ihmal edilmemesi aceleye getirilmemesi gerekir. Çünkü bir çalışmanın başarısını, en sonunda bu metin gösterecektir.

Bazen eserimiz basılırken, bir büyüğümüz başa eseri övücü bir yazı(takriz) yazabilir.

Burada kısaca da olsa *tashih* (sahh) için birkaç söz söylemek gerekiyor. Eskiden tashih, kazınarak yapılırdı (kalın kağıd ve çıkmaz mürekkebe sebebiyle). Haşarı bir Mollanın üzerinde Yatağanla (60 sm. boyunda bir bıçak) yakalandığı zaman bunu tashih için aldığını söylemesi bu dönemin hatırasıdır. Öğrenim çağında ise, çıkabilir mürekkeble yazılanlar, yanlış yapanlara yalatılırdı, Eskilerin çok iyi tahsil gördüklerini isbat için söylediği; 'Biz çok mürekkebe yaladık' ifadesi bunun bir yankısı olsa gerektir.

### C. TERKÎB ÇEŞİTLERİ (Yazılış Çeşitleri):

Kaleme alacağımız metni, çeşitli şekillerde tertip edebiliriz. Çünkü araştırmalarımızın sonuçları amacına göre farklı düzenlenebilir. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

**1.Tebliğ= Bildiri:** Bilimsel toplantı, kongre, sempozum veya seminerlerde belirli bir zaman süresi içinde (30 dakikadan fazla olmayan) belirli bir konunun meslektaşlara bildirilmesidir. Sözlü ifade edildiğinden ve zaman bakımından kısıtlı olduğundan uzunluğu da belirtilir: 10-20 sahife kadar. Bildirilerle, yeni bilgileri, yeni ve değişik

yorumları genellikle meslektaşlara sunulur. Bildirinin temel özelliği, zaman ve sahife sınırlaması zorunluluğudur. Bu sebeple konunun ana noktalarının, kısa, açık ve kesin bir şekilde ifade edilmesi gerekir. Yayınlanırken, verilen bilgilerin alındığı yerler, veya ulaşılan fikirlerin tartışılmasının yapıldığı *dipnotları* konabilir.

Dipnotları genelde verilmez; sadece aykırı fikir veya bilgilerin belirtilmesinde yararlıdır. Bilginin kaynakları ve kaynaklarındaki bilgilerin tartışılması yapılır. Dipnotları bir çalışmanın bilimsel oluşunun göstergesi gibidir. Ancak dipnotlarda, kaynaklar ve aykırı fikirler, tam künyeleri ile yer almalıdır.

Bildiriler, bilimsel toplantılarda sunulur ve öteki meslektaşlarımızın da bu konuda fikirleri alınır. Bu açıdan bildirilerin, meslektaşlara yönelik olması gerekir. Bildiriler, nadiren o yıl içinde, fakat genellikle birkaç yıl içinde yayınlanmaktadır. Türk Tarih Kurumunun 4 yılda bir yayınlanan kongrelerindeki *Bildiriler*, ciltler halinde yayınlanmaktadır. Bildiri sunulabileceği tarihle ilgili bilimsel toplantılar, ilerde söz konusu edilecektir.

**2.Makale:** Dar bir konunun derinlemesine incelen-  
diği araştırmalardır. Yayınlanmak üzere kaleme alındıklarından uzunlukları en fazla 50 sahife olmalıdır. Dola-  
yısıyla konunun dar tutulması, fakat etraflı biçimde ince-  
lenmesi ve aydınlatılması gerekir. Verilen her bilgi,  
tercihen aykırı bilgiler, nereden alınmışsa, sahifenin  
altında belirtilir. Buna *dip-notu* denilir. Dipnotlu bir  
çalışma, ilk bakışta, bir çalışmanın bilimsel oluşuna delil  
gibi görünebilir. Ancak dipnotu, metnin akışını

aksatmamalı, sadece gerekli yer-lerde kullanılmalıdır. Bu  
gerekli yerler, genellikle yeni ve genele aykırı fikirler,  
bilgilerdir.

Dip-notu'nda, bilginin alındığı yerin tam künyesi  
gösterilir: El yazması ise, kitaplık numarası, varak; basılı  
ise, yazarın adı soyadı, eser veya makalenin tam adı,  
yayınlandığı yer, tarih ve sahifesi: sözlü bilgilerde de,  
kişinin tam adı, yaşı ve bilginin öğrenildiği tarih verilir.  
Dip-not'da amaç, okuyanın o bilgileri gerektiğinde tahlil  
edebilmesidir.

Her makalenin bir yenilik getirmesi gerekir. Bir  
makalenin yenilik getirmesi de, kaynaklara dayanması,  
bilgilerin kaynaklardan alınmasıyla mümkün olabilir.  
Makaleler, bilimsel dergilerde, armağanlarda, hatıra kitap-  
larında yayınlanırlar. Makale sahibine sadece o makale,  
minik bir kitapçık olarak belirli sayıda (20-40 kadar) veri-  
lebilir. Bunlara ayrı-basım adı verilir. "Tarih eğitimde  
Metod dersi nasıl verilmelidir"bir makale adı olabilir.

**3.Monografi:** Bir konunun derinlemesine ve her  
yönüyle incelenmesidir. Makale, dar bir konuyu inceli-  
yordu; Monografi ise herhangi bir konuyu, derinlemesine  
ve her yönüyle inceleyen eserlerdir. Burada konunun be-  
lirli, bağımsız ve çözülebilir olması gerekir. Bu bakımdan  
ençok bu türden eserlerin kaleme alındığı görülür. Monog-  
rafilerde, konu ele alındığında yapılan girişte, konuyu daha  
önce inceleyenlerin fikirleri ve bu konuda dünyadaki öteki  
çalışmalar da söz konusu edilir. Araştırmacı, konuyu,  
öncesiyle birlikte ele alır ve herhangi bir sahife  
sınırlandırması ya yoktur. Konunun elverdiği ölçüde uzun  
yazılabilir.



Makalede olduğu gibi, monografide de bilime bir yenilik ve katkı getirmek söz konusudur. Bu açıdan monografilerde de bilgiler, nereden alınmışlarsa dipnotlarında gösterilir. Tartışmalar dip notlarda yapılır, fakat sonuçları metnin kendisinde verilirler. Monografilerin kesinlikle bilgi-lerin kaynaklarının gösterildiği şekilde yazılması icab eder.

Herkesin bildiği konularda, monografi yazılmaz. Günümüzün doktora tezleri, monografi için bir örnektir: Sina Akşin'in *31 Mart Olayı* gibi. Monografilerde istifade edilen bütün kaynaklar ve araştırmalara titizlikle gösterilir.

**4.Ders Kitabı:** Konu ile ilgili bilinenlerin, açık, sade ve anlaşılır bir ifade ile verildiği kitaplardır. Bunlarda amaç, konuyu bir bütünlük içinde, açık olarak vermek olduğundan, dip notu kullanılmaz. Ancak en sonunda, konuyla ilgili öteki eserlerin bulunduğu bir Bibliyografya konulabilir. Ders kitapları, bilime veya yeni bir bakış veya yenilik getirmek iddiasında olamazlar. Ancak bazı ders kitaplarında, müelliflerin kendi yeni görüşleri de bulunmuş olabilir: T.Baykara'nın *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri* kitabı, böyle bir ders kitabıdır.

**5.Giriş:** Türkçemizde yaygın olmasa da, batı etkisiyle bazı Türkçe eserlerde kaleme bu şekilde alınmıştır. Bunlar birçok ciltlik büyük konulara bir giriş cildi (Medhal, Mukaddime) olmak gereken eserlerdir. Zeki Velidi Togan'ın *Umumi Türk Tarihine Giriş* adlı eseri (İstanbul 1946) bu türün en ünlü eseridir. B.Ögel'in *Türk Kültür Tarihine Giriş* adlı eseri ise 8 ciltlik hacmi ile 'giriş' özelliğini biraz aşmıştır.

**6.El-kitabı:** Bazı konularda gerekli bütün bilgilerin bir araya toplandığı eserlerdir. Bunlarda amaç, yararlı bilgilerin toplanması, kısa ve taşınmasının kolay olmasıdır. Bu türe örnek olabilecek Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsünün çıkardığı *Türk Kültürü El Kitabı*, üç ciltlik hacmi ile taşınabilir özelliğini kaybetmiştir. Buna karşılık Bosworth'un *İslam Sütaeleri* adlı kitabı güzel bir el kitabıdır.

**7.Konferanslar:** Büyük bilginlerin davetli gittikleri yerlerde verdikleri, süresi belli bir zamanda verdikleri konferanslardır. W.Barthold, 1926 da İstanbul'a gelip 12 konferans vermiştir ki, bunlar sonra yayınlandı (almanca, fransızca da çevrildi). Konferanslar bir bakıma Bildirinin geniş ve uzun oluşu diye de ifade edilebilir.

**8.Büyük Araştırmalar:** Bir büyük konu hakkında ciltler tutan uzun (10-20 cilt) ve etrafı= ayrıntılı çalışmalarıdır. Günümüzde bu türden çalışmalar, ancak bilginler arası işbirliği ile gerçekleştirebilmektedir: (10 cilt). *Cambridge* tarih dizileri gibi. Bununla birlikte J.W.Hammer'in tarihi bu türün önemli örneğidir. 1940'lı yıllarda İ.H. Uzunçarşılı- E. Ziya Karal ve Y. Hikmet Bayur'un müştereken yazdıkları *Osmanlı Tarihi* ve devamı (*Türk İnkılap Tarihi*) büyük araştırmaya misaldir. (20 cilt) Günümüzde bilginler arası işbirliği ile bu tür yeniden canlanmıştır. Bunda bir plan yapılarak, bilginlere kendi bildikleri konular verilmekte, böylece müşterek bir eser ortaya çıkmaktadır.

**9.Tenkid, Reddiyeler:** Bazı araştırmacılar, başka meslektaşlarının yazdıklarını tenkid için eser yazmaktadır. Osmanlıların Orta Asyadaki Atalarına dair Zeki Velidi

Togan'ın 1941 de yazdığı 6 sahifelik bir makaleye Fuat Köprülü, 106 sahifelik bir yazı ile cevap vermiştir. Aynı şekilde F. Abdullah Tansel'in bir eserine, Ö.F.Akün'ün reddiyesi ünlüdür. Tenkid'in aşırı gitmesi ve uzun tutulması ile bu tür doğmuştur.

**10.Popüler=Halk** için yazılan eserler: Bu tür bilim adamlarının pek rağbet etmedikleri bir alandır. Böyle olunca boşluğu, başkaları doldurmaktadır. XX. yy başlarında Ahmet Refik (Altınay) bu alanda başarılı eserler yazmıştır. Günümüzde Y.Öztuna ile C. Kutay bu boşluğu doldur-maktadırlar. T.Baykara'nın *Aydınoğlu Umur Bey* adlı eseri de bu türdendir. Bunlarda dipnotu yoktur: ifade sadedir ve ayrıntılı bilgiler yerine, halkın merak edeceği bilgiler verilmiştir. Bu türden kitapların, araştırmalarda kullanılma-ması gerekir. Çünkü bunlarda, bilinenler, bazen sıra ile bir araya toplanmıştır: Compilation.

Görülüyor ki araştırmacılar için önlerinde çok çeşitli şekillerde eserlerini kaleme almak imkânı vardır. En çok bilineni ve tercih edileni *makale* ve *monografidir*. Makale, genç araştırmacılar tarafından daha çok tercih edilmektedir. Monografiler, artık sadece 'tez' hazırlama durumunda yazılmaktadır. Oysa eskiden doçentlik tezleri de söz konusu olduğundan, monografi daha çok kaleme alınır.

Son olarak şu noktaya değinelim:Araştırmacı, ön-sözünde çalışması hakkında bilgi verirken, kendisine yardımcı olanların da adlarını verebilir. Bunlar, bilmediği dilden çeviri yapanlar, kendisine destek olanlar ve nihayet seyahatlarında refakat edenler olabilir. Araştırmacının kendisine yardım edenlere teşekkür edip adlarını vermesi, ilim ahlakının da bir gereğidir.

Bazı metod kitaplarında "tarih yazma tarzları" başlığı ile, şu tür yazılar belirtilir:

1.Rivayetçi, hikayeci, nakilci tarihçilik; Bu türde tenkid pek yoktur; tarihçilikte elde ilk merhale kabul edilir.

2.Öğretici tarihçilik. toplumu terbiye edici, eğitici tarihçilik, bu tarz Thukydides'le başlamış kabul edilir; topluma iyi örnekler verilir ve onları atılma teşvik eder.

3.Araştırmacı= genetik tarihçilik; Bugün söz konusu edeceğimiz ve ettiğimiz, sebep-sonuç ilişkili tarihçiliktir. Bunda hep "neden? ve nasıl?" diye sorulur ve araştırılarak cevapları verilmeye çalışılır.

4.İctimaî tarih (Sosyal tarih); ki öğretici tarihçiliğin yeni bir şeklidir. "Sosyal Tarih", tarihteki sosyal= beşeri unsurların öne çıkarılmak istenen bir kol , dal veya yorumudur.

## TARİH FELSEFESİ VE DİĞER FAYDALI BİLGİLER

Bu bölümde, tarih felsefesi ve benzeri düşünceleri verdikten sonra, bilimsel dergi ve mecmuaları, bilimsel kongre ve toplantıları göreceğiz. Son olarak müracaat kitapları ve bazı yararlı bilgiler verilecektir:

- A.Tarih Felsefesi.
- B.Bilimsel Dergiler
- C.Kongreler ve toplantılar
- D.Müracaat eserleri ve yararlı bilgiler.

### A. TARİH FELSEFESİ:

Bilindiği gibi felsefe, insanın fikir ve düşünce hayatının düzenlenmesi olup, en eski zamanlardan beri mevcuttur. Kimi zaman adı 'felsefe' olarak konmasa da özü, her toplumda, bu arada Türk toplumunda da yaşamış ve yaşamaktadır. Tarih felsefesi derken, konuyu kimin ele alabileceği tartışmasına da tabii olarak girmiş oluyoruz. Çünkü Tarih felsefesi, doğrudan felsefenin içinde bir daldır; dolayısıyla hemen her filozofun bir tarih felsefesi vardır. Böyle olunca filozofların, felsefecilerin tarih felsefesini mi yoksa biz tarihçilerin algıladığı türden bir tarih felsefesi mi yararlı olmaktadır sorusu ortadadır. Bir tarihçi olarak, tarihçilerin algıladığı nisbette tarih felsefesinin daha yararlı olacağı kanaatindeyim.

Tarih felsefesi, doğrudan felsefenin bir dalı olduğundan felsefe araştırmacılarının konuyla ilgili eserleri vardır: D.Özlem, *Tarih Felsefesi*, İzmir 1984 gibi. M.Gökberk'in *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışı*, İstanbul 1948; adlı eseri de bu arada sayılabilir. Türkçede çarpıcı bir kitap P.V. Sorokin'in *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*. (Bilgi yayınevi) adlı eseridir. Bu da doğrudan bir tarih felsefesi kabul edilebilir. Bir tarihçinin kaleme aldığı felsefesi tarih türleri daha doğrusu tarih felsefesi için Zeki Velidi Togan'ın *Tarihte Usul* adlı eseri, halen de en mükemmel olanıdır. Biz konuya üç aşamada yaklaşacağız.

1.Tarihte etkenler nelerdir; tarihin umumî akışı için düşünceler?

2.İslâm dünyasındaki tarih anlayışı nedir?

3.Tarih felsefesinin belli başlıları nelerdir?

1.Tarihte etkenler (âmilleri) nelerdir?

Zaman zaman dinlemiş veya okumuşuzdur: "tarihin esası bence şudur, budur" gibi. Meselâ romanları, gündelik gazetelerdeki yazıları ile 40 senedir ortalıkta olan bir yazar (Ç.Altan)'a göre 'tarih, köylü-kentli kavgası'ndan ibâretmiş. Bu ifade pekala "göçebe-yerleşik kavgası" diye de söylenebilirdi ve nitekim böyle söyleyenler de pekçoktur. Tarihi olayları böyle kolaylıkla izah etmek ne derece doğrudur? Aynı şekilde "tarih bir tekrardan ibârettir derler". Hatta M.Akif (Ersoy) ilâve etmiştir: "Hiç ibret alınsaydı tekrâr mü ederdi". Yâni tarih aynı olayların uzun süreli zaman içinde bir tekrarından ibârettir; ibret alınmadığı için tekrar ediyor. Buna karşı bir düşüncede, "bir nehir suyu, bir köprünün altından iki kere

geçmez: geçenler apayrı su zerrecikleridir. aynı su değildir" der.

Tarih öyleyse kimin eseridir? Olayları ve oluşumları sürükleyen kimdir? İnsanları, zaman zaman yerlerinde yurtlarında oturmayıp büyük hareketlere sürükleyen sebep nedir? Burada tarihin etkenleri= amillerine giriyoruz.

Bu türden düşüncelerin kolay olanı vardır: zihnimizin o andaki durumuna göre hoş gelenleri vardır. Fakat bütün bunların kolay ve temel bir izahı hayli güçtür. En başta insanın 'yaşama', 'var olma' kavgasının, çabasının ve emeğinin büyük yerini işaret etmek gerekir. İnsan hayatını devam ettirici özellikleri sağlama alınca, şimdi daha iyi yaşamak istemektedir. İşte insanın öncelikle hayatını devam ettirme, daha sonra da daha iyi yaşama arzusu. insanın ve toplumların tarih yapmada temel etkeni olsa gerektir. Ancak bunun yanında daha başka etkenler de olabilir.

Z.Velidi Togan, tarihte âmil = etkenleri, üç ana kümede toplar: a) Tabii âmiller, iklim değişikliği, insanın yaşama zorunluluğu; b)Ruhî= psikolojik amiller, c)Medeni amiller daha iyi yaşama arzusu gibi. Bu arada o, en kolay tesbit edilebilecek olanın ekonomik= iktisâdi amiller olduğunu belirtir. Bu hususta çok bol ve rahat bilgi bulunabilir. Buna karşılık insanın içini, zihninin derinliklerindeki duyguların bilinmesi çok zordur; bu ise psikolojik= ruhi etkenleri teşkil eder. Oysa insanların çoğu zaman ruhi= psikolojik etkenlerle de hareket ettikleri, aynı şekilde toplumların da böylece etkilendiği bilinir. Şu halde ilk belirgin etkeni esas kabul etmemek, meseleyi daha daha derin ve etkili bir araştırmaya yöneltmek gerekir. Çünkü

herbir olayın kendisine mahsus apayrı şartları olabilir ve bu şartların kendisine mahsus payları vardır. Şimdilik bize düşen tabii ekonomik, psikolojik veya beşerî âmillerin hiçbirisini, peşin olarak tarihin gidişinde esas âmil olarak kabul etmemektir. Peşin hükümden kurtulduğumuzda, tarihin içindeki dinamikleri çok daha rahat tesbit edebileceğiz.

İşte burada, yâni tarihin içindeki dinamiklerin, etkenlerin, oluşumların temelinde yatan esas unsurun bilinmesinde, felsefecilerin zihinsel çözümleri yanında, tarihçilerin doğrudan olayları inceleyip teklif ettiği çözümler de vardır. Burada tarihçilerin çözümlerinin gerçeği daha yakın olabileceğini belirtmek yetinelim.

Bu arada tarihte herşeyi tek sebebe bağliyanlar yanında, birçok oluşumu birlikte ele almanın gerekli olduğuna inananların varlığını etkileyelim. Aynı şekilde tarihin hep iyiye gittiğini, insanlığın aydınlık günlerinin geleceğini söyleyenler yanında, her geçen gün tarihin kötüleştiğini söyleyenler de vardır. Hele, tarihin akışını yönlendirici kabul ettikleri önder kişilere karşı savaş açan 'anarşist'lere de tarihin her devrinde rastlanmaktadır (H.Sabbah).

Th. Carlyle' (1775-1881) *Kahramanlar* adlı bir eseri vardır (1840). Ona göre tarih, dehaların, kahramanların büyük insanların eseridir: Mete, Sezar, İsa, Cengiz, Muhammed, ve biz Atatürk'ü ekleyelim. Böylesine insanlar, dehalar tarihi yaratırlar ve tarihe yön verirler. Bu bir görüştür.

Bunun tam zıttı görüş vardır: tarih, sosyal çevrenin eseridir. Çevre, sosyal ortam, önderleri ortaya çıkarır ve onlar eliyle oluşumlar başlar.

Burada görülüyor ki, kahramanlar, sonda mı, önde mi tartışması vardır. Hepimiz bu hususta belirli bir inanca sahibizdir.

Tarihte olayları, oluşumları "tek" sebebe bağlayanlar vardır: Bunlar monistler, tekçilerdir:

a. Herşey Tanrı'nın, Allah'ın, bir ilahi gücün iradesiyle olur.

b. Tarihte tek sebep coğrafyadır.

c. Tek sebep, ırklardır.

ç. Tek sebep, iktisaddir: Marks.

## 2. İslâm Dünyasındaki Tarih Anlayışı:

İslam dünyasının tarih anlayışı, aşağıdaki büyük tarih felsefelerinden birisi olan teokratik tarih felsefesinden apayrı bir gelişme göstermiştir. Bu açıdan İslam dünyasındaki tarih felsefesini, kendi değerleri içinde görmek gerekir. Bu konuda Z. Velidi Togan'ın çalışmalarını esas edinerek bilgi vereceğiz.

İslam dünyasındaki çarpıcı şahsiyetlerin ikisi çok ünlü, üçüncüsü o kadar şöhrete kavuşmamış olarak üç tanesini ele alacağız. Bunlar Biruni (Beyruni), Şems İci ve İbn Haldundur.

Biruni (ölm.1040), Ortaçağların en büyük bilim adamı ve filozofu olarak da kabul edilebilir (İA'daki Biruni madd. bak.). Taşralı anlamına gelen adından da

anlaşılabileceği gibi, arapça ve farsçayı sonradan öğrenmiş, muhtemelen Türk kökenli bir ilim adamıdır. Gazneliler devletinde olgun zamanını yaşamış olup, hem eski bilgilere hem de gözleme değer veren bir bilgidir. Pek çok eser yazmıştır ki, *Kanun-ı Mesudî*'sinde takvimler hakkında da güzel bilgiler vardır. Tarihi olaylarla ilgili görüşüne gelince o, tarihte tabii ve iktisadi amillerin daha etkin olduğuna inanmış. Zeki Velidi Togan bu yönüyle der. pozitivist ve materyalistlerin ilk habercisi gibi görünürse de idealist ve insan yönü de güçlüdür. Dolayısıyla idealistlere ve hümanistlere de öncülük etmiş benziyor. Bütün bunlar onun, insanın özün-deki temel duyguları çok iyi sezip yorumladığını gösterir. Hele insanların altın biriktirmemesi gerektiğini, aksine altının ne kadar çok el değiştirirse daha insanlığın zengin olacağını belirtmesi de dikkati çeker.

Biruni görülür ki, çağının içinde hür düşünüp olayları kendi gözlemlerine göre yorumlayabilen bir büyük âlimdir. Bu yönüyle de dünya ilim tarihinde belirli bir yeri vardır.

İbn Miskeveyh de (ölm.1029) rasyonalist eleştiriye hakim kılarak, hadiselerin izahında dini hislerin etkisinde kalmamış, deneme ve karşılaştırmaya dayalı tenkid usulünü tutmuştur.

Şems İci, XIV.yüzyılın, İbn Haldun ile çağdaş bir önemli şahsiyetidir. Fakat yazdığı eseri ne yazık ki layık olduğu yankıyı uyandıramamıştır.

1397 de yazdığı *Tuhfat al Fakir..* adlı eserinde "Tarih ilminin mebadii ve haberlerin tenkidi kriterleri"

adlı bir bab (60 sayfa) yazmış ve bunu 12 fasıla ayırmıştır. Bunda "haber" kavramı üzerinde ayrıntılarıyla durur; onların tenkidi. tezat durumunda tercihin kaidelerini ve haber tenkidinin prensiplerini belirler. O bu eserinde tarihi bilginin kaynağı olarak. *haber*'e büyük yer vermiş, ancak arkeolojik (jeolojik) buluntular için şüpheli kalmıştır; (Ayrıntı için bkz. Z.V.Togan. "Ortaçağ İslam Aleminde Tenkidi Tarih Telakkisi", *İTED*, 1954 s.43-49); O. tarihin oluşumunda dinin, etkin ve hâkim bir unsur (faktör) olmadığını belirtir.

İbn Haldun (1332-1406): İslam dünyasının tarih felsefesi konusundaki en etkili ve ünlü şahsiyetidir. Kuzey Afrikalı olup, birçok devlet hizmetinde bulunmuş, ömrünün sonlarında bir tarih kitabı yazmıştır. Onun için birçok cilt tutan bu 'tarih'ine yazdığı giriş, *Mukaddime* tarihinden çok daha fazla ün kazanmıştır. Çünkü İbn Haldun bu mukaddimesinde, tarihi olayların ve tarihin oluşumuna dair fikirlerini belirtmiştir. Tarih'i ise, kronikler arasında zikredilmeye değer, olayların zaman sırasına göre verildiği bir tarih kitabıdır.

İbn Haldun'a göre tarih, büyük dönemler, periodlar halinde oluşur. Bu büyük dönemler kendi içinde ayrı gereçler taşır; meselâ onun yaşadığı yıllar Türk devridir ve bizzat görüp konuştuğu Temür ile Türk devri, zirveye ulaşmıştır. O tarihin içindeki büyük dönemleri, bir insanın hayatına benzetir. Tıpkı insan gibi, bir devlet de, çocuk gibi doğar, çocuk olarak kendisi korunmaya muhtaçtır ve başkası onu korur; delikanlılık çağında ataktır, sağa, sola saldırır, toprak alır, genişler; daha sonra etrafa saldırması biter olgunlaşır ve sonra bir kemal = olgunluk dönemi

başlar. Bu arada kendi çocukları da yetişmektedir. Uzun bir olgunluk döneminin sonunda yaşlanır, güçsüzleşir ve nihayet ölür. Devletler de böyledir: ancak güçsüzleşen her devletin ölümü sırasında, bir başkası gelişme ve yükselme yolundadır; böylece oluşan halkalar ilânihâye devam edip gider ve gidecektir de. Bir devlet ne kadar güçlü olursa olsun. eninde- sonunda çökmeye mahkumdur.

İbn Haldun'un tesbiti büyük tarihçileri etkilemiştir. Birçok tarihçi bir başka ifade ile aynı sonuca varmışlardır (A.Toynbee). İbn Haldun'un felsefesi, tarih görüşü Osmanlı Devletinin 'devlet-i ebed-müddeti, değil, çöküşü olan bir devlet olduğunu ifade ettiğinden kabul görmediği söylenir. Gerçi Osmanlı Devleti de onu bir şekilde güçlendirmek mümkün olmadığından çökmüştür ama, Türkiye Cumhuriyeti o sırada yepyeni bir devlet gibi ortaya çıkmıştır. Şimdi bu yeni devletin yaşama süreci başlamıştır.

İbn Haldun bir devleti, güçlü kılan unsurlar arasında 'asabiye'den, söz eder. Bunu dayanışma' olarak kabul edebiliriz. Toplumu teşkil eden fertlerin dayanışmasının güçlülüğü o, devletin de gücünü göstermektedir. Meselâ Osmanlılarda XV.yy daki büyük dayanışma, yerini, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda tatlı bir rahavete terketmiştir.

Görülüyor ki, İslam tarihçiliğinin önemli temsilcileri, var olduğu sanılan 'kader'ci görüşün aksine, tarihte insanın temel özelliklerine daha çok yer vermektedir. Çünkü bugün yanlış olarak islam tarihçiliğinde aşırı bir kaderciliğin etkin olduğu, Tanrının herşeye kadir olarak tarihi oluşturduğunu, dolayısıyla insanların onu incelemesine ve ondan birşeyler sezmesine

imkân olmadığı ileri sürülür. Zaten kaderin özünde insana bir sorumluluk payı olduktan başka. Biruni ve İbn Haldun gibi. tatbikattan gelen araştırmacılar da İslamiyetin özünü, tarihi olaylarla açık şekilde kaynaştırılmışlardır.

Sonuçda İslam tarihçiliği, tarih felsefesi, tarihteki amilleri (etkenleri) ayrı ayrı değerlendirir ve her oluşumdaki etkenleri, bir kefeyle koymaz.

### 3.Tarih Felsefesi; Büyük tarih felsefeleri:

Yukarda da değindiğimiz gibi, tarihin oluşumunun temelini filozoflar kendilerine göre yorumlamışlardır. Bura-da belli başlı felsefi akımların tarih görüşlerini sıralıyoruz.

#### 1.Teokratik Tarih Felsefesi:

Hristiyanlığın önde gelen azizlerinden St. Augustinus (353-430), hristiyanlığın bu erken döneminde, dünyada olup biten herşeyi, Tanrı ile şeytanın kavgası biçiminde yorumlar. *Tanrı Devleti* adlı kitabında tarihteki herşeyin bu iki gücün kavgası olduğunu, sonunda zaferin Tanrı'da olacağını belirtir. Bu düşünce İslamiyetin çıkışı, Tanrı Devletinin zaferinin bir türlü gerçekleşmeyişi ile zayıfladı; XIII.Yüzyılda Aquinolu Thomas, (1226-1274) mücadelenin çok daha uzun olabileceğini, bunun için karamsarlığa düşülmemesini istedi. Katoliklerin temel inancı olan bu felsefede, Tanrı devletinin başında Papa bulunmaktadır. Tarih hayatın bir ilâhi hükümlerliliğin esas kanunlarına uyulup uyulmamasına göre belirlenir. İslâmcı mütefekkir bunda esas İslâmı hristiyan ise, hristiyanlığı hakimiyet ise, hürriyeti esas alır ve ötekileri şeytana tâbi

olanlar olarak kabul eder. Ancak islâmi düşüncede Şeytan o kadar etkili değildir.

İslam tarihçilerinde teokratik felsefe böylesine güçlü değildir. Çünkü Allah'ın idaresi hususunu .tarihte sebep ve sebeplenme ile bağdaştıran bir formül bulmuştu.(1)İslâmın kader anlayışında, her şey Allah'ın iradesiyle vücuda geliyorsa da , Allah herşeyi belirli bir kanuna göre yapmak âdetini icad etmiştir. İnsan, bu kanunları, yâni Allah'ın belirlediği kuralları öğrenebileceğinden İslam bilginlerini bu anlayışta tutamayız. (El-Biruni, İbn Miskeveyh, Şems İci ve İbn Haldun). Ancak içlerinde benzer düşünceler taşıyanlar olabilir.

Bu yönde asıl etkin felsefe, katolik düşüncededir. Z.Velidi Togan bu felsefeye göre yazılan kitaplarda "bilimsel", "tarafsız", "tartışmalı" gibi başlıklar bulunduğunu, bununla güya gerçek ilmi seviye sağlamak istendiğini belirtir. Bu görüşe göre, tarihte insanın herhangi bir yeri olmayıp olup-biten herşeyi insana da hakim olan yüce bir irâde düzenler.

#### 2.İdealist Tarih Felsefesi:

İ.Kant'ın (1724-1804) kurduğu bu felsefeye göre, tarihi yönlendiren tek güç vardır: ideal (fikir). Fikir ve düşünce, insanı ve dolayısıyla tarihi yönlendirir. İnsanlar, zihinlerindeki *ideyi* gerçekleştirmek için harekete geçerler ve tarih yapılır. Tarihin oluşumda fikir=ide eylemden önce gelir. Oysa marksist ve pozitivistler insanın önce eylem yaptığını, fikrin sonradan oluştuğunu söyler.

Kant'a göre tarihte kendisinin dahi mahiyetini tam olarak anlıyamadığı bir düzen vardır. Ancak bu düzeni in-

san akli ile ilerde algılayabilir ve dolayısıyla bu düzenin bir yaratıcısı ve sahibi olmak gerekir. Bu ise bizi Tanrı'nın varlığına götürür. Bu düzende akıl ve ahlak, Kant felsefesinin iki ana kavramıdır. Kant fikirlerini üç esasa toplar:

a)Kainatta akıl sahibi tek varlık insandır; insan kendi mutluluğu için çalışırken, hürriyetini önde tutar.

b)İnsanlar toplu yaşamak zorundadırlar; Böyle olunca, hürriyetlerinden fedakarlık edecekler ki, hem bu arada yaşama gerekliliği, hem hürriyetine sahip olana isteği tarihin oluşumunda etkilidir.

c)İnsan, kendi iradesine uygun yaşayamayacağından, akli ve isteği ile bir kısım hürriyetinden vaz geçecektir. İşte bu gelişme tarihin esasıdır.

Marksist tarih felsefesinin en çok mücadele ettiği felsefe bu olmuştur. Tarih, eğer fikirlerin çatışması ise, II. Cihan Harbi, Marksist felsefe ile idealist felsefenin mücadelesi olmuştur; nasıl ki I. Cihan savaşı, kültür ile medeniyetin mücadelesi idi.

### 3.Pozitif Tarih Felsefesi:

A.Compte (1798-1857) nin kurduğu bir felsefe olup, Compte (okunuşu Kont) aynı zamanda Sosyolojinin kurucusu olarak da kabul edilir. Ona göre insan akli ne Tanrı'yı ne de metafizik alemleri anlayabilir. Tarihi olayları insan değil, insan toplulukları meydana getirirler. Tarihi olayları, sosyal bütünlük içindeki insanlar yönlendirir. A.Compte'a göre insanlık tarihi üç büyük merhaleden geçmiş olup, halen 3. merhalededir.

a.Teolojik devir: Bu dönemde olup bitenler, İlahi güçle izah ediliyordu. Bu dönem artık bitmiştir.

b.Metafizik dönem/ devir: Felsefenin hâkim olduğu ve tarihin bütün olaylarının metafizik= felsefe ile izah edildiği dönemdir. Bu dönem de bitmiş veya bitmek üzeredir.

c.Pozitif bilim dönemi= müsbet ilimler devri: bu devirde her şeyde bilim hâkim etkin olacak ve ne din, ne de felsefe insanları etkilemeyecektir. İçinde bulunduğumuz devir müsbet bilim devridir.

XIX.yy ortalarında büyük yankılar uyandıran, Osmanlı aydınlarını (M.Reşit Paşa gibi) da etkileyen bu felsefe göre bilim, bütün olayları çözecektir. Bugün çözmese bile önümüzdeki elli nihayet 100 senede çözülmüş olay kalmıyacaktır. Bilimin bütün sırları çözmesiyle ne din, ne felsefenin hayatta bir yeri olamaz.

Ancak A.Compte'un büyük ümit bağladığı bilim, bütün sırları çözememiş, insanların dine ve felsefeye bağlılığı devam etmiştir. XIX.yy ikinci yarısındaki büyük etkisini yüzyılın başlarında da devam ettiren bu felsefe 1911 lerden sonra gerilemeye başladı.

### 4.Hümaniter Tarih Felsefesi:

Kurucusu Herder olup (1744-1803) 1787 de yayınladığı *İnsanlık Tarihinin Felsefesi Hakkında Düşünceleri* nin de tarihin oluşumunda insan ve insanın içindeki temel duygular etkindir. İnsanlar din, renk, dil ve başka bakımlardan çok ayrı görünseler bile, onların içinde ortak



'insanlık' duygusu vardır. İnsanlık dediğimiz bu ortak duygular, tarihin oluşumunda asıl etkindir.

İnsanın. kendisine öncelik vermesi. ondaki insanlık eksikliğinden değil. sadece bir sıralama yapmasındandır. İnsanlık düşüncesinin tarihteki büyük yeri. çoğu zaman siyasetçilerin dilindedir: fakat felsefe olarak. hemen bütün insanlarla belirsiz de olsa yaşamaktadır. Çünkü birçok tarihi olay. öteki felsefelerin görüşleriyle açıklanamamaktadır.

Tarihin içinde mutluluk önceliği" diyebileceğimiz bir gerçek vardır. Buna göre insanlar önce kendileri yaşamak. hem iyi yaşamak isterler. Ancak bundan sonra öteki insanları düşünürler ki, bu gerçek tarihin hemen her devrinde görülebilir. Burada da 'insanlık' gerçeği görülebilir.

### 5. Materyalist Tarih Felsefesi:

Bu felsefeye göre. tarihte ne tabiat üstü güçler. ne de toplumların psiko-sosyal durumları etkili değildir. Tarihi olaylar. adeta bir tarih kanunu gibi cereyan eder; çünkü tarihi yaratan tabiatın içinde yaşayan insan ve insanın içinden gelen eylemlerdir. İnsan yaşamak ve varolmak için mücadele eder; bu kavga'nın içinde. öncelikle hayatını. yaşamasını sağlar ve sonra bazı şeyler düşünmeye başlar. Bu açıdan materyalist felsefeyi ikiye ayırabiliriz:

a. Biyolojik materyalizm

b. İktisâdî materyalizm

Biyolojik materyalizmin kurucusu Darwin'dir. (1809-1892). Ona göre tabiatda sadece kuvvetlerin yaşadığı

sağ kaldığı bir düzen vardır: tarihte de milletler. toplumlar arasında sadece kuvvetlerin devam ettiği bir gelişme söz konusudur.

Karl Marks'ın (1818-1883) kurucusu olduğu iktisâdî materyalizme göre tarih iktisadi istihsal münasebetlerinden (Ekonomik üretim ilişkileri) ibarettir; Tarih bir sınıf kavgasıdır. Çünkü hayatta iki sınıf vardır: a. Emekçiler. b. Emekçilerin emeğini sömüren. onlarla yaşayan kapitalistler. İşte tarih. ezenlerle ezilenlerin. emekçilerle emeği sömü-renlerin kavgasından ibarettir. Çünkü. insan. öncelikle karnını doyurması için çalışmak zorundadır: çalışıp karnını doyurduktan sonra daha başka işler. düşünmeye yer ve zaman bulacaktır. Buna göre önce eylem vardır: fikir daha sonra bu eylemin sonunda ortaya çıkar. Bu büyük müca-delenin sonunda zafer. emeğin. işçinin ve proleteryanın olacaktır. Tarihteki büyük şahsiyetler ve fikirler. üretim ilişkilerinde bir başlangıç değil. ancak onların ürünleri yani sonudur.

Tarihte ekonomik faktörleri sokan bu görüş. XIX. yüzyılın katı tatbikatından kaynaklanmış. büyük taraftar kitlesi kazanmış. 1917 den sonra bir büyük devletin resmi felsefesi olmuştur (1991 de bitti bu durum). Ancak tarihi. bu felsefeye göre yorumlayan ve Marks'ı çözümlerinde esas alan tarihçiler hemen her yerde vardır.

### 6. Ekspressiyonist (izlenimce, intibacı) tarih felsefesi:

Tarihi olduğu kadar. sanat ve edebiyatı etkileyen bir felsefenin tarih görüşüdür. H. Bergson'un (ölm. 1939) sürüklediği 'izlenimci' akımın görüşüne göre tarih. tesadüflerin oluşturduğu bir oluşumdur. Bu açıdan Marks

veyâ Compté'un beklediği kanunları arayıp bulmak imkansızdır. Nasıl insan hayatı tesadüflerin içindeyse tarih de tesadüflerin bir eseridir. Tarihte kanun ve kural yoktur; tarih, öğretilerek değil ancak sezilerek öğrenilebilir. Doğayısıyla tarihte ilmi temel aramak boştur.

### 7.Jeopolojik Tarih Felsefesi:

Buna göre tarihi, insanların yaşadığı coğrafyaları belirler. İngiltere ve Japonya'nın birer ada oluşları, ABD ve Rusya ile Çin'in büyük kara devletleri oluşu bu arada bunların tarihini belirler. İsviçre ve Belçika, büyük güçlerin arasında yaşayabilmişlerdir. İngiltere, Belçika, Hollanda, Danimarka ve İsveç'in hâlâ krallık oluşu dikkate değerdir. Türkiye'nin bulunduğu coğrafya, onun tarihi geçmişini belirlediği gibi, geleceğini de belirleyecektir.

Aralıklı olarak tarihçi, bütün bu sayılan felsefelerin içinde, kendi incelediği dönemi ve olayın sebebini bulabilir. Fakat Nasreddin Hoca'nın herkese "sen de haklısın" dediği gibi, tarihi olaylarda, bu etken ve felsefelerin hepsinin belirli bir yeri olabilir.Önemli olan bunlardan herhangi birisine kesin çözüm olarak sarılmamaktır. Bir tarihi olayda hakim unsur, ekonomik olabilir; ancak bir başkasında pekala psikolojik etkenler üstün gelebilir. Tarihçi aynı anda birkaç etkenin olabileceğini hiçbir zaman unutmamalıdır.

XX.yüzyılın büyük bir Türk Tarihçisi Zeki Velidi Togan şöyle der:

"Tarihi hadiselerden ençok tabii ve iktisadi âmillerin (etkenlerin) ve bizzat beşer hayatının kendisinin müessir olduğuna kâni bulunuyorum. Bununla beraber ruhî âmilleri

de apayrı bir büyük etken olarak tanıyorum" Ancak hiçbir zaman birisini, bütün olaylarda esas kabul etmemek gerekir.

### B. TARİH İLE İLGİLİ KONGRELER VE TOPLANTILAR:

Bilginin ve araştırmaların, dünyada bugün ulaştığı düzeyi bilmek, ancak, mevcudu öğrenmekle mümkün olabilir. Bu kısmen eskiden yazılmış eser ve makaleleri okuyarak olur. Ayrıca, bilimsel toplantılar yapılarak meslektaşlardan öğrenilebilir.

Aynı meslekten olanların, zaman zaman bir araya gelerek ortak meselelerini tartıştıkları toplantılar, her zaman ve her meslekte yapılmaktadır. Tarih ve ona komşu dallarda da böyle toplantılar, XIX.yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılmaktadır. Bu toplantıların hem konusu geniş, hem katılım da büyük olursa *kongre* diye adlandırılır. Buna karşılık belirli bir konudaki bilimsel toplantılar *simpozium* diye anılır. Daha dar kapsamlı, katılanlar da sınırlı ise böylesine bilimsel toplantılar *seminer* diye de anılırlar.

Kongre ve toplantıları, millî (ulusal) ve milletlerarası ölçüde olmak üzere iki alt başlıkta inceleyeceğiz:

#### 1.Millî / Ülkemizdeki toplantılar:

Ülkemizde kongre geleneğini Atatürk başlatmıştır. Atatürk, Türk Tarih Kurumunu kurmuş ve Türklerin medeniyete katkılarını inceleyerek neticelerin tartışıldığı kongreler düzenlemiştir.

a. Türk Tarih Kongreleri: İlki 1932 de millî ölçüde, fakat 1937'dekinden itibaren dünyanın çeşitli yerlerinden gelen bilginlerin katkılarıyla toplanmıştır. Bu Kongreler, 1943, 1948, 1956, 1961, 1966, 1970, 1976, 1986, 1990 ve 1994 toplanmışlardır. Zabıtları daha doğrusu kongrelere sunulan Bildiriler de yayımlanmıştır. Gelecek XIII. kongre 1998 de yine Ankara'da toplanacaktır.

b. Türk Dili Kongresi (Ankara) ve Türkoloji Kongreleri:

Atatürk'ün başlattığı Türk Dil Kongreleri, 1933 den itibaren bir çok defa toplanmıştır. Türk Dil kurumu, bunu 4 yılda düzenli olarak yapmaktadır.

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü'nün düzenlediği milletlerarası ve millî ölçüdeki kongre Türkoloji kongresidir. İlki 1973 de İstanbul'da toplanmış, bunu 1976, 1979, 1982, 1985 ve 1988 takip etmiştir. En son 1991 de toplanmıştır. Bu kongrenin ülke çapındaki millî olanı da bir kaç defa toplanmıştır.

c. 1982 sonrasında, Anayasa gereğince Türk Tarih, Türk Dil Kurumlarını bir çatı altına sokulmasıyla, yeni iki kurum daha kurulmuştur: Atatürk Araştırma Merkezi ve Atatürk Kültür Merkezi. Bu iki kurumun kongreleri de milletlerarası düzeyde 1982 sonrasında dikkati çeker:

Atatürk Araştırma Merkezi nin Atatürk ile ilgili araştırmaları esas alan kongreleri: 1987, ve 1991 ve 1995 de Kıbrıs'da toplanmıştır.

Türk Kültürü Kongreleri: Atatürk Kültür Merkezinin düzenlediği kongrelerdir. 1989 ve 1993 senesinde toplanmış olup, yenisi 1997 de yapılacaktır.

Bu dört kurum, her yıl sıra ile Milletlerarası Kongrelerini yapmaktadırlar.

d. Türk Folklor (Halk Bilimi) Kongreleri: Kültür Bakanlığının öncülüğü ile Türk Halk bilimi ile ilgili Milletlerarası Kongreler toplanmıştır: 1973 de başlayan bu toplantılar 1981 de Uluslararası oldu ve 1986, 1991 ve 1996 da da devam etti.

Bu kongrelerde Türk Halk biliminin çeşitli konuları incelenmektedir.

e. Mahalli Toplantılar: hemen her şehir veya önemli merkez, kendisiyle ilgili bir toplantı düzenlenmektedir: Antalya'da Selçuklu Seminerleri (V. yapılmıştır), Alanya Tarih ve Kültür seminerleri bu arada sayılabilir.

## 2. Milletlerarası Kongreler:

Burada ülkemizde değil, değişik ülkelerde toplanan, düzenleyicisi de Türk Kurumları olmayanları göreceğiz. Bunların bazalarına, Türkiye önemli katkılar yapsa da, Milletlerarası özellikleri daha etkindir. Her ülkenin, ayrıca kendi içinde yaptığı kongreler de vardır: Alman Müsteşrikler kongreleri; Japon Doğu Araştırmaları Kongresi gibi.

### a. Müsteşrik= Oryantalist Kongreleri:

Bilindiği üzere Avrupalı için, doğusundaki milletlerle ilgili araştırma yapanlar, doğu-bilimci= orientalist= Müsteşrik diye anılırlar. Müsteşrikler, Arap,

Fars, Türk, Hind, Çin ve öteki Asya milletlerinin tarihi, dili, kültürü ile uğraşan bilim adamlardır. Aslında Avrupanın dünyaya açılma döneminde, Avrupalıların idareleri altında olanların daha iyi bilmek ve anlamak faaliyetinin bir sonucudur. Ancak dünyayı bir tanıma hareketi olarak da kabul edilebilir. Dolayısıyla emperyalist devletler İngiltere, Fransa, Hollanda, Rusya ve sonradan Almanya ile İtalya da doğudaki milletleri öğrenmekle uğraşmışlardır.

Konusu sadece tarih olmayan, ancak tarihin de içinde yer aldığı Müsteşrik Kongrelerinin ilki 1873 senesinde Paris'de başlamıştır. XXII.cisi İstanbul'da 1951 de toplanan bu kongrelerin XXVI.cısı 1964 da Tokyo'da toplanmıştır. Fakat binlerce delege ve artık birbiriyle ilişkisiz konular sebebiyle, bu kongreler kapanmıştır. Sinoloji, Hindoloji, Java Tetkikleri, Eski Yahudi bilimi, Türkoloji, Arabistik vb.dalları yanyana getirmek imkansız olduğundan, bundan sonra bu tür kongre toplanmamıştır. Onun yerine, öteki bilim dalları kendi ayrı kongreleri toplamaya başlamışlardır.

### **b.Bizantinistler Kongreleri:**

Bizans Devletiyle ilgili araştırmaların tartışıldığı kongrelerdir. Bizans topraklarındaki devam eden Türk Devleti dolayısıyla bizi de ilgilendirmektedir. 18.ci Uluslararası Bizans Araştırmaları Kongresi, 1991 de Moskova'da toplanmıştır.

### **c.CIEPO Simpoziumları:**

Milletlerarası Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Araştırmaları Merkezinin her iki yılda bir yaptığı

toplantılardır. 1990 da Kudüs, 1992 da Ankara ve 1994 de Amsterdam. 1996 da Prag'da toplanmıştır. Tebliğleri zaman zaman yayınlanmaktadır: Peç ve Ankara gibi.

### **d.Türkiyenin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongre-leri:**

İlki 1977'de Ankara, Hacettepe'de toplanan bu Kongre sonraları 1980 Strazburg (Fransa), 1983 Princeton (ABD), 1986 da Münih, 1989 da İstanbul, 1992 de Aix en-Provence ve 1995 de yine Almanya'da (Heidelberg)de toplanmıştır. T.Baykara 1977, 1986, 1989, 1992 ve 1995 kongrelerine katılmıştır.

### **e.Milletlerarası Türk Sanatı Kongreleri:**

İlki 1959 da Ankara'da toplanmış olup, daha sonraları dünyanın çeşitli yerlerinde toplanmıştır. 1963 **Venedik**, 1967 Cambridge, 1971 Aix-en Provice IV; 1975 Münih 1979 (VI.) (V.) X.Budapeşte; 1995 İsviçre (Cenevre).

### **f.PIAC Toplantıları:**

Milletlerarası Daimi Altaistler Konferansı'nın kısaltması olup, Prof.Dr.D.Sinor tarafından sürüklenmektedir. Macarlardan Japonlara kadar çok geniş bir yelpazeye sahip Altayistler, geniş anlamı ile ilgili tetkikler yapan bilginler, her yıl toplanıp çalışmaları hakkında bilgi verirler ve bildiri sunarlar. 34.cüsü Berlin'de (1991), 35.Taivan'da, 36.cısı, 1993 Alma-Ata (Kazakistan) da, 37.cisi Paris'de o 1995 da Tokyo'da 38.ncisi 1996 da Macaristan'da toplanmıştır. . T.Baykara PIAC'ın Ankara, Berlin ve

Alma-Ata toplantılarına katılmıştır. PIAC bildirileri de basılmaktadır.

### g.Diğerleri:

Yukarda sayılanlardan başka Milletlerarası ölçüde daha birçok toplantı yapılmaktadır. Eski Osmanlı Topraklarının üzerinde kurulan yeni devletlerin tarihi, bir bakıma Osmanlı Tarihinin içinde olduğundan onlar da böyle Milletlerarası toplantılara ev sahipliği etmektedirler (Tunus. Ürdün gibi). Ayrıca Balkanlarda Yunanistan, Bulgaristan ve eski Yugoslavya'nın merkezi ve doğu ülkeleride bu çalışmalara katılmaktadır. Romanya ve Polonya'nın da bu türden çalışmalara katkıları önemlidir.

Eski Sovyetlerin dağılmasıyla ortaya çıkan Türk devletleriyle ilgili toplantılar da Milletlerarası boyutlarda olarak başlatılmıştır. Bunların ilki 1994 de Ankara'da yapılmış olup, gelecekte bu türden Milletlerarası toplantılara devam edilecektir.

### C. BİLİMSSEL DERGİLER (Mecmualar, periodikler= süreli yayınlar):

Bilim adamlarının araştırmalarının sonuçlarını, en kısa zamanda öteki meslektaşlarına duyurdukları iki kumandan birisi 'bilimsel toplantılar' ise, ikincisi 'bilimsel dergiler'dir. Bilimsel dergiler, dünyada ve ülkemizde ayrı bir tarihi geçmişe sahiptirler. Dünyada bilimsel dergiler, emperyalizmin dünyayı tanıma faaliyeti ile birlikte başlar. Ve genellikle 'orientalizm' ile birlikte ele alınmalıdır. Ülkemizde de bilimsel araştırmalar, ancak XIX.yy son-

larında başlamış. XX.yüzyılda devam ettiğinden dergiler XX. yüzyılda görülebilir.

Günümüzde dünyanın hemen her ülkesinde (özellikle büyük devletlerde) ülkemizi de ilgilendiren araştırmalar yapılmakta ve yayınlanmaktadır. Bunların takip edilmesi bile belli başlı bir meseledir. Bu ihtiyacı gidermek amacıyla çeşitli girişimler yapılmış ve yapılmaktadır. A.Pearson, *Index Islamicus*, ile bütün periodikleri taramış ve taradıklarını yayınlamış ve ekler (supplement) halinde de yayınlamaktadır.

A.Tietze, Viyana'da bütün periodiklerin taranıp bibliyografyasının verildiği bir dergi (yıllık) çıkarmaktadır: *Türkologischer Anzeiger*, bu dergide o yılda çıkan bütün dergilerdeki Türklükle ilgili çalışmaların bibliyografyası bulunmaktadır.

Ayrıca *İslam Ansiklopedisi*, gibi büyük ilmi ansiklopedilerin ilk cildinde, bütün ilmi dergilerin bir listesi ve kullanılan kısaltmaları da verilir. Ancak biz yine de birkaç ünlü mecmuanın adını vermek istiyoruz:

1.Fransa'da çıkan birisi çok eski, öteki daha yeni iki mecmua ünlüdür:

*Journal Asiatique*, 1822-

*Turcica*, 1969- XXVII (1995);

*Byzantion*,

*Revue de Monde Musulman*, 1906-1927;

*Studia Islamica*, 1959-

2.İngiltere’de: *The Journal of Asiatic Society* (JRAS), 1834-

b.*Bulletin of School of Oriental and African Studies* (BSOAS), 1917-

c.*International Journal of Middle East Studies* (IJMES), 1970-

3.Almanya’da:

*Zeitschrift Der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (ZDMG)- 1837-

b.*Der Islam*, (ISL), 1910-

c.*Central Asiatic Journal* (CAJ),

d.Avusturya’da:

*Wiener Zeitschreft für die Kunde des Morgenlandes* (WZKM),1887-

4.Hollanda’da: Hollanda ve özellikle Leiden şehri, orientalizmin ünlü bir yayıncılık merkezi olup, Brill yayınevi de ünlüdür. (kuruluşu 1683); Birçok derginin ve İslam Ansiklopedisi’nin yayıncısıdır.

a.*Studia Islamica*, 1953-

b.*Archivum Ottomanicum*, (AO) 1969-

5.Amerika B.Devletlerinde: Dünyanın bu yeni araştırma merkezinde birçok dergi çıkmaktadır.

a.*International Journal of Turkish Studies*, (IJTS),1980-

b.*Journal of Nears Eastern Studies*. (JNES).1942-

c.*Journal of the American Oriental Society*. (JAOS), 1849-

6.Ruslarda (Sovyet dönemi dahil):

a.*Trudi Vostochnago...*: 1855-

b.*Zapiski Vostochnago...* (ZVORAO): 1887-

c.*Sovetskaya Türkologiya*,

d.*Sovetskaya Arkheolgiya...*

7.Japonya’da:

-*Toyo Bunko*,

- *JAMES*,

8.Ayrıca dünyanın çeşitli milletlerinin dergileri vardır:

-Macarların: *Acta Orientalia* (yeni), *Keleti Szemle* (1900-1922) eski.

-İtalyanların: *Orientalis*, 1920- *Oriente Moderno*(1921-);

-İsveç’de: *Le Monde Oriental* (OM), 1906-

-Çeklerde: *Archiv Orientalny.*: 1929-

Ülkemizdeki bilimsel dergileri, birkaç kümede ayrı ayrı görmek gereklidir:

1.Bilimsel kurumların (Devletin içinde yer alan) Mecmuaları:

a.Tarih-i Osmanî Encümeni dergisi: *Tarih-i Osmanî Mecmuası* (TOEM), 1910-1924: devamı: *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* (TTEM): 1924-1928, yeniseri: 29-31.

b.Türk Tarih Kurumu: *Belleten*, (1937-

-*Belgeler*, 1964

-*Türk Dil Kurumu Belleteni*

c.Asar-ı İslamiye ve Milliye Encümeni: *Milli Tefhûlâr Mecmuası*, 1915

d.Milletlerarası Şark Tetkikleri Cemiyeti Mecmuası, *Oriens*: 1948-

e.Atatürk Kültür Merkezi: *Erdem*, 1985-

f.Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 1984-

g.*Türk Coğrafya Dergisi*,

2.Üniversitelerin İlmî Dergileri:

a.Üniversitelerin genel dergileri: *Atatürk Üniversitesi 1961 Yılığ*, Ankara 1962,

b.Üniversitelerin Edebiyat, Fen-Edebiyat veya Sosyal bilimler Fakültelerinin Dergileri (Genel fakülte dergileri):

1.(İstanbul) *Darülfunun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*,

-*AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1942-

-*Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*,

-*Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1983-

-*Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*

c.Üniversitelerin tarihle ilişkili öteki Fakültelerin Dergileri:

-*İstanbul Üniversitesi İktisad Fakültesi Mecmuası*,

-*AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*,

-*İlahiyat Fakültesi Dergisi*,

-Eğitim Fakülteleri Dergileri,

d.Üniversitelerin Araştırma Kurumlarının Dergileri:

-İstanbul Darülfünunu, Türkiyat Enstitüsü: *Türkiyat Mecmuası*, 1924-

-*Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası* (1931- )

-Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (1987- )

-Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi,

-İÜ. *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1951-

-Selçuk Üniversitesi (Konya), Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 1(1994)-

e.Üniversitelerin Tarih Bölümlerinin Dergileri:

-İÜEF, Tarih Semineri dergisi (1937- ) I.I/2.II.

-İÜEF, *Tarih Dergisi*, 1948-

- " , *Tarih Enstitüsü Dergisi* (196
- " , *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*,
- AÜDTCF, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (1963- )
- EÜEF, *Tarih İncelemeleri Dergisi*,
- f.Öteki Bölümlerin Dergileri:
- Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* (İUEF)
- Türkoloji Dergisi* (AÜDTCF),
- Doğu Dilleri (I,1964)
- Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, (EÜEF)
- Şarkiyat Enstitüsü Dergisi*,
- Felsefe Arkivi*,
- Sanat Tarihi Yıllığı*. (İUEF)
- Anadolu (ANATOLIA) I,1956- ;
- 3.Bakanlıklar ve onlara bağlı kurumların Dergileri:
- a.Devlet Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü:
- Vakıflar Dergisi*, 1938-
- b.Milli Savunma Bakanlığı, Harp Tarihi Dairesi:
- Harp Tarihi Vesikaları* (Belgeleri),
- c.Kültür Bakanlığı:
- Türk Arkeoloji Dergisi*,
- Türk Etnografya Dergisi*,
- Milli Kültür Dergisi*,

#### d.İçişleri Bakanlığı

Ayın Tarihi, 1923-1931, 1934-1957,

-*Türk İdare Dergisi*,

e.Milli Eğitim Bakanlığı, V(1949);

-*Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya*, 1933; 2 ye ayrıldı:

-*Türk Arkeoloji Dergisi*

-*Türk Etnografya Dergisi*, 1956-

-*Tarih Vesikaları Dergisi*,

4.Özel Kurumların dergileri: (1941.I/1-6,II,7-12, III,13-15 (V.1949): Yeniseri:1961-

a.Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü:

*Türk Kültürü*, (1962-);

-*Türk Kültürü Araştırmaları*,

b.Türk Dünyası Tarih Araştırmaları Dergisi (ilmi ve popüler)

c.*Tarih ve Toplum; Toplumsal Tarih*,

d.*Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*,

e.*Bilim-Birlik-Başarı*,

f.*Resimli Tarih Mecmuası*,

g.*Hayat Tarih Mecmuası*,

h.*Türk Folklor Araştırmaları*,



5.Hatıra Kitabı. Armağan. Anma kitapları= Mélanges. Feitschrift.

Ünlü bilginlerin, sağlıklarında 50. 60 veyâ 70. cı yıllarında meslektaşlarının çıkardıkları *Armağanlar* veya ölümlerinden sonra çıkan Hatıra kitapları da mecmua gibi kabul edilebilir. Çünkü bunlarda da çeşitli bilginlerin araştırmaları bulunmaktadır. Böylece sadece dergilerde değil, bu türden yayınlar da makalelerin yayını için elverişlidir. Bazen bilimsel Derginin bir cildi. Hatıra sayısı veya Armağan olarak ayrılmaktadır.

1.Armağanlar için birkaç örnek verebiliriz: Doğunun 60.yılı münasebetiyle *Fuat Köprülü'ye Armağan* (T. Dil kurumu. Ankara 1952).

b.Zeki Velidi Togan'a Armağan. 1950-1955, 60.yaşı münasebetiyle.

Z.Velidi Togan. Tarihte Usul'ünde (s.286) şu bilginler için yanlarındaki tarihlerde ithaf kitapları çıktığını belirtiyor: Baron V.Rosen (1987), Th.Nöldeke (1906. 2 cilt) V.Thomsen (1912), I.Goldziher (1912), E.Sachau (1915), W.Radloff (1918), F.Hirth (1920), E.G.Browne (1920), J.Strzygowski (1923), W.Barthold (1927), G.Jacob (1932), S.Hedin (1936), P.Kahle (1935), F.Giese (1940).

Son yıllarda ülkemizde de Armağan ve Hatıra kitapları artmıştır.

## D. MÜRACAAT ESERLERİ:

Bir tarihçinin kitaplığında en azından bulunması gereken kitapları, burada belirtmeye çalışacağız. Bilindiği

gibi müracaat eserleri, hemen her kitaplıkta da görüldüğü gibi, sık sık başvurulmuş eserlerdir. Çok sık kendisinden yararlanıldığından tarihçilerin de bunları, bunların birer örneğini edinmeleri gerekir. Bu eserleri şöyle sıralayabiliriz:

### 1.Mükemmel bir Ansiklopedi veyâ ansiklopediler:

Mevcut bilginin kısa ve öz olarak bir araya toplandığı yer olan Ansiklopediler, tarihçi için de bir ihtiyaçtır. Tarihle ilgili olarak gerekli bilgileri içine alan ansiklopedi. Leiden (Hollanda) de. Brill yayınevinde (Kuruluşu 1683) yayınlanmaya başlayan (XX yy ilk çeyreğinde) *İslam Ansiklopedisi*'dir. (1913-1936): = *Encyclopedia of Islam*, (Ed. Houtsma, T.W. Arnold, R.Basset ve R.Hartman) Bu ansiklopedinin Türkçesi (bazı maddeler çeviri, bazıları tadil, bazıları ikmal ve bazıları yeniden yazılarak) *İslam Ansiklopedisi* adıyla çıktı: XIII cilt (ve ekleri) 1941-1981; Leiden baskısının ikinci yazımı (edition) 1954 den itibaren devam etmektedir. İlk 7 cildinin isimler ve konular içindekileri de çıkmıştır. (VIII.cilt çıktı) (Ned-sam) (1995) Bu arada ülkemizde Türkiye Diyanet Vakfının çıkarmaya başladığı *İslam Ansiklopedisi* de, tamamlandığında (halen XI. cildi çıkmıştır, E maddesinde) yararlı olacaktır.

Ayrıca genel bilgileri içeren bir başka ansiklopedi. *Türk Ansiklopedisi* (33 cilt. 1943-1984) veyâ Avrupa-Amerika'dan bir ansiklopedi de yararlı olur: *Encyclopedia Britannica*. Brockhaus, gibi.

Türkçemizdeki eski türden ansiklopedik kitaplar da vardır. Şemseddin Sami'nin *Kamusul 'Alâm* 'ı gibi (İstanbul 1306-1316),(1884-1899) (1850-1904);

## 2. Türkçe ve yabancı dillerde yeterli lugat:

Türkçe lugatlerin başında Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlük'ü gelmektedir. 36.666 Ayrıca F. Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat* 'ı (Ankara 1962) de yararlıdır. Türkçenin Arap harfleriyle yazılmış olan lugatları da gereklidir: Ş. Sami *Kamus-ı Türki* veya Muallim Naci *Lugat-ı Nâci*. Ayrıca, Türkçenin tarihi sözlüğü çıkıncaya kadar, Türk Dil Kurumunun Tarama ve Derleme sözlükleri yararlıdır.

Redhouse'un Türkçe-İngilizce sözlüğü. 93.000 kelimeyi kapsar.

Bilinen Batı dilinden Türkçeye de mükemmel bir sözlük olması gerekir. Ayrıca o dilin kendi sözlüğü de gereklidir: Larousse veya Oxford gibi.

## 3. Çeşitli Klavuzlar:

*Hicri Tarihleri Miladiye Çevirme Klavuzu*, F. R. Unat, (Türk Tarih Kurumu yayını)

-**Başbakanlık Osmanlı Arşivi Klavuzu**, İstanbul 1992.

-**Şeriye Sicilleri**, İstanbul 1988 (Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü yay.)

-*Türkiye Müzeleri Klavuzu*

-*Türkiye Kitaplıkları Rehberi*,

-F. Babinger. (Çev. C. Üçok) *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. Ankara 1982. 501s.

*Bursalı M. Tahir. Osmanlı Müellifleri, 1334-1343 (1918-1924): İstanbul 2 cilt*

-M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Lugatı*, 3. cilt (MEB).

-M. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lugatı*, İst. 1986 (Enderun).

-B. S. Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1974 (TDK).

4. Harita ve Atlaslar: dünyayı ve özellikle ülkemizi gösteren en azından bir mükemmel atlas; veya ülkemiz için ayrı, dünya için ayrı atlaslar; ayrıca yeterli miktarda haritalar.. Tarih Atlasları da bu arada gereklidir. (Türkçe veya batı dillerinde).

## 5. Kişi veya coğrafi adlar sözlükleri:

*Kim Kimdir (Who's who)* türünden kitaplar; B. Necatigil'in Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü veya benzeri kitaplar. Dictionary of National Biography, Leiden 1885, 1961, 63 cilt) Ayrıca Türkiye ve Dünyadaki yer isimleriyle ilgili Coğrafya Sözlükleri: Sülaleler için Bosworth;

## 6. Bibliyografyalar:

Bibliyografya, kitap ve ilgili listeler olup, birçok anlam içermektedir.

a. Ülkemizde Tarih ile ilgili yapılan yayınları gösteren Bibliyografyalar gibi. dünyadaki yayınları içine

alan eserler burada sayılabilir. Bunlar daha önce yapılan çalışma ve araştırmaları gösterdiğinden önemlidirler. Belli başlıları şöyle gösterilebilir:

E.Koray, *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası*, I-IV, İstanbul 1956-87.

-M.Gökmen, *Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası*, 1968.

-M.T.Acaroğlu, *Açıklamalı Atatürk Kaynakçası*, Ankara 1981.

S.Trak, *Türkiye Coğrafya Eserleri Bibliyografyası*,

A.M.Mansel, *Türkiyenin Arkeoloji... Bibliyografyası*

-L.Kısa-F.Başbuğoglu, *Türkiye 'de Basılmış Olan Bibliyografyaların Bibliyografyası*,

-*Türkiye Bibliyografyası*,

-*Türkiye Makalaleler Bibliyografyası*,

Dünya da çıkan dergi ve armağanlarda yayımlanan her türlü makale ve eser başlıca iki yerde bulunabilir:

a)-A.Pearson, *Index Islamicus*, 1906-1955, Cambridge 1958; sonraki yıllar için "Supplement"leri vardır; 1956-60, Cambridge 1962 ve dev.

b)-A.Tietze, *Turkologische Anzeiger*, 1975- ;her yıl çıkmakta olup, o yılın yayınlarını içerir.

*Bibliyografya*. Yeni çıkan eserlerin, bilimsel dergilerde tanıtılmaları demektir. Buna aynı zamanda Kitâbiyât da denilir.

Bibliyografya bir anlamla, 'yararlanılan eserler listesi' de demektir. her makale veya daha çok kitapların ardına (veya önüne) böyle bir bibliyografya konulur. Burada o çalışmada (makale veya monografi) kullanılan her türlü bilgi kaynağının adı ve künyesi verilir. Bu da belirli bir esasa göre yapılır: Belgeler, arşiv kaynakları en başta, hatta yayınlanmamış olanlar ayrı bir kısımda verilir; ötekiler için kümelendirme yapılabilir; yapılmazsa soyadı sırasına göre verilir.

Meselâ bu çalışmanın kısa bibliyografyası şöyledir:

-Z.V.Togan, *Tarihte Usul*, İstanbul 1969 (2.Baskı)

Z.V.Togan "Ortaçağ İslâm Aleminde Tenkidi Tarih Tahakkümü", İTED, 43-49;

-İ.Kafesoğlu, *Tarih Metodu*, Ders Notları (1962-63 ders yılında bizzat tuttuğum notlar)

-M.S.Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, İstanbul 1990, (İÜEF yayını: 3579).

M.S.Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994 (Kubbealtı neşr.),

-E.Memiş, *Tarih Metodolojisi*, Konya 1987,

-Y.Z.Kavakçı, *İslam Araştırmalarında Usul*, Ankara 1976,

-R.Keleş, *Toplum Bilimlerinde Araştırma ve Yöntem*, Ankara 1976 (*Tarihte Yöntemi* O.Sander yazmış)

-S.Mülayim, *Sanat Tarihi Metodu*, İstanbul 1983

## Ek A

-Konu seçimi ve bir ön plân yapımı

a. İlk bilgiler, Ansiklopedik, okul kitapları

b. Bilgilerin şekillenmesi ve yeni bilgi aranması; edinilen bilgilerin tahkiki;

c. Nerelerde yeni bilgi bulunabilir ?

ç. Bilgilerin uygun şekilde tesbiti, doğrulanması.

A. Köy, kasaba ve hatta şehir tarihi yazma planı

B. Bu plâna göre edinilecek bilgilerin kaynakları,

C. Türkiye kitaplıkları ve arşivleri hakkında bilgiler:

D. Takvim, meteoroloji, şeriye sicilleri, harita ve salnâme bilgileri.

### A. Bir köyün, kasaba veyâ şehrin yazım plânı ve kaynakları.

Ülkemizde büyük bir sosyal değişme vardır. Bu sosyal değişme, etkilerini yüzeyde de göstermekte, ülkemiz yüzeyi 'eski'lerden temizlenmektedir. Geçtiğimiz yüzyılda itibâren çoğunluğun damarına işleyen 'eskiden nefret, yeniyi arama, yeniyi özlem" ne yazık ki olumsuz izler bırakmıştır. Bu olumsuzluğu, sadece tarihine düşman sanılan kitlede değil, sofı ve dindarlarda da bulabiliriz. Böylece ülkemizde geçmiş ve mazi düşmanlığı insanın gündelik kısa menfaatini esas alan, bunun zıttı öteki

-H.Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Ankara 1987<sup>3</sup>,

-A.Kurtkan, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, 1982<sup>2</sup> İstanbul

-T.Ataöv, *Bilimsel Araştırma El Kitabı*, Ankara 1969. 48 sh.

-E.Bernheim (Çev. M.Ş. Akkaya), *Tarih İlmine Giriş, Tarih Metodu ve Felsefesi*, İstanbul 1936.

-C.V.Langbois-C.Seignobes (Dr.G.Ateş), *Tarih Tetkiklerine Giriş*, İst. 1937

-L.Halkin (B.Yediyıldız), *Tarih Tenkidinin Usulleri*, Ankara 1986.

-A.N.Kurat, *Ortazaman Tarihi İçin Kısa Bir bibliyografya*, İst. 1934

dünyayı da dünyamızdaki herşeye düşman gösteren bir zihniyetle açıklanabilir.

Bir köyün, daha doğrusu bir iskân yerinin tarihini yazmak demek, onun üç esasını tesbit etmek demektir.

1.Orasının maddî eşyasını, maddî hâlini tesbit etmek gerekir. Öncelikle bir harita, kroki veya plânı verilmelidir; elde yoksa, bizzat yapmak gerekir ve bu denenmelidir. Burada, maddî özellikleri yâni sokağı, caddesi, yolu, çıkmazı gösterebilir. Ayrıca bahçesiyle evi ve evin hertürlü eşyasını; evin, müstemilâtını, ahır, samanlık ve anbarlarını ve ötekileri. Kesinlikle bilinmesi ve tesbit edilmesi gereken bir hususiyettir. köy, kasaba veyâ şehir, hiç farketmez.

Böylece oradaki hem eski eserler (yâni orada oturanların hatırlamadıkları devirlerde yapılanlar), hem de orada oturanların yaptıkları belirlenmiş olacaktır. Nasıl olsa bir süre sonra, orada oturanlar baba veyâ dedelerinden kalanları da beğenmeyip yıkacaklar, yıkasalar bile harabiyete terkediş, adeta eski zaman eseri özelliği kazandıracaklardır.

2.Orada oturan insanları yazmak gerekir. Orada oturan insanların yazılması demek, insan unsuru demektir. İnsan unsurunun özelliği, nüfus ve yaşayışta kendisini belli eder. İnsan varsa, yaşamak için uğraşacaktır, iş ve emek olacaktır. Bu ise doğrudan bir ekonomik hayattır, meşgaledir. Dolayısıyla, ekonomik her türlü meşgale bugünden başlayarak, geriye doğru yazılacaktır. Öncelikle bugün, yâni inceleme yapılan dönem yazılacaktır. Bundan geriye gitmek artık kolaydır.

3.Orada oturanların zihinlerinin içini tesbit etmek gereklidir. Ancak bu çok zor bir iştir. Zihinlerinin içini belirlemek zor olunca, çeşitli vesile ve görüntülerle bunu tesbite çabalamak gerekir. Burada karşımıza kültür denilen büyük bir olay çıkacaktır. Bunun aynı zamanda sosyal hayat başlığı altında verilmesi de akla gelebilir.

Bunlar neler olabilir:

- a.Öğrenim durumu, kocakarı, ebeveyn eğitiminden başlayıp, kurumsal öğrenim olayı.
- b.Sağlıkla ilgili bilgiler; gerek insan, gerekse hayvanların sağlığı ile ilgili bütün bilinenler, hastalıklar ve tedavileri burada işe yarıyabilir.
- c.Hertürlü eğlenceler bilinmelidir. Eğlenceler de türlü türlüdür. Meselâ düğün, eğlencelerinin başında yer alır. O zaman düğünü, başlı başına bir olay olarak ele alınabileceği gibi, eğlence vesilesi olarak da ele alınabilir. Ötekiler de (hıdrellez, mahsul idraki, nevrüz vs) bu arada kolay yorumlanabilir.
- d.Hertürlü idman, spor bilgilerinin tesbiti; istirahat ve dinlenmenin de bilinmesi ve nasıl yapıldığının tesbiti önemlidir.
- e.Güzel sanatların bütün yönleri, renk-desen (resim), dans-raks, ve nihayet musiki. Hepsi birbiri içinde sanatın birer parçasıdır; edebiyat ile musiki kimi zaman içiçe almak gerekir.
- f.Diğerleri; akla gelmiyen öteki unsurlar.

Kısacası bir yeri, orasıyla, yapısıyla, insanıyla ve insanın zihninin içiyle bir arada incelemek gerekir. Bunun için şöyle bir plan gereklidir:

### **I.Coğrafyası, maddî dünyası:**

- a.Türkiyedeki ve daha yakın çevredeki yeri; bilinenlerle bağlantısı,ulaşımı;
- b.Dağ, tepe, yamaç, ova, vadi, nehir, ırmak duru; pörk ve arazi; tanımı, isimleriyle ve tarifleriyle.
- c.İklim değeri; Devlet Meteoroloji bilgileri (yoksa en yakındaki yerinki) ile mahalli bilgiler verilecektir; kar, yağmur afetleri, sel baskınları, kuraklıklar, rüzgarlar bulutlar, yağışlar; bunların özellikleri.
- d.Orasının bitkisel varlığı; tabii bitkileri yetiştirilen bitki varlığı; hayvan varlığı; hem de yetiştirilen hayvanların bit-pireden tutun, dağlarındaki ayı-porsuklara kadar.
- e.Diğerleri.

### **II.Orasının: Mahalle ve Semtleri,**

A.Sokakları, çıkmazları; özellikleri; evleri, bahçeleri, evlerinin durumu. Anbarlar- ekler, müstemilat; yazlıkları, yazlıklarındaki durum; bağ evleri ekleri; yayla heyeti.; bunların zaman içindeki gelişmeleri;

B. Dini hayatı: Cami, mescit, yatırırlar, türbeler-tekkeler.

C.Aydınlanma; içme buyu; kullanma suyu

### **III.Bölüm: Nüfus ve Meşgale**

### **A.Nüfus**

#### **1.Nüfusuyla ilgili en eski bilgiler,**

- a.Osmanlı döneminin erken zamanları: XV-XVI yy.lar (Arşiv kaynaklarından)
- b.XVII-XVIII yüzyıllarda nüfus (Şeriye sicillerinden)

b.XIX.yüzyılda nüfus (Salnamelerden)

#### **2.XX yüzyıldaki nüfus gelişmeleri: 1927 ve sonrası**

#### **3.Aileler :adları ve kökleri**

#### **4.Dışarıya göç, sebepleri, gelişmesi.**

#### **5.Dışardan göç, sebepleri oluşumu.**

#### **6.Nüfusla, insan unsuruyla ilgili öteki bilgiler; teşkilat= oda, gençlik teşkilatı, önderler sağlık ile ilgili bilgiler.**

### **B.Meşgale: iktisadî faaliyetler**

#### **1.Toplayıcılık, avcılık;**

a.Yiyecek toplayıcılığı, otlar, mantarlar, kökler ve diğerleri.

b.Ticaret için toplayıcılık: taş, ağaç, ot (kekik vs.).

c.Avcılık: yiyecek için, satış için.

d.Bu kısmın öteki bilgileri.

#### **2.Hayvancılık;**

a.Ziraata yardımcı olarak hayvancılık, (çift öküzleri, at) ev içi: inek, tavuk, eşek vs. beslemek.

b.Doğrudan bir geçim olarak hayvancılık, sürü, besicilik.

c.Hayvancılığın önemi, gelişme veya gerilemesi:

### 3.Ziraat; tarım.

a.Hububat, buğday, arpa, çavdar vs; yiyecek ve satış için.

b.Diğer ürünler: pancar, tütün, pamuk, susam vs.

c.Sebze ve meyve üretimi.

d.Ziraatin gelişmesi: traktör, gübre, sulama hususları.

### 4.El sanatları; sanat ve işlemesi.

a.Kendi ihtiyacı için üretim,

b.Ticaret için üretim,

c.Üretimin geçime etkileri.

### 5.Ticâret, pazarlar:

a.Pazarı, diğer yakın pazarlar, önemleri,

b.Dışardan alınan mallar, özellikleri,

c.Dışarıya satılanlar,

d.Ticaretin işleyişi, araçlar; oluşum ve gelişmesi; bakkallar.

### 6.Ulaşım özellikleri; insan ve eşya taşımacılığı.

C.İnsanların meşgale ile birlikte özellikleri; geçim, gelişme ve gerilemeleri; değişimler.

1.Nüfusun meşgale ayırımı: %10 toplayıcı, avcı.%30 hayvancı: %50 ziraatçı; %10 tacir. %10 işçi gibi.

2.Nüfus ile meşgale ahengi; geçmişten günümüze gelişmesi.

## IV.Bölüm

1.Eğitim, öğretim: en eskilerden. günümüze; geleneksel eğitimden mektebe;

2.Sağlık meselesi; suların ve havanın özellikleri; öteki unsurlar; eski sağlık kuralları; değişimler; ilaçlar, manevi tedavi;

3.Eğlenceler; aile içi; toplu eğlenceler; sünnet, evlenme, askere gitme, takvimle ilgili olanlar; oyunlar; (kadın ve erkek).

4.Spor ve idman; eskilerden günümüze, güreş, yürüyüş, yüzme vs. Eski yarışlar.

5.Edebiyat, şiir-mani; musiki ve özellikleri; renk-desen durumu.

6.Diğer unsurlar.

## V.Bölüm: Orasının kendisine mahsus özellikleri

1.İnsanlarıyla ilgili özellikler.

2.Arazisi, coğrafyası ile ilgili hususiyetler.

3.Meşgalesi ile ilgili bilgiler.

4.Fikir, düşünce, hayat felsefesi ile ilgili bilgiler, te-lâkkiler.

### **B.Kaynakları**

Bilginin en önemli kaynağı, inceleme yapılan yerdir, Burada bilgi iki şekilde edinilebilir:

a.Doğrudan, içinde yaşanılarak veya dışardan gözlem-lenerek fiziki özellikleri bilinir. Bu durumda, önceden zihinde oluşturulan sorulara cevap aranmalıdır. Böylece orasının özellikleri, kendi içinde oluşan, belirli kalıplar içindeki bilgilere göre değil, daha geniş bir açıyla ele alınabilir.

Araştırmacıların, bilinenleri ve söylenenleri belirlemek yerine, bilinebilecekleri öğrenmeye çalışmaları yerinde olur. Orasının coğrafi özellikleri, her türlü adları (mahalli ve türkçe karşılıklarıyla) böylece tesbit edilmelidir. Bilginin önemlisi önemsizi olamaz; mümkünse bütün bilinenler, ahenkli bir bütünlük içinde ele alınmalıdır.

b.O iskan yerinin uzun sürede edinilebilecek bilgileri iki türlü elde edilebilir: Öncelikle orada uzun süreli yaşyarak ve bu süre içinde, tesbit edilmiş bilgiler öğrenilmeye başlanır. Böylesine bir hareket tarzı her zaman mümkün olmayabilir. Fakat en güzel ve en yararlı olan bir yoldur.

İkincisi, uygun haber kaynakları bulunarak bilinebilecek hususlar öğrenilir. Bu haber kaynaklarında üç özellik aranmalıdır: a.Meraklı, bilen insanlar olmalı; b.Mümkün-se dış dünya ile temasları az olmalı; c.

bilgilerini tarafsız verebilmeli. Gerçi sonuncu husus, başka bilgi kaynakları ile giderilebilir. Bilgilerin ev içi olanları hanımlardan, fakat meşgale ve öteki hususlar erkeklerden öğrenilmeli-dir. Her iki kümenin bilgileri için olanları ayrıca en azından iki ayrı kişiye daha teyit ettirilmelidir. (eski ve imkânsız olanlar hariç).

c.Bilgilerin edinilmesinde, iki yol vardır: tabii bilgi edi-nilmesi; bilgi alınan kişi serbest bırakılarak bildiklerini serbestçe anlatır; bu kesinlikle bir kere yapılmalıdır; ancak yeterli değilse, sorularla konu açılmalıdır; fakat sorular, cevabını yansıtır nitelikte olmamalı; iki-üç ihtimalli olarak verilmeli ki, bilgi edinilen kişi gerçeği söylesin. İkinci yol istenilen bilgilerin doğrudan sorulmasıdır.

d.Bilgilerin sağlıklı edinilmesinde, ilk defa gidilen yere, tekrar tekrar gidilmesi yararlı olur. Çünkü, güven verilmesi şarttır. Bilgilerin isimsiz kullanılacağı da gerektiğinde belirtilmelidir. İnsanların en iyi bilgileri, kendi yakın çevrelerinden edinebilirler.

Çok yaşlıların herşeyi iyi bildikleri sanılmamalıdır. Bir zaman sonra hafızaları zayıflar, olayları karıştırabilirler. Onun için daha genç olanlardan da bilgi edinilmelidir. Geniş kültürlü olanlar yanında, dünya görüşü sınırlı olanlardan da bilgi alınabilir. Bu tür bilgiler, tahkik için yararlı olur.

I.Bölüm için en iyi bilgi oradan edinilir. Sadece iklim değerleri (yağış, mevsimlik ve aylık değerler; sıcaklık aylık değerler) Devlet Meteoroloji İdaresinden istenmelidir.



II.Bölüm sadece oradan edinilecek bilgilerle yazılabilir. Eğer o yer, bazı özellikleri ile dikkati çekiyorsa, daha önceden bu türden bir araştırma yapılmış olabilir. Mimar veya Sanat tarihçileri, evleri, eskiden kalan yapıları incelemiş olabilirler. Ancak hiç bunlara bakılmayarak, oradan edinilecek bilgilerle de bu Bölüm yazılabilir. Burada mümkünse plan, harita, kroki gibi görsel malzeme çok kullanılmalıdır. Harita için de Harita Genel Müdürlüğünden harita istemeye gerek yoktur. Yörenin haritasını, araştırmacı kendisi, sade ölçüde de çizebilir. Bu tür harita plân-kroki'de çok yararlı olabilir.Yerleşme yerinin planını kendisi yapabilir. Böyle bir sade plân, hiç olmamasından kat kat daha iyidir..

III.Bölüm: Bir bakıma tarihtir. Tarih için en eskilerden günümüze kadar belirli bir düzen olmalıdır. Bizim için esas günümüz olacağından, Türk öncesi dönemine çok ayrıntı vermek gerekmez. Ancak yine de bilinmesi yararlı olur. Pauly Wissowa'nun Real Ansiklapedie'sindeki uygun madde, Almancadan çevrilebilir. Oradaki antik yerleşmeler nasıl olsa çocuklarınca bilinir.

Bizans devri için çok ayrıntılı bir eser yoksa da, genel bir tarih olarak G.Ostrogorskinin kitabı (Türk Tarih KurumuYayımları) yararlıdır. Kitaplıklardan W.M.Ramsay'ın *Anadolu'nun Ta-rihi Coğrafyası* adlı eseri okunabilir.

Selçuklu devriyle ilgili M.Halil Yinanç'dan başlayarak (Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi, İst.1944) Osman Turan'ın *Selçuklular Zamanında Türkiye* (İst.1971) en ayrıntılı eserdir. Ayrıca C.Cahen (Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, İst.

1979) ve S.Wryonis Jr.'ın kitabı da sayılmalıdır. Danişmentnâme (I.Melikoff), Saltuknâme (L.H.Akalın), Menakıb ül'Arifin (T.Yazıcı), Vilayetnâme (A.Gölpınarlı) da okunabilir. İbn Bibi, Aksaraylı, Selçuknâmenin türkçeleri de vardır. Ancak bütün bunlar için Osman Turan'ın eserinde bilgi vardır.

Baylikler devri için İ.H.Uzunçarşılı'dan itibaren çeşitli araştırmalar yapılmıştır. P.Witteke, İ.Melikoff - P.Lemerle, B. Fleming, M.Ş.Ş.Tekirdağ, M.Ç.Varlık 'ın eserleri vardır: XIV.yy ikinci yarısındaki İç Anadolu tarihi için çok önemli olan *Bezm ü Rezmi*'nin türkçesi de çıkmıştır.

Tarih kitaplarında (Osmanlı Devri) orası için hiçbir kayıt olmayabilir. Bu fazla bir eksiklik sayılmalıdır.

Bir önemli husus, vakfiyeleri bulmaya çalışmaktır. Rivayetler veya kesin bilgilerle edineceğiniz vakfiye adlarından vakfiyeleri görüp bilgi edinebilirsiniz. Ancak unutmamak gerekir ki vakfiyeler, ayrı hususlar içerebilir: bize lazım olan kendisine vakıf ayrılan yapı ve vakıf yapan kişidir. Yapı dolayısıyla bilgimiz daha çok olabilir.

XV ve XVI.yüzyıllar için İstanbul'da Başbakanlık Arşivi ile Ankara'da Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivinde bilgi çoktur. Tahrir Defterlerinde, yörenizin bağlı olduğu Sancak bilinince, o defter incelenir; köyünüz, kasabanın veya daha büyük iskân yeriyle ilgili farklı zamanda ait birkaç nüfus değeri bulunabilir. Hatta orada oturan vergi mükelleflerinin isimleri de vardır. Ayrıca yetişen ürünler de bilinir. Dolayısı ile XVI.yüzyıl çok ayrıntılı olarak bilinebilir. XVI.yy defterlerinin kaza listesi

T.Baykara'nın *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş* adlı eserinde vardır.

XVII. yüzyıl için *Evliya Çelebi* görülmelidir.

XVIII. yüzyılda şeriye sicilleri çoğalır. Şeriye Sicilleri, bağlı olduğunuz kazanın mahkemesinin defteridir. Her türlü bilgi orada vardır. Kaza, sancakla veya idari teşkilatla ilgisi olmayan ayrı bir teşkilattır. Bağımsızdır ve doğrudan Kazaskerliğe bağlıdır. Kazalardaki siciller (kayıtlar)ın tutulduğu defterlerin bir kısmı günümüze kadar gelmiştir. Kazaların listesi *Baykara*'da vardır. Ayrıca ek II deki listeden kazanızın sicili ve varsa hangi tarihleri kapsıyor bulabilirsiniz. Bu siciller, Ankara'daki Milli Kütüphanede bulunmaktadır.

XIX.yy ilk yarısı kadı sicillerinden öğrenilebilir. Ayrıca, İstanbul Başbakanlık arşivindeki Temettüat Defterlerinde de ayrıntılı bilgi vardır.

Seyyahlardan bazıları da oradan geçmiş olabilir. Seyyahların listesi Türkçede pek yoktur. İzmir ve Batı Anadolu için T.*Baykara*'nın *İzmir Şehri ve Tarihi*'ne bakılabilir. Avrupa Türkiye'si için A.Boué'nin *Avrupa Türkiye'si* adlı kitabı vardır.

XIX.yüzyılın ikinci yarısı için bilgi imkanı çok artar:

a.Artık Gazeteler vardır; Vilayet gazeteleri de çıkmış olup, İstanbul ve İzmir gibi şehirlerin gazeteleri çoğalmıştır.

b.Salnâmeler çıkmıştır. Salnâme, 'Eyaletlerin' her türlü bilgisinin az- veya çok yıl yıl verildiği kitap-

lardır. Devlet Salnamesi. 1847 den itibaren hemen her yıl çıkmıştır

Salnameler eyalet=vilayetlere göredir. H.Duman'ın *Osmanlı Yıllıkları* adlı kitabında bilgi vardır. Ayrıca bazıları çok ayrıntılı olup, köyler ve nüfusları da vardır.

Salnamelerin listesi, ülke içi bölünmesi ek:B de verilmektedir.

c.Coğrafya kitapları çıkmış ve çoğalmıştır. Bunların bazılarında güzel bilgiler vardır. Çünkü lise (idadi) ve Orta-okullarda (Rüşdiye) Osmanlı (Ülkesi) Coğrafyası okutulmaktadır.

d.Vital Cuinet'in 4 ciltlik *Turquie d'Asie* (Paris 1891-94)adlı kitabı vardır. Bu kitabında Asya'daki bütün Osmanlı ülkesi için bilgiler vardır, Türkleri gözetten bir yazardır.

Buna dayanılarak Şemseddin Sami, ansiklopedik eseri *Kamus ul Âlâm*'ında kazalarla ilgili maddelerde güzel bilgiler verir.

XX yüzyılda gazeteler, salnameler daha da artmıştır. Hem bu devri bilen, gören ve yaşayanlara ulaşanlar da çoktur.

Cumhuriyet sonrasındaki duruma gelince kazalar için TC *Devlet Salnamesi* ayrıntılı bilgiler verir; bunların bir kısmı arap alfabesi ile çıkmıştır. Sonraki dönemin yıllıklarında bilgi daha azdır.

İncelediğimiz yer belediye'lik ise *Belediye Yıllığı* türünden esaslarda bilgi vardır.

İlk ansiklopedilerde (Hayat) bilgi bulunabilir.

1940 sonrasında alfabenin ilk harfleri ise Türk (İnönü) Ansiklopedisinde bilgi olabilir.

Nüfus için İstatistik Genel Müdürlüğünün nüfus sayımlarının sonuçlarıyla ilgili yayınlarına bakılabilir. Kitaplıklarda bulunabilir. Ankara'daki Enstitü Binasından da öğrenilebilir. Köylerin nüfusları 1935 ve sonrasındaki sayımlarda yayımlanmıştır 40, 45, 50, 55, 60, 65, 70, 75, 80, 85, 90 yâni 12 nüfus sayımına göre her köyün nüfusu bilinebilir.

1967 lerde İl yıllıkları çıkmaya başlamış olup, bunların bir kısmı 1973 de de çıktı: İl yıllıklarında bilgileri ihmal etmemek gerekir.

Yörenizle ilgili sizden önce yazılmış olan eserlere bakmalısınız.

## Şeriye Sicilleri

Şeriye sicillerinden şunları öğrenebiliriz:

- 1.İstanbul'dan, meydana gelen her türlü emirleri,
- 2.Beylerbeyi, Sancak Beyi. Mutesellimlerin gönderdiği buyruklar ve benzerleri
- 3.Kadının merkeze gönderdiği yazılar
- 4.O yerin meseleleri, inşaat durumu, eşya fiyatları
- 5.Nüfus durumu
6. Halkın çekişme ve davaları; evlenme, boşanma, kız kaçırma, yol kesme, hırsızlık, yaralama, öldürme olayları.
- 7.Esnaf ve ticaretle ilgili bilgileri; yevmiyeler, narh listeleri; para ile ilgili bilgiler
- 8.Terekeler, tereke listeleri; eşyalar-bedelleri
- 9.Diğerleri

## ŞER'İYE SİCİLLERİ BULUNAN KAZALAR

- 1.İstanbul: Pek çok; bk.Müftülük Arşivi<sup>1</sup>
- 2.Anadolu Sadareti: Anadolu Kazaskerinin: L-177: 1247 (1831)-1341 (1924)
- 3.Adana, 150 adet: 1111 (1699)- 1326 (1908)

<sup>1</sup>Tarihler verilirken, hicri senenin içinde olduğu miladi sene iki ise, ilk sırada başdaki miladi sene, ikinci sırada ise, sonraki miladi sene alınmıştır. Meselâ 1245 ilk sırada 1829, ancak bitişte (ikincisinde) 1830 kabul edilmiştir, şaşırtılmasın.

|                         |     |                         |
|-------------------------|-----|-------------------------|
| 4. Adıyaman=Hısn Mansur | 48  | 1287 (1870)-1338 (1920) |
| 5. Afyon Karahisarı     | 182 | 1044 (1635)- (1925)     |
| 6. Amasya               | 95  | ,1034 (1624)-1290/1873  |
| 7. Anamur               | 8   | 1295/1878-1327/1909     |
| 8. Ankara               | 319 | ,991/1583-1332/1914     |
| 9. Antakya              | 14  | ,1121/1709-1229/1814    |
| 10. Antalya             | 46  |                         |
| 11. Ayaş                | 34  | ,1167/1754-1343/1924-25 |
| 12. Akşehir             | 7   | ,1287/1870-1331/1913    |
| 13. Ayvalık             | 4   | ,1329/1911-1339/1921    |
| 14. Arapkir (Malatya)   | 4   | ,1308/1890-1342/1924    |
| 15. Bafra               | 5   | ,1309/1892-1328/1910    |
| 16. Balıkesir           | 422 | ,940/1533 -1929         |
| 17. Bandırma            | 3   | ,1322/1904-1340/1922    |
| 18. Bartın              | 11  | ,1306/1888-1331/1913    |
| 19. Bayramiç            | 6   | ,1286/1869-1324/1906    |
| 20. Bergama             | 24  | ,1250/ -1295,           |
| 21. Besni               | 31  | ,1069/1658-1340/1922    |
| 22. Belen (Beylân)      | 36  | ,1261/1845-1329/1911    |
| 23. Beypazarı           | 87  | ,1299/1882-1340/1922    |
| 24. Beyşehir            | 18  | ,1287/1870-1330/1912    |
| 25. Biga                | 13  | ,1246/1830-1322/1904    |
| 26. Bigadiç             | 2   | ,1301/1883-1927         |
| 27. Birecik             | 13  | ,1287/1870-1328/1910    |
| 28. Bitlis              | 8   | ,1295/1878-1328/1910    |
| 29. Boğazlıyan          | 1   | ,1006/1597-1321/1903    |
| 30. Bodrum              | 11  | ,1208/1793-1321/1903    |
| 31. Bolu                | 269 | ,1079/1668-1326/1908    |
| 32. Bor                 | 12  |                         |
| 33. Bozkır              | 12  | ,1291/1874-1341/1923    |

|                      |     |                      |
|----------------------|-----|----------------------|
| 34. Burhaniye        | 31  | ,1135/1722-1329/1911 |
| 35. Burdur           | 32  | ,1160/1747-1334/1916 |
| 36. Bursa            | 794 | ,860/1456-1342/1924  |
| 37. Çanakkale        | 30  | ,1239/1823-1926      |
| 38. Çankırı          | 76  | ,1058/1648-1330/1912 |
| 39. Çemişkezek       | 1-2 | ,1299/1882-1316/1899 |
| 40. Çerkeş           | 10  | ,1246/1830-1327/1908 |
| 41. Çermik           | 7   | ,1309/1891-1326/1908 |
| 42. Çeşme            | 2   | ,1280/1864-1310/1892 |
| 43. Çiçekdağı        | 2   | ,1324/1906-1329/1911 |
| 44. Çine             | 9   | ,1307/1887-1927      |
| 45. Çorum            | 16  | ,1255/1839-1327/1909 |
| 46. Denizli          | 16  | ,1189/1775-1320/1902 |
| 47. Devrek           | 9   | ,1304/1886-1338/1920 |
| 48. Derik            | 2   | ,1237-1821-1331/1913 |
| 49. Divriği          | 19  | ,1141/1728-1327/1909 |
| 50. Diyarbakır (158) | 403 | ,1065/1655-1342/1924 |
| 51. Düzce T.         | 33  | ,1302/1884-1325/1907 |
| 52. Eceabad          | 5   | ,1303/1885-1329/1919 |
| 53. Edirne           | 690 | ,945/1538-1334/1916  |
| 54. Edremit          | 104 | ,921/1515-1323/1905  |
| 55. Eğin             | 36  | ,1132/1720-1329/1911 |
| 56. Elazığ/Harpur    | 28  | ,1040/1630-1331/1913 |
| 57. Erdek            | 4   | ,1313/1895-1926      |
| 58. Eskişehir        | 2   | ,1286/1869-1309/1892 |
| 59. Ezine            | 6   | ,1283/1866-1327/1909 |
| 60. Fatsa            | 3   | ,1320/1902-1341/1923 |
| Fethiye, bk. Meğri   |     |                      |
| 61. Foça             | 7   | ,1306/1888-1327/1909 |
| 62. Gaziantep        | 177 | ,938/1531-1327/1909  |
| 63. Gebze            | 30  | ,1123/1711-1317/1900 |

|                       |     |                      |
|-----------------------|-----|----------------------|
| 64. Gemlik            | 9   | ,1283/1866-1329/1911 |
| 65. Gerede            | 10  | ,1255/1839-1328/1910 |
| 66. Giresun           | 49  | ,1275/1858-1338/1920 |
| 67. Gönen             | 9   | ,1303/1855-1333/1915 |
| 68. Görele            | 40  | ,1266/1850-1329/1911 |
| 69. Göynük            | 24  | ,1154/1741-1329/1911 |
| 70. Gümüşhacıköy      | 4   | ,1315/1897-1331/1913 |
| 71. Gümüşhane (Şiran) | 2   | ,1302/1884-1329/1911 |
| 72. Gürün             | 17  | ,1289/1871-1326/1908 |
| 73. Hadım             | 1   | ,1311/1893-1318/1901 |
| 74. Hopa              | 1   | ,1311/1893-1328/1910 |
| 75. Ilgın             | 12  | ,1263/1847-1929      |
| 76. Isparta           | 35  | ,1009/1697-1308/1891 |
| İçel, bk...Anamur     |     |                      |
| 77. İnegöl            | 16  | ,1203/1788-1327/1909 |
| 78. İskenderun        | 12  | ,1307/1889-1328/1910 |
| 79. İzmir             | 93  | ,1270/1853-1326/1908 |
| 80. İzmit             | 10  | ,1220/1805-1329/1911 |
| 81. İzmit             | 4   | ,1337/1917-1342/1923 |
| 82. Kalecik           | 7   | ,1250/1834-1324/1906 |
| 83. Kandıra           | 21  | ,1285/1868-1327/1909 |
| 84. Kangal            | 6   | ,1318/1901-1330/1912 |
| 85. Karaburun         | 4   | ,1277/1860-1328/1910 |
| 86. Karacasu          | 3   | ,1307-1889 1317-1900 |
| 87. Karahisar-ı Şarki | 2   | ,1333/1915-1927      |
| 88. Karaman           | 52  | ,932/1525-1330/1912  |
| 89. Kastamonu         | 79  | ,1084/1770-1221/1807 |
| 90. Kayseri           | 289 | ,895/1490-1333/1915  |
| 91. Kırşehir          | 24  | ,1292/1875-1332/1914 |
| 92. Kirmastı          | 33  | ,1196/1782-1328/1910 |
| 93. Konya             | 151 | ,970/1562-1324/1906  |

|                            |     |                      |
|----------------------------|-----|----------------------|
| 94. Kulp                   | 1   | ,1313/1895-1325/1907 |
| 95. Kuşadası               | 3   | ,1307/1889-1317/1900 |
| 96. Kütahya                | 107 | ,1109/1697 -1926     |
| 97. Lice                   | 7   | ,1311/1893-1336/1916 |
| 98. Malatya                | 11  | ,1067/1656-1341/1923 |
| 99. Manisa                 | 436 | ,929/1522-1334/1916  |
| 100. Maraş                 | 7   | ,1292/1875-1336/1918 |
| 101. Mardin                | 86  | ,1100/1688-1326/1908 |
| 102. Marmaris              | 9   | ,1303/1885-1329-1911 |
| 103. Meğri (Fethiye)       | 6   | ,1313/1895-1331/1913 |
| 104. Menemen               | 8   | ,1242/1826-1327/1909 |
| 105. Merzifon              | 2   | ,1301/1883-1307/1890 |
| 106. Mesudiye              | 6   | ,1288/1871-1340/1922 |
| 107. Milas                 | 47  | ,1240/1824-1926      |
| 108. Mudanya               | 21  | ,1056/1646-1320/1903 |
| 109. Mudurnu               | 7   | ,1231/1816-1325/1907 |
| 110. Muğla                 | 37  | ,1243/1827-1927      |
| M. Kemal Paşa/bk. Kirmastı |     |                      |
| Kemal Paşa bk. Nif         |     |                      |
| 111. Mut                   | 10  | ,1295/1878-1315/1898 |
| 112. Nif                   | 3   | ,1317/1899-1331/1913 |
| 113. Niğde                 | 20  | ,                    |
| 114. Ordu                  | 2   | ,1319/1901-1330/1912 |
| 115. Orhaneli              | 2   | ,1329/1911-1339/1921 |
| 116. Ödemiş                | 1   | ,1270/1853-1276/1860 |
| 117. Pazar                 | 10  | ,1288/1871-1329/1911 |
| 118. Rize                  | 23  | ,1270/1853-1332/1914 |
| 119. Rodosçuk (Tekirdağ)   | 245 | ,953/1546-1298/1881  |
| 120. Safranbolu            | 45+ | ,1199/1875-1324/1906 |
|                            | 3   |                      |
| 121. Samsun                | 43  | ,1200/1786-1340/1922 |

|                |     |                      |
|----------------|-----|----------------------|
| 122.Savur      | 3   | ,1311/1893-1327/1909 |
| 123.Seydişehir | 12  | ,1288/1871-1328/1910 |
| 124.Sındırgı   | 8   | ,1310/1892-1330/1912 |
| 125.Siirt      | 16  | ,1263/1847-1330/1912 |
| 126.Sinop      | 22  | ,1149/1736-1132/1913 |
| 127.Sivas      | 65  | ,1191/1777-1327/1909 |
| 128.Siverek    | 12  | ,1250-1834-1330/1912 |
| 129.Sivrihisar | 69  | ,1221/1806-1342/1924 |
| 130.Söğüt      | 9   | ,1267/1851-1326/1908 |
| 131.Söke       | 74  | ,1286/1869-1930      |
| 132.Suşehri    | 8   | ,1313/1895-1327/1009 |
| 133.Şarkışla   | 4   | ,1288/1871-1325/1907 |
| 134.Tarsus     | 141 | ,1110/1698-1328/1910 |
| 136.Tirebolu   | 10  | ,1223/1808-1331/1913 |
| 135.Tire       | 101 | ,1248/1832-1344/1925 |
| 136.Tokat      | 117 | ,1186/1772-1338/1920 |
| 137.Tosya      | 10  | ,1071/1660-1251/1836 |
| 138.Trabzon    | 297 | ,963/1556-1334/1916  |
| 139.Uluborlu   | 11  | ,1266/1850-1330/1912 |
| 140.Urfa       | 25  | ,1039/1629-1333/1915 |
| 142.Yalvaç     | 7   | ,1297/1880-1326/1908 |
| 141.Uşak       | 20  | ,1286/1869-1929      |
| 143.Yozgat     | 30  | ,1298/1881-1337/1919 |
| 144.Zonguldak  | 13  | ,1238/1822-1328/1910 |

XIX.yüsyılın ikinci yarısında, vilayet= eyâlet Salnameleri de çıkmıştır. Salnameleri olan vilayetler şunlardır:

Adana, Ankara, Aydın, Bitlis , Diyarbekir, Edirne. Erzurum, Haleb, Hüdavendigâr(Bursa), Kastamonu, Konya, Mamuret'ül-aziz, Sivas, Trabzon, Van .

## ÖLÇÜ VE TARTILAR

### 1.Mesafe, uzunluk:

Zir'a= mimarî arşın = 24 parmak = 75.8 sm (0.758 m)

Çarşı arşını = 8 rub' (urub) = 68 sm

Endâze = 65 sm

Karış=

Kulaç = 1.7 m.

Mil = 1852 m. (1895 m). "Orta yürüyüşle 20 dakikalık mesafe"

Fersah = 3 mil "Bir saatlik yaya yürüyüş mesafesi"

Berid = 4 fersah

Merhale = 2 berid = 8 fersah (45,5 km)

Adım:

Kulaç=2,5 zira,

### 2.Ağırlık:

Dirhem = 4 denk = 16 kırat = 3,207 363 gr.

Miskal = 1,5 dirhem = 4,807 gr.

Okka = Kıyye = 400 dirhem = 1,282 kg.

Batman = 6 okka = 7,372 kg

Kantar = 44 okka = 100 lodra = 56,449 kg.

Çeki = 4 kantar = 176 kıyye = 225,978 kg.

Tefe (ham ipek için) = 160 dirhem

Tagar (Musul) = 160 okka

Somar

### 3.Hacım:

Kîle = İstanbul Kîlesi = 37 litre (0,037 m<sup>3</sup>)  
 Şinik = 1/4 kîle = 2 kutu = 9,25 litre  
 Kutu = 4,627 kıyye

#### 4. Alan = satıh = yüzey

Zira'-ı mimari murabbai = 0,574564 m<sup>2</sup>  
 Dönüm = 4 evlek = 1600 zira' murabbai = 919,3024 m<sup>2</sup>  
 Evlek = 400 zira murabaaı = 229,825 m<sup>2</sup>  
 Dönüm her yerde değişik olabilir.

#### Su ölçüsü:

Değirmen,  
 Kürek  
 Lüle = 4 kamış  
 1 Kamış = 2 masur  
 1 masura = 2 çuvaldız

#### Para

-XIX.yy Osmanlı altın lirası: 22 ayar, 7,216 gr.  
 Gümüş mecdidiye : 24,055 gr.

#### Yabancı Devlet Ölçüleri

ÇİN: Li: 500 m

Top (ipek): 12 m.

#### İNGİLİZ:

Yarda = 3 kademe = 0,91 m

Kadem = 0,3 m

Mil (deniz) : 1853 m.

Libre : 373 gr (0,453592 kg)

Cwt : 50,802 kg.

#### RUSYA:

Sajen: 2,13 m.

Verst : 500 Sajen = 1.066 m.

Pud : 16,4 Kg.

Alman Mili : 7419 - 7784 m.

Fransa: Bugün kullandığımız metrik sistem.

## GEREKLİ TARİHLER

Kronoloji kısmında takvimlerle ilgili yeterli bilgi vardır. Yine orada Türklerin kullandığı takvimlerle ilgili bilgiler verilmiştir. Oniki Hayvanlı takvimin sırası da verilmiştir; buna göre hesap yapılabilir.

Rumi takvim. 1255=1839 olmak üzere güneş yılı esasında yürütülmüştür. Ancak senenin on ayı o yılda, iki ayı bir sonraki senededir. Ancak genelde 10 ayın bulunduğu sene karşılık verilmiştir. 1333=1917 senesinden itibaren Rumi takvimin ayları da miladi ile eşitlenmiş arada (13 günlük) fark kalmamıştır. Nihayet 1341 rumî yılının ardından 1342 gelmemiş. 1926 kabul edilmiştir.

Bu takvimin hesabı kolaydır: 1255 = 1839; 1293 = 1877; 1313 = 1897; 1324 = 1908'e göre istenen yıl bulunabilir: 10 ayın bulunduğu kısım. Meselâ Atatürk'ün kesin doğumu 1296 olup, bunun 10 ayı 1880 de, iki ayı 1881 yılındadır.

Hicri Takvim: Hesabı daha zor olup, günü ile bilmek isteyenler, muhakkak F.Reşit Unat'ın rahmetlinin Tarih Kurumu Yayınları arasında bir çok defa basılan **Hicri Tarihleri Miladiye Çevirme Kılavuzundan** edinmelidirler. Biz yine de yararlı olabilecek bir sene listesi vereceğiz. Bilindiği gibi, Hicri yıl 354, güneş yılı 365 (366) gündür. Aradaki 11 günlük (tam olarak 10 gün 8 saat 11 dakika)fark tam karşılığı bulmakta olumsuz etki yapıyor. Bununla birlikte her 34 hicri yıl. 33 güneş yılına (33-32 de olabilir) tekabül ediyor. Böylece biz tam

karşılığı olan yılları vererek daha sade bir liste yaptık. Bunun ortasındaki sene. 6 ayı bir sene. 6 ayı öteki sene olarak ortada iken: ötekilerde senenin çoğunluğuna ait olduğu miladi yıl karşılık verilebilir. Böylece kesin ay ve gün hesabı olması da yıl olarak bir fikir verebilir.

Hicri zaman hesabı, gökyüzündeki aya bağlı olduğundan, ay ise tam 30 gün olmadığından genelde 29-30-29-30 sırasıyla gider. Birisi 29 ise öteki 30 kabul edilir. Bunu da unutmamak gerekir.

1 yılın 1. günü 16 Temmuz 622 miladi yılı olup, gün de cuma itibar edilmiştir. Gregoryen ıslahatı, 5 Ekim yerine 15 ekim 1582 tashihi, 990 hicri yılda olmuştur.

| Hicri yıl | Miladi yıl     |       |
|-----------|----------------|-------|
| 1         | 16.VII.622-623 | 4.VII |
| 19        | 640 (2.I)      |       |
| 53        | 673 (27.XII)   |       |
| 86        | 705 (2.I)      |       |
| 120       | 738 (29.XII)   |       |
| 153       | 770 (4.I)      |       |
| 187       | 803 (30.XII)   |       |
| 220       | 835 (5.I)      |       |
| 254       | 868 (1.I)      |       |
| 288       | 901 (26.XII)   |       |
| 321       | 933 (1.I.)     |       |
| 355       | 966 (28.XII)   |       |
| 388       | 998 (3.I.)     |       |
| 422       | 1031 (29.XII)  |       |
| 455       | 1063 (4.I.)    |       |
| 472       | 1079-1080      |       |



489 1096 (31.XII.)  
504 1111  
505 1111-1112  
506 1112  
522 1128 (6.I.)  
539 1144-45  
556 1161 (31.XII.)  
572 1176-77  
-590 1194 (27.XII.)  
606 1209-10  
-623 1226 (2.I.)  
640 1242-43  
-657 1259 (29.XII.)  
673 1274-75  
-690 1291 (4.I.)  
707 1307-08  
-724 1324 (30.XII.)  
740 1339-40  
-757 1356 (5.I.)  
774 1372-73  
-791 1389 (31.XII.)  
807 1404-05  
-824 1421 (6.I.)  
841 1437-38  
-858 1454 (1.I.)  
874 1469-70  
-892 1487(28,XII.)  
908 1502-03  
-925 1519 (3.I.)  
942 1535-36  
-959 1552 (29,XII.)

975 1567-68  
-993 1585 (3.I.)  
1010 1601-02  
-1027 1618 (29,XII.)  
1043 1633-34  
-1060 1650 (4.I.)  
1077 1666-67  
-1094 1683 (31,XII.)  
1110 1698-99  
-1128 1716 (27,XII.)  
1144 1731-32  
-1161 1748 (2.I.)  
1177 1763-64  
1195 1781 (28,XII.)  
1211 1796-97  
-1228 1813 (4.I.)  
-1262 1846 (30,XII.)  
1278 1861-62  
-1295 1878 (5.I.)  
1312 1894-95  
-1329 1911 (2.I.)  
-1363 1944 (28.XV.)  
-1396 1976 (3.I.)

Dikkat: 33-34 hicri yıl, 32-33 miladi yıl olduğundan, tam ortaldaki bir seneyi, iki miladi seneye ortak ediyoruz. Öncesindeki yıl, ve sonrasındaki yıl, ilk ve ikinci sene olmaya devam ediyor. Meselâ 504 hicri yılı 1111, 505 yılı 1111-1112 yıllarına, 506 yılı da 1112 e karşılık veriliyor. Böylece o hicri yıldaki fazla miladi gün sayısına göre bir tercih yapılıyor. Sadece bir yılda, ikili yıl

veriliyor. Ancak ay ve günü bilindiğinde, miladi yıl, yine de bir sene farklı çıkabilir: unutmayınız.

## EK E

### XIX.YY. SONLARINDA OSMANLI ÜLKESİ

Salnâme-i Devlet-i Âliye-i Osmaniye, 1312. (1894), (50.Sene); Sadece, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde olan sancakların kaydı belirtilmiştir.

#### I-ŞEHREMÂNETİ

Kazaları: Adalar

Beykoz

Küçük-Çekmece

Şile

#### II. HİCAZ VİLAYETİ

1. Mekke-i Mükerreme Emareti
2. Medine-i Münevvere +Sancağı
3. Cidde S.

#### III-YEMEN VİLAYETİ

##### Kaza Sayısı

|                 |   |
|-----------------|---|
| 1.San'a Sancağı | 8 |
| 2.Hudeyde S.    | 8 |
| 3.Asir S.       | 6 |
| 4.Taaz S.       | 5 |

#### IV.BASRA VİLÂYETİ

|               |   |
|---------------|---|
| 1.Basra S.    | 1 |
| 2.Müntefik S. | 4 |
| 3.Necd S.     | 2 |
| 4.Amara S.    | 3 |

**V.MUSUL VİLÂYETİ**

|                  |   |
|------------------|---|
| 1.Musul S.       | 5 |
| 2.Kerkük S.      | 5 |
| 3.Süleymaniye S. | 4 |

**VI.HALEB VİLÂYETİ**

|            |    |   |
|------------|----|---|
| 1.Haleb S. | 13 |   |
| 2.Urfa S.  |    | 3 |
| 3.Maraş S. | 4  |   |

**VII.SURİYE VİLÂYETİ**

|                  |   |
|------------------|---|
| 1.Şam-ı Şerif S. | 7 |
| 2.Hama S.        | 3 |
| 3.Havran S.      | 5 |
| 4.Maan S.        | 3 |

**VIII.BEYRUT VİLÂYETİ**

|                   |   |
|-------------------|---|
| 1.Beyrut S.       | 3 |
| 2.Akka S.         | 4 |
| 3.Tarablus Şam S. | 3 |
| 4.Ladikiye S.     | 3 |
| 5.Belka S         | 3 |

**IX.TRABLUSGARİB VİLÂYETİ**

|                    |   |
|--------------------|---|
| 1.Trablusgarb S.   | 5 |
| 2.Hums S.          | 4 |
| 3.Cebel-i Garbi S. | 4 |
| 4.Fezân S.         | 3 |

**X-HÜDAVENDİĞÂR VİLÂYETİ**

|                        |   |
|------------------------|---|
| 1.Brusa= Bursa S.      | 6 |
| 2.Ertuğrul (Bilecik)S. | 3 |
| 3.Kütahya S.           | 4 |
| 4.Karahisar-ı Sahib S. | 3 |
| 5.Karesi (Balıkesir)S. | 8 |

**XI-KONYA VİLÂYETİ**

|                          |    |
|--------------------------|----|
| 1.Konya S.               | 10 |
| 2.Niğde S.               | 6  |
| 3.Burdur S.              | 1  |
| 4.Hamid Abad (Isparta)S. | 4  |
| 5.Teke (Antalya)S.       | 4  |

**XII-ANKARA VİLÂYETİ**

|                 |    |
|-----------------|----|
| 1.Ankara S.     | 11 |
| 2.Kırşehir S.   | 3  |
| 3.Yozgat S.     | 3  |
| 4.Çorum S.      | 4  |
| 5.Kayseriyye S. | 3  |

**XIII-AYDIN VİLÂYETİ** (Salnâmesi vardır)

|                      |    |
|----------------------|----|
| 1.İzmir S.           | 10 |
| 2.Saruhan (Manisa)S. | 10 |
| 3.Aydın S.           | 4  |
| 4.Menteşe (Muğla)S.  | 5  |
| 5.Denizli S.         | 5  |

**XIV-ADANA VİLÂYETİ**

|             |   |
|-------------|---|
| 1.Adana S.  | 2 |
| 2.Mersin S. | 1 |

|                      |   |
|----------------------|---|
| 3.Cebel-i Bereket S. | 5 |
| 4.Kozan S.           | 3 |
| 5.İç-İl              | 4 |

### **XV-KASTAMONU VİLÂYETİ**

|                       |   |
|-----------------------|---|
| 1.Kastamonu S.        | 7 |
| 2.Bolu S.             | 7 |
| 3.Kengirî (Çankırı)S. | 2 |
| 4.Sinob S.            | 2 |

### **XVI-SİVAS VİLÂYETİ**

|                        |   |
|------------------------|---|
| 1.Sivas S.             | 8 |
| 2.Amasya S.            | 7 |
| 3.Karahisar-ı Şarki S. | 4 |
| 4.Tokad S.             | 3 |

### **XVII-DİYARBEKİR VİLÂYETİ**

|                    |   |
|--------------------|---|
| 1.Diyarbakir S.    | 4 |
| 2.Mardin S.        | 4 |
| 3.Ergani Madeni S. | 2 |

### **XVIII-BİTLİS VİLÂYETİ**

|             |   |
|-------------|---|
| 1.Bitlis S. | 3 |
| 2.Muş S.    | 4 |
| 3.Siird S.  | 4 |
| 4.Genc S.   | 2 |

### **XIX-ERZURUM VİLÂYETİ**

|              |   |
|--------------|---|
| 1.Erzurum S. | 9 |
| 2.Bayezid S. | 4 |
| 3.Erzincan   | 3 |

### **XX-MA'MURETÜLAZİZ VİLÂYETİ**

|              |   |
|--------------|---|
| 1.Harput S.  | 3 |
| 2.Malatya S. | 4 |
| 3.Dersim S.  | 6 |

### **XXI-VAN VİLÂYETİ**

|             |   |
|-------------|---|
| 1.Van S.    | 7 |
| 2.Hakari S. | 6 |

### **XXII-TRABZON VİLÂYETİ**

|                     |   |
|---------------------|---|
| 1.Trabzon S.        | 7 |
| 2.Canik (Samsun)S.  | 5 |
| 3.Lazistan (Rize)S. | 3 |
| 4.Gümüşhane S.      | 3 |

### **XXIII-CEZÂYİR-İ BAHR-İ SEFİD VİLÂYETİ**

|              |   |
|--------------|---|
| 1.Rados S.   | 4 |
| 2.Midillü S. | 3 |
| 3.Sakız S.   | 5 |
| 4.Limni S.   | 2 |

### **XXIV-GİRİD VİLÂYETİ**

|               |   |
|---------------|---|
| 1.Hanya S.    | 3 |
| 2.Kandiye S.  | 4 |
| 3.Resmo S.    | 2 |
| 4.Laşid S.    | 3 |
| 5.İsfakiye S. | 2 |

**XXV-EDİRNE VİLÂYETİ**

|                 |   |
|-----------------|---|
| 1.Edirne S.     | 7 |
| 2.Tekfurdağı S. | 4 |
| 3.Gümülcine S.  | 7 |
| 4.Dedağacı S.   | 3 |
| 5.Gelibolu S.   | 5 |
| 6.Kırkkilise S. | 7 |

**XXVI-SELANİK VİLÂYETİ**

|              |    |
|--------------|----|
| 1.Selanik S. | 13 |
| 2.Siroz S.   | 7  |
| 3.Dırana S.  | 3  |

**XXVII-KOSOVA VİLÂYETİ**

|                 |   |
|-----------------|---|
| 1.Üsküb S.      | 6 |
| 2.Piriştine S.  | 4 |
| 3.Yeni Pazar S. | 4 |
| 4.İpek S.       | 4 |
| 5.Taşlıca S.    | 1 |
| 6. Pirezrin S.  | 2 |

**XXVIII-YANYA VİLÂYETİ**

|              |   |
|--------------|---|
| 1.Yanya S.   | 5 |
| 2.Ergiri S.  | 5 |
| 3.Preveze S. | 2 |
| 4.Berat S.   | 3 |

**XXIX-İŞKODRA VİLÂYETİ**

|              |   |
|--------------|---|
| 1.İşkodra S. | 5 |
| 2.Dırac S.   | 3 |

**XXX-MANASTIR VİLÂYETİ**

|               |   |
|---------------|---|
| 1.Manastır S. | 4 |
| 2.Serfice S.  | 5 |
| 3.Debre S.    | 3 |
| 4.Elbasan S.  | 1 |
| 5.Görice S.   | 3 |

**XXXI-KUDÜS-Ü ŞERİF SANCAĞI**

3

**XXXII-BİNGAZİ SANCAĞI**

3

**XXXIII-ZOR SANCAĞI**

3

**XXXIV-İZMİD SANCAĞI**

4

**XXXV-KALE-İ SULTANİYE SANCAĞI**

5

**XXXVI-ÇATALCA SANCAĞI**

4

**XXXVII-CEBEL-İ LÜBNAN SANCAĞI****XXXVIII-EYÂLETİ MÜMTAZE**

|                  |
|------------------|
| 1.Mısır          |
| 2.Tunus Eyâleti  |
| 3.Bosna Vilayeti |

**XXXIX-SİSAM EMARETİ**